

МІНІСТЭРСТВА СЕЛЬСКОЙ ГАСПАДАРКІ
І ХАРЧАВАННЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Установа адукацыі
“БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ АГРАРНЫ
ТЭХНІЧНЫ УНІВЕРСІТЭТ”

Кафедра філасофіі і гісторыі

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

Вучэбна-метадычны комплекс

УДК 947.6(07)
ББК 63.3(4Бел)я7
Г 51

Рэкамендавана навукова-метадычным цэнтрам аграмеханічнага
факультэта БДАТУ

Прадакол № 11 ад 26 студзеня 2009 г.

Складальнікі:
канд. гіст. навук, дац. *В.Г. Маскалёў*;
ст. выкладчык *Л.А. Дзіханова-Внукоўская*;
ст. выкладчык *В.В. Літвін-Савіч*;
ст. выкладчык *К.А. Шумскі*

Рэцэнзенты:
д-р гіст. навук, праф. *А.М. Літвін*;
канд. філас. навук, дац. *В.Р. Языковіч*

Гісторыя Беларусі : вучэб.-метадычны комплекс / склад.
Г51 В.Г. Маскалёў [і інш.]. – Мінск : БДАТУ. – 164 с.
ISBN 978-985-519-111-8

УДК 947.6(07)
ББК 63.3(4Бел)я7

Мінск
БДАТУ
2009

ISBN 978-985-519-111-8

© БДАТУ, 2009

ЗМЕСТ

МОДУЛЬ 0 Уводзіны ў курс “Канцэптуальныя асновы айчыннай гісторыі”	4
МОДУЛЬ 1 Цывілізацыйная спадчына Старажытнасці, Сярэднявечча і Беларусь	19
МОДУЛЬ 2 Цывілізацыйная спадчына Новага часу і Беларусь	67
МОДУЛЬ 3 Савецкая мадэль мадэрнізацыі ў гісторыі Беларусі. Суверэнная Рэспубліка Беларусь ва ўмовах глабалізацыі сусветных працэсаў	111
МОДУЛЬ РЭЗЮМЭ Вынікі і перспектывы развіцця беларускага грамадства	160

МОДУЛЬ 0 УВОДЗІНЫ Ў КУРС “КАНЦЭПТУАЛЬНЫЯ АСНОВЫ АЙЧЫННАЙ ГІСТОРЫІ”

У выніку вывучэння модуля студэнты павінны:

- **ведаць:**
 - асноўныя асаблівасці модульнай сістэмы навучання, месца і ролю кіруемай самастойнай працы студэнтаў у працэсе вывучэння агульнаадукацыйных дысцыплін сацыяльна-гуманітарнага цыкла і курса “Гісторыя Беларусі”;
 - тыпы цывілізацый, асноўныя айчынныя гістарычныя школы, гістарычныя крыніцы і іх тыпы;
- **умець:**
 - весці канспект і рэфератыўна-аналітычныя запісы новых ведаў, сістэмныя запісы новага матэрыялу ў рэжыме праслухоўвання;
 - знаходзіць неабходную інфармацыю, выкарыстоўваць атрыманыя веды для доказаў, уласных меркаванняў і атрымання вывадаў аб гістарычных працэсах;
- **фарміраваць:**
 - арыентацыю на гуманістычныя каштоўнасці;
 - адказнасць.

Тэматычны план

№ і назва модуля	Агульная колькасць аўдыторных гадзін на модуль		У тым ліку			
		НІСВН	Тэарэтычныя заняткі (лекцыі)	Практычныя (семінарска) заняткі	КСПС	
						НІСВН
М-0. Уводзіны ў курс “Канцэптואльныя асновы айчыннай гісторыі”	2	2	2	–	–	–
М-1. Цывілізацыйная спадчына Старажытнасці, Сярэднявечча і Беларусь	20	20	8	8	4	4
М-2. Цывілізацыйная спадчына Новага часу і Беларусь	22	20	8	8	6	4
М-3. Савецкая мадэль мадэрнізацыі ў гісторыі Беларусі. Суверэнная Рэспубліка Беларусь ва ўмовах глабалізацыі сусветных працэсаў	26	24	8	10	8	6
М-Р. Вынікі і перспектывы развіцця беларускага грамадства	2	2	2	–	–	–
Усяго	72	68	28	26	18	14

НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ ЗМЕСТ МОДУЛЯ 0

Кожны народ прагне ведаць і асэнсоўваць сваё мінулае, якое з’яўляецца неад’емнай часткай яго нацыянальнай свядомасці. Адлюстраванне мінуўшчыны ў гістарычных працах павінна быць адэкватна таму, што мела месца ў жыцці ва ўсёй яго разнастайнасці і супярэчнасці. На жаль, у гісторыі Беларусі шмат “белых плям” і тэндэнцыйных, не абгрунтаваных меркаванняў і сцвярджэнняў. Шмат было страчана, загінула падчас шматлікіх войнаў. Тым большую каштоўнасць мае тое, што захавалася.

Суверэнная Рэспубліка Беларусь павінна мець сваю аб’ектыўную гісторыю, у якой быў бы адлюстраваны няпросты шлях народа са старажытных часоў да нашых дзён. Раней, нягледзячы на наяўнасць даволі шматлікіх даследванняў, гэта не атрымлівалася зрабіць (гістарычная навука Беларусі ў дакастрычніцкі і ў савецкі час ў асноўным знаходзілася ў падначаленні афіцыйных улад). Толькі з другой паловы 80-х гадоў для гістрыкаў з’явілася магчымасць стаць на шлях больш аб’ектыўнага адлюстравання працэсаў, якія адбываліся ў мінулым. Вядома, такі рэзкі паварот у падыходах да гістарычнай навукі паставіў даследчыкаў ў нялёгкае становішча. Пагэтану задача прафесійных гістрыкаў – даць навуковае асэнсаванне з’яў, падзей, працэсаў, адлюстроўваючы гістарычнае мінулае такім, якім яно было на самой справе, з яго становішчамі і адмоўнымі бакамі.

Уводзіны ў курс

План лекцыі:

1. Прадмет і задачы гістарычнай навукі. Месца і роля гістарычнай навукі ў сучасным грамадстве.
2. Гістарычныя веды ў сістэме гуманітарнай адукацыі. Разнастайнасць гістарычнага працэсу. Цывілізацыйная і фармацыйная тэорыі развіцця. Гісторыя Беларусі – складовая частка сусветнай гісторыі.
3. Асноўныя айчынныя гістарыяграфічныя школы.
4. Змест і структура курса. Метадалагічныя і дыдактычныя патрабаванні. Сістэма ацэнкі працы студэнтаў.

1. Прадмет і задачы гістарычнай навукі. Месца і роля гістарычнай навукі ў сучасным грамадстве. Курс «Гісторыя Беларусі» – гэта навучальная дысцыпліна, якая цесна звязана з

усеагульнай гісторыяй, гісторыяй дзяржавы і права Беларусі, геаграфіяй, этнаграфіяй, паліталогіяй і канкрэтнай эканомікай, гісторыяй палітычных і прававых вучэнняў, гісторыямі суседніх дзяржаў: Польшчы, Расіі, Украіны, Літвы і Латвіі, іншымі гуманітарнымі навукамі і дысцыплінамі. Гісторыя – навука комплексная, інтэграваная.

Гісторыя – навука аб заканамернасцях разгортвання ў прастору і часе сусветна-гістарычнага працэсу як раўнадзейных унутрыструктурных і міжструктурных узаемадзеянняў этнапалітычных супольнасцей, якія з’яўляюцца носьбітамі своеасаблівасцей гэтага развіцця.

Гісторыя Беларусі пры даследванні карыстаецца тымі ж метадамі, што і ўсеагульная гісторыя: сістэмным, гісторыка-храналагічным, статыстычным, параўнаўчым і інш. Пры гэтым выкарыстоўваюцца як археалагічныя, архіўныя і іншыя дакументальныя матэрыялы, так і манаграфічныя крыніцы.

У працэсе выкладання “Гісторыі Беларусі” студэнтам універсітэта важна асэнсаваць тыя праблемы нацыянальнай гісторыі, якія вырашаліся на працягу ўсяго гістарычнага працэсу. Гэта дазволіць ім лепш усвядоміць сучасныя эканамічныя і сацыяльна-палітычныя працэсы, дапаможа стаць сапраўднымі грамадзянамі і патрыётамі сваёй краіны.

Практычна ў кожным раздзеле курса закладзены праблемныя пытанні, на многія з якіх не існуе адзінага адказу. Трэба памятаць, што развіццё гісторыі адбываецца на аснове вырашэння палітычных, сацыяльна-эканамічных, духоўных і іншых праблем.

Адна з глабальных праблем – гэта агульнае і адметнае ў развіцці Беларусі і свету. Важна ўсвядоміць, што тыя заканамернасці гістарычнага развіцця, якія характэрны для краін свету, характэрны і для Беларусі як складовай часткі сусветнай супольнасці. У той жа час працэс фарміравання і развіцця беларусаў і Беларусі меў і мае свае адметнасці, што і вылучае нас сярод іншых народаў і краін. У падыходзе да гэтай праблемы існуюць погляды розных школ гісторыкаў: дарэвалюцыйных рускіх, польскіх, савецкіх, сучасных беларускіх і інш. Існуе і цэлы шэраг іншых праблем курса: дзяржаўнасць беларускага народа, фарміраванне і развіццё беларускага этнасу, месца беларусаў і Беларусі ў сусветнай супольнасці, канфесійнае становішча, дзейнасць палітычных і грамадскіх арганізацый і іншыя.

2. Гістарычныя веды ў сістэме гуманітарнай адукацыі. Разнастайнасць гістарычнага працэсу. Цывілізацыйныя і фармацыйныя тэорыі развіцця. Гісторыя Беларусі – складаная частка сусветнай гісторыі. Гісторыя (у перакл. з грэч. – *historia*) – апавяданне аб мінулых падзеях, пра тое, што пазнана, даследавана; гістарычная навука ў шырокім сэнсе – усякі працэс развіцця ў прыродзе і грамадстве, вызначэнне і тлумачэнне фактаў, мінулага.

Аб’ект пазнання гістарычнай навукі – уся сукупнасць з’яў грамадскага жыцця на працягу ўсёй гісторыі грамадства.

Гістарычная навука ў параўнанні з іншымі грамадска-гуманітарнымі навукамі выступае як навука комплексная, інтэгральная.

Назапашванне гістарычных ведаў пачалося ў глыбокай старажытнасці і вялося шляхам вусных пераказаў. Значны ўклад у выпрацоўку гістарычных уяўленняў зрабілі антычныя гісторыкі Старажытнай Грэцыі (Геродот, Фулід, Ксенафонт, Палібій) і Старажытнага Рыма (Ціт Лівій, Тацыт, Апіян і г. д.).

Працэс станаўлення гісторыі, як навукі завяршыўся ў XIX ст. (Ф. Гізо, А. Мінье, А. Цьеры). Тэарытычнае філасофскае асэнсаванне сусветна-гістарычнага працэсу было зроблена нямецкім мысліцелем Гегелем.

У сярэдзіне XIX ст. К. Маркс распрацаваў фармацыйную тэорыю развіцця грамадства. Паводле марксіскай тэорыі, гісторыя – гэта ход грамадскага развіцця, які вызначаецца не іх адвольнымі памкненнямі і жаданнямі, а матэрыяльнымі ўмовамі іх жыцця. Асноўны метадалагічны прынцып марксізму – вучэнне аб грамадска-эканамічных фармацыях (першабытнаабшчыннай, рабаўладальніцкай, феадальнай, капіталістычнай, камуністычнай) – лёг у аснову перыядызацыі сусветнай гісторыі.

У 1930–60 гг. папулярнасць мела тэорыя англійскага даследчыка Дж. Тойнбі. Згодна з яго цывілізацыйнай канцэпцыяй, існавалі на працягу гісторыі лакальныя (яны ахоплівалі кароткія гістарычныя цыклы) і сусветныя цывілізацыі (яны ахоплівалі больш працяглыя гістарычныя цыклы). Гэтыя цывілізацыі аб’ядноўваюць шэраг краін і тэрыторый, яны маюць свае спецыфічныя асаблівасці развіцця, але змяняючы адна адну, яны захоўвалі паслядоўнасць і пераемнасць развіцця тэрыторый.

3. Асноўныя айчыныя гісторыяграфічныя школы. Гісторыяй нашай краіны людзі пачалі цікавіцца ўжо ў далёкім

мінулым. Першыя звесткі аб нашых продках мы знаходзім у старажытных усходнеславянскіх летапісах. Напрыклад, "Аповесць мінулых часоў" дае нам інфармацыю аб рассяленні славянскіх плямён на тэрыторыі сучаснай Беларусі; аб першых палітычных утварэннях – Полацкім і Тураўскім княствах.

Таксама шмат звестак аб старажытным насельніцтве нашых зямель знаходзіцца ў Іпацьеўскім, Супрасльскім, Наўгародскім і інш летапісах. У больш позніх творах (Хроніка Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага, Летапісец вялікіх князёў літоўскіх) падрабязна апісвалася палітычная дзейнасць вялікіх князёў. Але аўтары ўсіх гэтых твораў толькі давалі да пэўных падзей свае каментарыі.

У XVI ст. з'яўляюцца гістарычныя творы, у якіх ужо апрача простага пераказа падзей адбываецца нейкая апрацоўка гістарычнай інфармацыі, даюцца першыя вывады. Самай значнай з такіх прац была "Хроніка польская, літоўская, жамойцкая і ўсяе Русі" (1582) М. Стрыйкоўскага (1547–1590). У хроніцы апісваецца палітычная гісторыя Польшчы, Вялікага княства Літоўскага і Русі. Яна вылучаецца шырынёй ахопу падзей, асвятляе праблемы паходжання славян, сцвярджае іх адзінства. У творы даволі падрабязна выкладзена гісторыя Вялікага княства Літоўскага ад часоў паўлегендарнага Палемона да часоў Стэфана Баторыя, змешчаны звесткі па культуры Беларусі, яе помнікі археалогіі, архітэктуры і жывапісу. М. Стрыйкоўскі лічыў, што ВкЛ з'яўляецца пераемніцай Кіеўскай Русі.

Таксама вялікую цікавасць уяўляе Баркалабаўскі летапіс, напісаны на беларускай мове невядомым святаром.

Першай спробай зрабіць сістэмазаваны курс па гісторыі Вялікага княства Літоўскага была кніга "Гісторыя Літвы..." езуіта Альберта Войцеха Каяловіча (1609–1677). Але яна больш нагадвала белетрызаваную пераапрацоўку ранейшых хронік.

Сістэматычнае, усебаковае вывучэнне гісторыі старажытнай беларускай дзяржаўнасці (Полацкага і Тураўскага княстваў) і Вялікага княства Літоўскага пачалося ў XIX ст.

У гэты час адбываюцца падзелы Рэчы Паспалітай (далей у тэксце РП), і беларускія землі ўваходзяць ў склад Расійскай імперыі, якая лічыць іх сваімі спрадвечнымі, але на доўгі час страчанымі тэрыторыямі. Але ў цэлым у канцы XVIII і пачатку XIX ст. пытанні гісторыі Беларусі, асабліва мовы і быту яе

насельніцтва, мала цікавілі шырокія колы рускага адукаванага грамадства.

Зусім іншыя адносіны да гісторыі Беларусі складаліся сярод інтэлігенцыі далучаных тэрыторый. Тут жылі мары аб адраджэнні РП у межах 1772 г. Асноўная стаўка ў адраджэнні дзяржавы была зроблена на асвету, захаванне мовы, бытавых і гістарычных традыцый. А гісторыя была галоўным сродкам захавання "сацыяльнай памяці" народу.

Найбольш моцным генератарам і прапагандыстам прагрэсіўных грамадска-палітычных і гістарычных ідэй на Беларусі і Літве ў гэты час быў Віленскі універсітэт. У яго сценах вучыліся і працавалі многія знакамітыя людзі – заснавальнікі беларускай гістарыяграфіі.

Найбуйнешым гісторыкам таго часу, выдатным знаўцам гісторыі Вялікага княства Літоўскага быў Ігнат Мікалаевіч Даніловіч (1787–1843), прафесар права Віленскага універсітэта. Ён быў першым даследчыкам беларуска-літоўскага летапісання, знайшоў такія важныя дакументы, як судзібнік Казіміра IV, спіс Статута 1529 г. і Супрасльскі летапіс. Ён падрыхтаваў вялікі дакументальны збор (каля 2,5 тысяч крыніц) пад назвай "Скарбніца грамад..." і шмат іншых прац.

Вядомым гісторыкам быў прафесар Віленскага універсітэта Іосіф Бенядзіктавіч Ярашэвіч (1793–1860), аўтар шматлікіх навуковых прац па гісторыі Беларусі і Літвы. Вершынёй яго дзейнасці з'яўляецца фундаментальнае даследаванне ў 3-х тамах "Вобраз Літвы з пункту гледжання цывілізацыі ад найстаражытнейшых часоў да канца XVIII ст." (1844–45), дзе ён упершыню вылучыў канцэпцыю існавання феадальнага строя ў Вялікім княстве Літоўскім.

Дзейнасць пакалення гісторыкаў, працаваўшых у сценах Віленскага універсітэта ў першыя тры дзесяцігоддзі XIX ст. заклала фундамент навуковага вывучэння гісторыі Вялікага княства Літоўскага і дакументальных помнікаў яго гістарычнага мінулага.

У першай трэці XIX ст. вывучэнне гісторыі Беларусі акрамя Вільні праходзіла таксама ў Гомеле. Для стымулявання даследчых прац у гэтай галіне шмат зрабіў мецэнат граф Мікалай Пятровіч Румянцаў (1754–1826). У Гомеле ён сабраў каштоўныя рукапісы, этнаграфічную і нумізматычную калекцыі, велізарную бібліятэку.

Бліжэйшым паплечнікам графа быў Іван Іванавіч Грыгаровіч (1790–1852), заснавальнік беларускай археаграфіі. Пры падтрымцы Румянцава Грыгаровіч сабраў і выдаў шмат дакументаў, якія

датычацца палітычнай, царкоўнай і сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі. З буйнейшых яго твораў вылучаюцца "Беларускія іерархі", 4 тамы "Актаў, якія адносяцца да Заходняй Расіі" (1846–53), "Беларускі архіў старажытных грамад" і г. д.

Падаўленне паўстанняў 1831 і 1863 гг. вызначыла палітыку царскага ўрада ў рэгіёне. Стаўка была зроблена на напраўленную русіфікацыю, каб ліквідаваць усё, што магло б напаміць аб Беларусі і Літве, як аб асобных нацыянальных раёнах са сваімі гістарычнымі, культурна-бытавымі і моўнымі асаблівасцямі. Дзеля гэтых мэт расійскі ўрад, па-першае, зачыняе Віленскі універсітэт; а па-другое, пачынае праводзіць спецыяльныя падборкі і друкаванне дакументаў, якія б сцвярджалі тое, што ў мінулым Беларусь і Літва былі "исконно русскими и православными" землямі і што розніцы паміж імі і Расіяй ніколі не было.

На гэтым напрамку дзейнічалі створанная ў 1834 г. царскім урадам Археаграфічная камісія (пяцітомныя "Акты Западной Руси" і 14 тамоў "Актов, относящихся к истории Южной и Западной России"), афіцэры Генеральнага штаба расійскай арміі (у 1861 г. яны пачалі друкаваць гісторыка-статыстычныя апісанні заходніх губерняў), Віленская археаграфічная камісія (1864), Віцебскі цэнтральны архіў старажытных актаў (1852–1903) і г. д.

Нягледзячы на палітычную заангажаванасць вышэйназваных арганізацый, іх публікацыі мелі істотнае значэнне для далейшага развіцця беларускай гістарыяграфіі, бо неслі ў сабе новыя крыніцы.

У 30–50 гг. XIX ст. на Беларусі і Літве даволі бурнае развіццё атрымала гістарычная журналістыка ("Дзённік Віленскі", "Кур'ер Літоўскі", "Газета Літоўска" і г. д.). Адным з самых яркіх журналістаў-выдаўцоў быў Адам Карлавіч Кіркор (1812–1886) – знакаміты этнограф, археолаг і гісторык. Ён выдаваў альманахі "Радэгаст" і "Разумовыя дзённікі", неперыядычны "Віленскі зборнік", а таксама галоўную газету літоўска-беларускага рэгіёна "Віленскі вестнік".

Для работы ў сваіх выданнях Кіркор запрашаў самых лепшых дзеячаў культуры края: пісьменнікаў У. Сыракомлю, В. Дуніна-Марцінкевіча, гісторыкаў Т. Нарбута, Я. Тышкевіча, І. Крашэўскага і інш.

У сваіх выданнях, асабліва ў "Віленскім зборніку", Кіркор аддаваў перавагу матэрыялу па гісторыі Беларусі і Літвы. Гэты "рэгіяналізм" Кіркора быў выкліканы ў першую чаргу жаданнем паказаць самабытнасць і асаблівасць культуры Беларусі і Літвы.

Шмат зрабіў таксама гісторык і археолаг Тэадор Нарбут (1784–1864), які займаўся даследаваннем гісторыі Вялікага княства Літоўскага. Адзін з першых на Беларусі ён вызначыў, што курганы – гэта месцы старажытных пахаванняў. Адшукаў у Старым Быхаве і апублікаваў адну з першых хронік XVI ст. – Хроніку Быхаўца. Аўтар дзевяцітомнай "Гісторыі літоўскага народа", дзе апісаў падзеі да 1569 г., лічыў Вялікае княства Літоўскае XVI ст. залатым векам у гісторыі Беларусі і Літвы.

У канцы XIX – пачатку XX стст. вядома дзейнасць многіх славуітых гісторыкаў, культурных дзеячаў і краязнаўцаў Беларусі. Найперш трэба прыгадаць такую цікавейшую асобу, як Яўхім Фёдаравіч Карскі (1861–1931) – заснавальнік беларускага навуковага мовазнаўства і літаратуразнаўства, выдатнейшы этнограф і фалькларыст. Ён даследаваў палеаграфію, гісторыю беларускай мовы, этнаграфію, вусную народную творчасць, старажытную і сучасную беларускую літаратуру. Яго магістэрская дысертацыя, абароненая ў 1891 г., была першай у гісторыі дысертацыяй па беларускім мовазнаўстве. Сапраўднай энцыклапедыяй беларузнаўства стала яго фундаментальная трохтомная праца "Беларусы", у якой упершыню была навукова абгрунтавана нацыянальная самабытнасць беларусаў як самастойнага славянскага народа.

Яшчэ адной значнай фігурай на гістарычным небасхіле Беларусі таго часу быў Мітрафан Віктаравіч Доўнар-Запольскі (1867–1934). Гісторык, этнограф, фалькларыст і літаратуразнаўца, доктар гістарычных навук, прафесар. У 1888 г. у даследаванні "Беларускае мінулае" ўпершыню стварыў асноўнае ядро канцэпцыі гістарычнага развіцця беларускага народа, паставіў праблему неабходнасці нацыянальнага адраджэння беларусаў. У пачатку XX ст. у сваіх вялікіх працах "Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства Літоўскага пры Ягелонах" (1901) і "Нарысы па арганізацыі западнарускага сялянства ў XVI ст." (1905) разгледзеў праблему фарміравання беларуска-літоўскай дзяржавы, сацыяльна-эканамічнае развіццё ў Вялікім княстве Літоўскім. Яго грунтоўнае даследаванне "Гісторыя Беларусі" была перавыдадзена ў 1994 г.

Палітыка беларусізацыі савецкага ўрада ў 20-я гады XX ст. спрыяла развіццю і пашырэнню вывучэння гісторыі Беларусі. Над яе даследаваннем працавалі цэлая плеяда выдатнейшых вучоных: В. Пічэта, В. Ластоўскі, У. Ігнатоўскі, А. Цвікевіч і інш. Упершыню гісторыя Беларусі старажытнага перыяду пачала разглядацца з

пункту гледжання дзяржаўнасці беларускай нацыі. ВкЛ вывучалася як дзяржава федэратыўная, што галоўным чынам узнікла ў працэсе мірнага дагаворнага аб'яднання Літвы і Заходняй Русі. Прычым усходнеславянскія землі ў складзе гэтага дзяржаўнага арганізма адыгрывалі значную ролю на працягу ўсёй гісторыі, а не знаходзіліся з канца XVI ст. пад уладай заходніх суседзяў.

У 30-я гг. XX ст. са згортаннем НЭПа, з пачаткам усталявання таталітарнага рэжыму змяняюцца адносіны да гісторыі Беларусі і яе вывучэння. Былі рэпрэсаваны многія даследчыкі (В. Пічэта, У. Ігнатоўскі, М.В. Доўнар-Запольскі і інш.). А тым, што засталіся, былі абмежаваны вузкім колам тэм, якія яны маглі распрацоўваць. На доўгі час сацыяльна-эканамічныя пытанні, доказы аб прыгнечаннасці беларускага народа сталі асноўнай тэмай доследаў па гісторыі Беларусі.

Пасля заканчэння Другой сусветнай вайны пачынаецца ўсебаковая распрацоўка тэм удзелу БССР у Вялікай Айчыннай вайне, барацьбы яе насельніцтва супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Гэтаму спрыяла выданне вялікай колькасці дакументаў і матэрыялаў аб партызанскім і падпольным рухах ў Беларусі ў гады вайны. Вылучаюцца працы такіх даследчыкаў як М.К. Андрушчанка, Я.С. Паўлаў, Г.Дз. Кнацько і інш.

Нягледзячы на заангажаванасць савецкай гістарычнай навукі, у пасляваенны час працавала шмат выдатных даследчыкаў гісторыі Беларусі: археолаг К. Палікарповіч, які знайшоў першыя стаянкі людзей на Беларусі; Я.Н. Мараш, даследчык дзейнасці каталіцкай царквы на Беларусі; С.А. Падокшын, даследчык развіцця філасофскай думкі на беларускіх землях; даследчыкі гісторыі Полацкай зямлі Л. Аляксееў, Г.В. Штыхаў і інш.

Але трэба памятаць, што больш 80 % дысертацый і дыпломных прац было прысвечана вывучэнню дзейнасці камуністычнай партыі. У гэтым заключалася асаблівасць дадзенага перыяда.

Дэмакратызацыя грамадскага жыцця спрыяла развіццю гістарычнай навукі. Выйшлі ў свет і перавыдадзены дзесяткі даследаванняў па гісторыі і культуры Беларусі, сярод якіх працы А.І. Мальдзіса, М.І. Ермаловіча, А.А. Лойкі, М.В. Біча, М.В. Штыхава і інш. У лютым 1993 г. адбылася першая ўсебеларуская канферэнцыя гісторыкаў, на якой абвешчана аб стварэнні Беларускай асацыяцыі гісторыкаў.

Вяртанню гістарычнай памяці народа садзейнічае выданне часопісаў "Спадчына", "Беларускі гістарычны часопіс",

"Беларуская мінуўшчына" і г.д. Вельмі важнае значэнне мае дзейнасць рэдакцыі Беларускай энцыклапедыі. Яе намаганнямі выпушчаны ўжо шмат тамоў "Энцыклапедыя гісторыі Беларусі", энцыклапедычны даведнік "Археалогія і нумізматыка Беларусі" і інш.

4. Змест і структура курса. Метадалагічныя і дыдактычныя патрабаванні. Сістэма ацэнкі працы студэнтаў. У сучасных умовах пры пераходзе вышэйшай школы на дзвюхступенчатую сістэму адукацыі складваецца новая канцэпцыя характара самой адукацыі. Мэта навучальнага працэса заключаецца не толькі ў перадачы ведаў, уменняў і навыкаў ад выкладчыка да студэнта, але і ў развіцці ў студэнта здольнасці да пастаяннай, бесперапыннай самаадукацыі, да творчага выкарыстання яе на практыцы, у сферах будучай прафесійнай дзейнасці.

Галоўная задача сучаснай вышэйшай школы – гэта падрыхтоўка кваліфікаванага спецыяліста, канкурэнтназдольнага на рынку працы, свабодна валодаючага сваёй прафесіяй і кампетэнтнага ў сумежных галінах дзейнасці, здольнага да эфектыўнай працы па спецыяльнасці на ўзроўні сусветных стандартаў, падрыхтаванага да пастаяннага прафесійнага росту, сацыяльнай і прафесійнай мабільнасці. Вырашэнне гэтых задач немагчыма без узростання ролі кіруемай самастойнай працы студэнтаў, якая развівае творчую актыўнасць і ініцыятыўнасць студэнтаў, стымулюе іх прафесійны рост. Кіруемая самастойная праца студэнта (у далейшым КСПС) – гэта такі від дзейнасці, у ходзе якога студэнт, кіруючыся спецыяльнымі метадычнымі ўказаннямі выкладчыка, набывае і ўдасканальвае веды, уменні і навыкі, назапашвае вопыт практычнай дзейнасці.

Арганізацыя кіруемай самастойнай працы студэнта можа паспяхова грунтавацца на модульнай сістэме, што забяспечыць індывідуалізацыю працэсу навучання. Модульнае навучанне – гэта такая арганізацыя вучэбнага працэсу, пры якой студэнт у большай ступені самастойна працуе з навучальнай праграмай, складзенай з "навучальных модуляў". Навучальны модуль – гэта пэўная адзінка навучэння, валодаючая адноснай самастойнасцю і цэласнасцю ў межах навучальнага курса і накіраваная не толькі на засваенне студэнтамі ведаў, але і на іх замацаванне, самастойнае набыванне вопыта вырашэння задач, рэфлексію і самарэгуляванне працэса навучання.

Галоўная задача дадзенага ВМК забяспечыць арганізацыю навучальнага працэсу і свабодны доступ студэнтаў да навучальна-метадычнай літаратуры.

ВМК складаецца з наступных кампанентаў:

1. Навучальнай праграмы па курсу “Гісторыя Беларусі” са спісам рэкамендаванай літаратуры.

2. Асноўнага матэрыяла, падзеленага на вялікія блокі (модулі). Кожны модуль уключае ў сабе:

- лекцыйны матэрыял;
- тэмы і пытанні семінарскіх заняткаў са спісам крыніц і літаратуры;
- дакументы і матэрыялы, якія неабходна вывучыць студэнту самастойна пры падрыхтоўцы да практычнага занятку;
- тэрміналагічны слоўнік са спісам базавых паняццяў і спецыяльных тэрмінаў, выкарыстаных у курсе;
- комплекс апорных метадалагічных матэрыялаў (дыяграмы, схемы, храналагічныя і інфарматыўныя табліцы, гістарычныя карты і г. д.);
- сістэму тэстаў для самакантроля засваення вывучаемага матэрыяла.

3. Розныя віды заданняў для самастойнай працы студэнтаў з метадычнымі ўказаннямі па іх выкананню.

Згодна з навучальным планам па тэмам модуля будуць чытацца лекцыі, праводзіцца семінарскія і практычныя заняткі. Студэнты павінны самастойна вывучаць лекцыйны матэрыял, прапанаваны ў ВМК, і дадатковую літаратуру, рэкамендаваную для падрыхтоўкі да практычных заняткаў.

Кожны студэнт павінен выканаць пэўныя віды самастойнай працы і даць справаздачу за іх.

За выкананне кожнага віда працы студэнт атрымае ад “1” да “10” балаў у залежнасці ад якасці выканання.

Задачы курса:

• даць цэласнае ўяўленне аб гістарычным шляху Беларусі, асэнсаваць складаны, супярэчлівы працэс утварэння дзяржаўнасці беларускага народа з улікам унутраных і знешніх фактараў, пачынаючы з Полацкага княства, працягваючы Вялікім княствам Літоўскім, заняпадам яе ў гады Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, паступовым адраджэннем з утварэннем Беларускай Народнай Рэспублікі, Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусь і, нарэшце,

завяршаючы незалежнасцю Рэспублікі Беларусь, якая імкнецца да пабудовы дэмакратычнай, прававой дзяржавы;

• авалодаць веданнем працэсу ўтварэння і фарміравання беларускага народа, нацыі, развіцця нацыянальна-вызваленчага руху, адносін да яго афіцыйных структур; высвятліць альтэрнатывы грамадскага развіцця на розных этапах гісторыі, раскрыць калізіі барацьбы вакол праблем гістарычнага выбару і прычыны перамогі пэўных сіл у той ці іншы момант гісторыі;

• усвядоміць асаблівасці этнічнага і канфесійнага становішча ў Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды дзеля кансалідацыі ўсяго народа;

• зразумець сацыяльна-эканамічнае, палітычнае, духоўнае развіццё кожнага сацыяльнага слоя грамадства і народа ў цэлым у розныя перыяды гісторыі;

• усвядоміць адзінства, цэласнасць свету, прыярытэт агульначалавечых каштоўнасцей і ў той жа час асэнсаваць гістарычнае месца Беларусі ў сусветным чалавечым супольніцтве, зразумець асаблівасці яе палітычнай і грамадскай арганізацыі, культуры ў параўнанні з вопытам розных народаў;

• авалодаць новым палітычным мысленнем, асэнсаваць разбуральную сілу сацыяльных канфліктаў і неабходнасць выпрацоўкі канструктыўнага шляху да міру і згоды ў грамадстве;

• на аснове гістарычнага вопыту развіцця беларускага народа сфарміраваць сумленных грамадзян і патрыётаў Айчыны з высокімі маральнымі якасцямі.

У сувязі з гэтым праграма курса разглядае наступныя праблемы: зараджэнне і функцыянаванне старажытных цывілізацый; «вялікае перасяленне народаў» і Беларусь; станаўленне хрысціянскай цывілізацыі ў Еўропе і ў Беларусі; ВкЛ: ад сярэднявечча да Новага часу; «Рэнесанс», рэфармацыя і іх уплыў на Беларусь; Рэч Паспалітая ў еўрапейскай геапалітыцы; супярэчнасці XVIII ст.; падзелы Рэчы Паспалітай; феадальная рэакцыя першай паловы XIX ст.; фарміраванне індустрыяльнай цывілізацыі і яе ўплыў на Беларусь; Беларусь у перыяд станаўлення буржуазнага грамадства (другая палова XIX ст. – люты 1917 г.); барацьба за дэмакратыю і нацыянальнае адраджэнне; Беларусь у перыяд рэвалюцыі 1917 г. і грамадзянскай вайны; утварэнне беларускай дзяржаўнасці; Беларусь у міжваенны перыяд; Беларусь у гады другой сусветнай вайны; Беларусь ва ўмовах супрацьстаяння сусветных звышдзяржаў; да

новай мадэлі грамадскай пабудовы; шлях да суверэнітэту і дзяржаўнай незалежнасці Беларусі.

У цэлым студэнт БДАТУ на аснове адукацыйнага стандарта па гісторыі Беларусі павінен:

• **ведаць:**

– асноўныя тэорыі грамадскага развіцця, фармацыйны, цывілізацыйны і культуралагічны падыход да разгляду гістарычнага працэсу;

– асноўныя гістарычныя факты, даты, падзеі, персаналіі;

– ролю азначанай гісторыі ў цывілізацыйным працэсе;

• **умець характарызаваць:**

– асноўныя этапы станаўлення цывілізацыі на ўсходнеславянскіх землях;

– гістарычныя межы развіцця і формы існавання беларускай дзяржаўнасці ў розныя гістарычныя эпохі;

– асноўныя этапы эканамічнага, палітычнага і культурнага развіцця Беларусі ў кантэксце еўрапейскай і сусветнай гісторыі;

• **умець аналізаваць:**

– супярэчлівыя працэсы гістарычнага развіцця;

– асноўныя тэндэнцыі эвалюцыі эканамічнага, палітычнага і культурнага жыцця беларускага народа ў сусветным гістарычным кантэксце;

– працэс развіцця дзяржаўных форм жыцця беларускага народа, асноўныя этапы станаўлення яго дзяржаўнасці ў розныя гістарычныя эпохі;

– асноўныя тэндэнцыі развіцця Беларусі ва ўмовах сучаснай цывілізацыі, станаўленне цывільнага грамадства і прававой дзяржавы.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1. Гісторыя Беларусі : вучэбны дапаможнік. У 2 ч. / Пад рэд. Я. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мінск : Універсітэцкае, 1998.

2. Абецэдарская, А.Л. Гісторыя Беларусі : дапаможнік для паступаючых у ВНУ / А.Л. Абецэдарская, П.І. [і інш.]; пад рэд. А.Г. Каханойскага [і інш.]. – Мінск : “Экаперспектыва”, 1998.

3. Крэнь, І.П. Гісторыя Беларусі. У 2 ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да канца XVIII ст. : курс лекцый / І.П. Крэнь [і інш.]. – Мінск : РІВШ, 2000.

Дадатковая

1. Ігнатоўскі, У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі / У.М. Ігнатоўскі. – Мінск : Беларусь, 1992. – 190 с.

2. Касцюк, М.П. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. / М.П. Касцюк [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 1994.

3. Ковкель, И. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени / И. Ковкель, Э. Ярмусик. – Минск : Аверсэв, 2000.

4. Сагановіч, Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя / Г. Сагановіч. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2001.

5. Ходзін, С.М. Крыніцы гісторыі Беларусі (гісторыка-генетычнае і кампаратыўнае вывучэнне) : вучэбны дапаможнік / С.М. Ходзін. – Мінск, 1999.

МОДУЛЬ 1 ЦЫВІЛІЗАЦЫЙНАЯ СПАДЧЫНА СТАРАЖЫТНАСЦІ, СЯРЭДНЯВЕЧЧА І БЕЛАРУСЬ

Пасля вывучэння тэмы студэнты павінны:

- **ведаць:**
 - паняцці: палеаліт, мезаліт, неаліт, неалітычная рэвалюцыя, індаеўрапейцы, родавая абшчына, сельская абшчына, маёмасная няроўнасць, сацыяльная няроўнасць, анімізм, фетышызм, татэмізм, язычніцтва, канцэпцыя; геапалітычнае становішча, “гандлёвы шлях з вараг у грэкі”, дзядзінец, натуральны ўклад, веча, феадальны лад, феадальная раздробленасць, вотчына, ордэн крыжакоў, мангола-татарская арда, мангола-татарскае іга; Вялікае княства Літоўскае, “Пагоня”, феадальная манархія, унія, прывілей, судзебнік, саслоўна-прадстаўнічая манархія, паспалітае рушанне, Статуты ВкЛ, Паны-рада, Сойм, “Liberum veto”, гетман, канцлер, ваявода, магдэбурскае права, магістрат, Галоўны трыбунал ВкЛ, “Валочная памера”;
 - асноўныя гістарычныя факты, даты, падзеі, імёны гістарычных дзеячаў разглядаемага перыяду.
- **умець:**
 - характарызаваць месца і ролю айчынай гісторыі ў цывілізацыйным працэсе на этапе першабытнага ладу і сярэднявечча;
 - ацэньваць: геапалітычнае становішча беларускіх зямель у перыяд сярэднявечча;
 - аналізаваць супярэчлівыя працэсы гістарычнага развіцця Беларусі ў перыяд першабытнага ладу і сярэднявечча;
 - ажыццяўляць самастойны падбор матэрыялу для выступлення на семінарскіх занятках; весці сістэмныя запісы новага матэрыялу ў рэжыме праслухоўвання, знаходзіць неабходную інфармацыю; выкарыстоўваць атрыманыя веды для доказаў уласных меркаванняў і вывадаў аб гістарычных працэсах, удзельнічаць у дыскусіях;
 - ужываць метады гістарычнага даследавання для аналізу гістарычных працэсаў.
 - працаваць у невялікіх групах;

– фармуляваць свае думкі і аргументавана адстойваць свой пункт гледжання.

НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ ЗМЕСТ МОДУЛЯ 1

Тэрміналагічны слоўнік

Анімізм	– панаванне веры ў звышнатуральныя сілы духаў.
Асіміляцыя	– зліцце аднаго народа з другім, прычым адзін з іх страчвае сваю мову, культуру, нацыянальную самасвядомасць.
Баяры	– вышэйшае саслоўе феадалаў. У IX–XIII стст. – нашчадкі рода – племянной вярхушкі, старэйшыя дружыннікі, буйныя землеўласнікі.
Біскуп Ваявода	– каталіцкі епіскап. стаўленік вялікага князя, глава адміністрацыі ў спецыяльна вызначанай адміністрацыяна-тэрытарыяльнай адзінцы (ваяводства).
Варагі	– скандынавы, наёмныя дружыннікі рускіх князёў у IX–XI стст. і купцы, якія гандлявалі на шляху “з вараг у грэкі”.
Веча	– народны сход ва ўсходніх славян у X–XIV стст. Вырашала пытанні вайны і міру, заклік ці выгнанне князёў, прымала законы і г. д.
Гарадзішча	– рэшткі ўмацавання паасобнага паселішча жалезнага веку.
Горад	– паселішча, якое ўзнікае ў працэсе паглыблення грамадскага падзелу працы – аддзялення рамёстваў ад земляробства, што адбылося пры пераходзе ад першабытнаабшчыннага да феадальнага ладу.
Дзядзінец	– цэнтральная ўмацаваная частка феадальнага горада.
Князь	– правадыр племені; з развіццём федалізму – правіцель дзяржавы.
Крыжак	– удзельнік крыжацкага паходу.

Курган	– земляны насып над старажытным пахаваннем.
Латыфундыя	– буйное феадальнае землеўладанне.
Летапісы	– гісторыка-літаратурныя творы з апісаннем падзей па гадах, помнікі пісьменнасці ўсходніх славянаў XI–XVIII стст.
Леты, Эсты, Лівы	– прыбалтыйскія плямёны, на якія была накіравана агрэсія крыжакоў.
Лівонскі ордэн	– каталіцкая дзяржаўная і ваенная арганізацыя нямецкіх рыцараў-крыжакоў ва Усходняй Прыбалтыцы.
Лютэранства	адзін з кірункаў пратэстанцызму. Узнікла ў пачатку XVI ст. у Германіі ў перыяд Рэфармацыі. Назва ад імя заснавальніка Марціна Лютэра.
Матрыярхат	– перыяд у гісторыі радавой абшчыны, калі жанчына адыгрывала вядучую ролю ў гаспадарчым жыцці, у сістэме сямейна-шлюбных адносін.
Мечаносцы	– члены нямецкага каталіцкага рыцарскага ордэна, створанага для захопу Усходняй Прыбалтыкі.
Місіянерства	– дзейнасць прадстаўнікоў рэлігійных арганізацый, накіраваная на распаўсюджванне свайго веравызнання сярод іншаверцаў.
Натуральны ўклад	– гаспадарка, у якой усё неабходнае вырабляецца і спажываецца самім уладальнікам.
Ордэн	– ваенная арганізацыя царкоўных і свецкіх феодалаў.
“Пагоня”	– агульнадзяржаўны герб Вялікага княства Літоўскага, які сімвалізаваў абарону дзяржавы ад захопнікаў.
Пасад	– гандлёва-рамесная частка феадальнага горада.
Патрыярхат	– перыяд у гісторыі радавой абшчыны, калі вядучая роля ў сямейным і гаспадарчым жыцці належала мужчыне
Пахожыя (вольныя)	– сяляне, якія мелі права пераходзіць ад аднаго феодала да другога. Іх нельга было перадаваць у спадчыну, дарыць і г. д.
Пілігрым	– вандроўны багамалец (паломнік).

Племя	– аб’яднанне некалькіх радоў.
Радавая абшчына	– аб’яднанне кроўных сваякоў, якія мелі агульную ўласнасць і вялі калектыўную гаспадарку.
Раннефеадальная дзяржава	– дзяржава, якая ўтвараецца на пачатковай стадыі развіцця феадалізму; характарызуецца несфарміраванымі інстытутамі дзяржаўнай улады.
Род	– калектыў першабытных людзей, аб’яднаных кроўным радствам.
Сага	– старажытнае ісландскае празаічнае апавяданне, для якога былі характэрны гістарычны і бытавы рэалізм, псіхалагізм і эпічная прастата.
Селішча	– рэшткі старажытнага неўмацаванага паселішча перыяду распаду першабытнаабшчыннага ладу і Старажытнай Русі.
Сельская абшчына	– аб’яднанне людзей, у якім асобныя сем’і маглі не мець сваяцкіх адносін.
Сервітуты	– абмежаванае права карыстання чужой уласнасцю (напрыклад, права праезду, выпасу жывелы, рыбнай лоўлі, карыстанне сенажацямі, ляснымі ўгоддзямі і інш.). Сервітуты былі вельмі пашыраны на Беларусі ў феадальныя часы.
Смерд	– залежны ад феодала сялянін.
Стаянка	– пасяленне першабытных людзей каменнага і бронзавага вякоў.
Татэмізм	– уяўленне пра татэмных, роднасных людзям жывёл, якія ў свядомасці людзей выконвалі ролю родапачынальнікаў ці багоў.
Тэакратыя	– форма кіравання, пры якой галава дзяржавы (звычайна манархічнай) адначасова з’яўляецца і яго рэлігійным кіраўніком.
Уніяцкая царква	– створана ў выніку Брэсцкай уніі 1596 г., калі праваслаўная царква на Беларусі і Украіне арганізацыйна аб’ядналася з рымска-каталіцкай царквой на ўмовах падпарадкавання рымскаму папе і прыняцця

	каталіцкай дагматыкі пры захаванні праваслаўнай абраднасці.
Фетышызм	– неадушаўлёныя прадметы і з’явы прыроды надзяляліся ў свядомасці людзей чалавечымі якасцямі, розумам, магчымасцю дзейнічаць.
Халоп	– асабіста залежныя людзі.
Чынш	– грашовая рэнта.
Шлях “з вараг у грэкі”	– старажытны водны гандлёвы шлях з Балтыйскага ў Чорнае мора, па якому ў IX–XII стст. ішоў гандаль Русі і Паўночнай Еўропы з Візантыяй. Ад Балтыйскага (Варажскага) мора па р. Нява, Ладажскаму в., р. Волхаў, в. Ильмень, р. Ловаць, волакам да р. Зах. Дзвіна, волакам да р. Днепр і далей у Чорнае мора. На гэтым шляху знаходзіліся буйнейшыя ўсходнеславянскія гарады Ноўгарад, Полацк, Кіеў.
Язычніцтва	– сістэма рэлігійных вераванняў, калі чалавек абагатвае розныя сілы і стыхіі прыроды.

АСНОЎНЫ ТЭАРЭТЫЧНЫ МАТЭРЫЯЛ

Тэма 1. “Старажытнасць на беларускіх землях”

План:

1. Храналогія гісторыі Беларусі.
2. Першабытны лад на Беларусі.

1. Храналогія гісторыі Беларусі сведчаць аб доўгім працэсе развіцця гісторыі нашай краіны:

- 100–40 тысячагоддзяў назад – IX ст. н.э. – старажытны перыяд нашай гісторыі;
- IX ст. н.э. – XVI ст. н.э. – перыяд сярэднявечча;
- XVI ст. н.э. – 1917 г. – перыяд Новага часу;
- 1917 па сённяшні час – перыяд Навейшага часу.

Існуюць і іншыя канцэпцыі храналогіі і перыядызацыі гісторыі нашай краіны. Напрыклад, некаторыя гісторыкі прапануюць падзяляць нашу гісторыю па асаблівасцям палітыка-сацыяльнага і культурнага жыцця (У. Ігнатоўскі, М. Ермаловіч) на наступныя перыяды:

- Старажытны (100–40 тысячагоддзяў назад – IX ст. н.э.);
- Полацкі (IX ст. н.э. – сяр. XIII ст. н.э.);
- Літоўска-беларускі (сяр. XIII ст. н.э. – кан. XVIII ст.);
- Расійскі (кан. XVIII ст. – 1917 г.);
- Савецкі (1917–1991 гг.);
- Незалежная Рэспубліка Беларусь (1991 – сённяшні час).

У савецкі час з пункту гледжання фармацыйнага падыхода гісторыя нашай краіны падзялялася на:

- Перыяд першабытнага грамадства (100–40 тысячагоддзяў назад – IX ст. н.э.);
- Перыяд феадальных адносін (IX ст. н.э. – 1861 г.);
- Капіталістычны перыяд (1861–1917 гг.);
- Сацыялістычны перыяд (1917–1991 гг.);
- Навейшы час (1991 – сённяшні час).

2. Першабытны лад на Беларусі. Пачатак гісторыі Беларусі ўзыходзіць да першай ступені ў развіцці чалавецтва – першабытнага грамадства. Гэты этап ахоплівае працяглы перыяд часу – ад з’яўлення на тэрыторыі Беларусі першых людзей да ўтварэння вялікіх протадыржаў – княжаняў. Але працяглая і насычаная гісторыя першабытнага грамадства амаль цалкам пазбаўлена пісьмовых крыніц. Найважнейшымі крыніцамі тут з’яўляюцца рэчавыя, якія здабывае для нас археалогія. З улікам вядучага матэрыяла, які служыў для вытворчасці прылад працы, першабытная гісторыя падзелена на каменны, бронзавы і жалезны вякі. У сваю чаргу каменны век дзеліцца на:

- старажытнакаменны век ці палеаліт (2 млн. гадоў назад – 10 тыс. г. да н.э.);
- сярэднекаменны век ці мезаліт (10 тыс. г. да н.э. – 6 тыс. г. да н.э.);
- новакаменны век ці неаліт (5 тыс. г. да н.э. – 3 тыс. г. да н.э.).

Людзі на тэрыторыі Беларусі з’явіліся ў глыбокай старажытнасці. Недзе паміж 100 і 40 тысячагоддзямі назад, у сярэднім палеаліце на паўднёвы ўсход нашага Падняпроўя праніклі невялікія групы неандэртальцаў, якія ў той час панавалі ў Еўропе. Людзі гэтага перыяду вялі паўкачавы лад жыцця, які залежыў ад наяўнасці ў навакольнай мясцовасці расліннай і жывёльнай ежы. Важнейшымі заняткамі неандэртальцаў былі збіральніцтва, паляванне і рыбная лоўля.

Тэма 2 “Першабытны лад на беларускіх землях”

План:

1. Каменны век на Беларусі: паходжанне чалавека сучаснага тыпу.
2. Неаліт на Беларусі. Неалітычная рэвалюцыя.
3. Бронзавы век. Рассяленне індаеўрапейцаў.
4. Жалезны век.
5. Змены ў грамадскім жыцці людзей.
6. Балты і славяне і іх культура і вераванні. Паходжанне беларусаў. Асноўныя канцэпцыі.

1. Каменны век на Беларусі: паходжанне чалавека сучаснага тыпу. Адкрыццё першай стаянкі людзей гэтага часу на тэрыторыі Беларусі адбылося ў 1955 г. і было зроблена беларускім археолагам К. Палікарповічам. Яна знаходзілася каля вёскі Падлужжа Чачэрскага раёна.

Аднак першая спроба засялення краіны была малапаспяховай. У той час на тэрыторыі Беларусі быў вельмі неспрыяльны кліматычны перыяд – эпоха зледзяненняў.

Другая спроба асвоіць межы Беларусі прыпадае на позні палеаліт і датуецца недзе паміж 26 і 23 тысячамі гадоў назад. Звязана яна ўжо з людзьмі сучаснага вобліку – краманьёнцамі, якія выцеснілі неандэртальцаў і сталі пачынальнікамі пазнейшых еўрапейскіх этнасаў. Раскопкі стаянак-паселішчаў каля вёсак Бердыж Чачэрскага і Юравічы Калінкавіцкага раёнаў паказалі, што тагачасны чалавек будаваў жытлы-сховішчы з костак і скур буйных звяроў, насіў скураную вопратку, карыстаўся агнём, членападзельна размаўляў і валодаў абстрактным мысленнем, што дазваляла яму развіваць мастацтва і стварыць сістэму рэлігійных вераванняў. Важнейшымі заняткамі краманьёнцаў з’яўляліся загоннае паляванне, збіральніцтва і рыбная лоўля.

Цяжкія ўмовы існавання, параўнальна нізкі ўзровень развіцця прадукцыйных сіл прадвызначалі сацыяльную арганізацыю жыцця каменнага веку. Асноўным прамысловым калектывам з’яўлялася раннеродавая абшчына, якая размяшчалася на некалькіх стаянках. Уласнасць абшчыны адначасова належала ўсім яе членам. Некалькі абшчын былі аб’яднаны ў адзін род, дзе сваяцтва лічылася па мацярынскай лініі.

Рэлігійныя ўяўленні перыяду ранняй родавай абшчыны фарміраваліся на аснове пэўнага ўзроўню свядомасці і ведаў пра навакольнае асяроддзе. Панавала вера ў звышнатуральныя сілы духаў (анімізм); неадушаўленыя прадметы і з’явы прыроды надзяляліся ў свядомасці людзей чалавечымі якасцямі, розумам, магчымасцю дзейнічаць (фетышызм). З развіццём палявання і з пачаткам прыручэння жывёл развіваліся ўяўленні пра татэмных, роднасных людзям жывёл, якія ў свядомасці людзей выконвалі ролю родапачынальнікаў ці багоў (татэмізм).

Пачынаючы з 12–10 тысяч гадоў назад ледавік стаў адступаць на поўнач. Пачалася новая археалагічная эпоха – мезаліт.

Паступовае пацяпленне клімату, змяненне флоры і фаўны паступова вяло да змен ў гаспадарчай дзейнасці і побыце людзей. Загоннае паляванне на буйных жывёл, якое патрабавала вялікай колькасці ўдзельнікаў, саступіла месца паляванню на параўнальна дробных лясных звяроў. Вынаходніцтва лука і стрэлаў пашырыла магчымасць выжывання ў новых умовах.

Усе гэтыя змены далі магчымасць працаваць невялікімі калектывамі, што ў сваю чаргу вяло да драблення родавых груп у перыяд мезаліту. Разам з тым расла колькасць насельніцтва. У перыяд мезаліту заселенай аказалася ўся тэрыторыя Беларусі.

Павялічыўся лік радоў, узніклі цэлыя аб’яднаныя сваяцкія па паходжанні родавых калектываў – плямёны, якія з’яўляліся ўжо зародкавай стадыяй фарміравання этнічных супольнасцей. Плямёны мелі сваю мову, тэрыторыю, агульныя рысы матэрыяльнай і духоўнай культуры.

2. Неаліт на Беларусі. Неалітычная рэвалюцыя. У 5 тысячагоддзі да н.э. пачаўся новы каменны век, ці неаліт. У гэты перыяд абшчына-родавы лад дасягнуў свайго найвышэйшага росквіту. Па-ранейшаму асноўнымі заняткамі чалавека былі збіральніцтва, паляванне і рыбная лоўля, але ў эпоху неаліту гэтыя віды дзейнасці дасягнулі даволі высокага росквіту і выконваліся ўдасканаленымі прыладамі працы, а таму давалі магчымасць здабываць больш прадуктаў харчавання. Такім чынам, прысвойваючы гаспадарка стала стабільным спосабам забеспячэння грамадства сродкамі жыццядзейнасці. З’явіліся і новыя віды дзейнасці і заняткаў: вытворчасць керамікі, ткацтва. У гэты перыяд была вынайдзена лодка, якая стала адным з першых транспартных сродкаў чалавека.

Прылады працы эпохі неаліту – гэта выкананыя па-майстэрску, з выкарыстаннем розных спосабаў апрацоўкі каменныя, касцяныя і драўляныя прадметы. Каб стварыць высокаэфектыўную прыладу працы, ужо недастаткова было жыццёвага вопыту – патрэбны былі спецыяльныя веды і адпаведная сыравіна. У гэты час сталі з’яўляцца майстры, якія спецыялізаваліся на вырабе прылад працы.

Пачынаючы прыблізна з 3,5 тысяч гадоў да н.э. з паўднёвага захаду, ад плямён Балканскага паўвострава на Беларусь распаўсюдзілася прымітыўнае земляробства.

Земляробства і жывёлагадоўля выклікалі велізарны пераварот ва ўсім свеце. Гаспадарка ўзнялася на новую ступень развіцця, чалавецтва перайшло ад прысваення да вытворчасці. Гэты працэс пераходу ад прысвойваючай гаспадаркі да вытворчай у гістарычнай навуцы прынята называць неалітычнай рэвалюцыяй.

Выкарыстанне ўдасканаленых прылад і авалоданне новымі формамі вядзення гаспадаркі садзейнічалі пераходу да аседласці, а таксама зменам у сацыяльным жыцці першабытнага грамадства. Паступова з родавай абшчыны пачала выдзяляцца сямейная ўласнасць. З авалоданнем вытворчымі спосабамі гаспадарання роля мужчынскай працы ўзрасла, быў парушаны даўні парадак матрыярхату.

3. Бронзавы век. Рассяленне індаеўрапейцаў. Пачынаючы з 3 тысячагоддзя да н.э. вялікаю частку еўрапейскай тэрыторыі паступова засялялі народы, характэрнай рысай якіх археолагі вызначаюць шнуравую арнаментאцыю керамікі. Гэта былі індаеўрапейцы.

Старажытныя індаеўрапейцы – гэта народы, якія сфарміраваліся ў розныя перыяды каменнага і бронзавага вякоў на тэрыторыі ад межаў сучаснай Індыі да заходняй часткі Еўропы. У працэсе міграцыі яны падзяліліся на некалькі груп і сталі родапачынальнікамі большасці сучасных еўрапейскіх народаў.

Індаеўрапейцы дасягнулі высокага ўзроўню развіцця: яны даволі рана сталі займацца жывёлагадоўляй і земляробствам, валодалі вытворчасцю металу (бронзы), былі вынаходнікамі кола і колавых кібітак. На аснове гэтых дасягненняў адбыўся дэмаграфічны выбух, які і прывёў да міграцыі індаеўрапейскіх плямёнаў.

На тэрыторыю Беларусі індаеўрапейцы пачалі пранікаць на рубяжы 2–1 тысячагоддзяў да н.э. Рассяляючыся, яны не выціскалі ў масавых маштабах мясцовае насельніцтва, а займалі свабодную

тэрыторыю. З прыходам новых плямёнаў звязваюць з’яўленне першых металічных вырабаў і пачатак бронзавага веку на Беларусі (2 – сяр. 1 тысячагоддзя да н.э.).

Вырабы з бронзы, аднак, не замянілі ў гэты перыяд каменных прылад працы з-за адсутнасці мясцовай сыравіны. Першыя металічныя вырабы прадстаўлены ў асноўным упрыгожанымі і зброяй.

Гаспадарка людзей у гэты перыяд характарызувалася сумяшчэннем прысвойваючых і вытворчых відаў дзейнасці.

Далейшае развіццё жывёлагадоўлі і земляробства вяло да змен у сацыяльнай арганізацыі грамадства. Праца жанчын паступова страціла сваю сацыяльную значнасць. Мужчыны, якія выконвалі асноўныя функцыі ў земляробстве і жывёлагадоўлі, пачалі займаць пануючае месца ў грамадстве.

4. Жалезны век. Асабліва імклівыя тэмпы працэс распаду першабытнага абшчына-родавага ладу на Беларусі набыў з пачаткам жалезнага веку (6 ст. да н.э. – 8 ст. н.э.).

Вытворчасць жалеза набыла шырокае развіццё на Беларусі. Нашы продкі навучыліся здабываць яго з балотных і лугавых руд.

Выкарыстанне жалезных прылад у земляробстве і жывёлагадоўлі значна павысіла прадукцыйнасць працы, што ў сваю чаргу дало яшчэ мацнейшы штуршок развіццю маёмаснай няроўнасці і разлажэнню родавых адносін на Беларусі. Сям’я канчаткова стала асноўнай вытворчай адзінкай, а сямейная ўласнасць – асноўнай формай уласнасці ў грамадстве. З ростам прадукцыйнасці працы адбывалася колькаснае памяншэнне патрыярхальнай сям’і. Сельская тэрытарыяльная абшчына стала сацыяльнай арганізацыяй, на базе якой паступова фарміравалася класовае грамадства.

5. Змены ў грамадскім жыцці людзей. З развіццём жывёлагадоўлі і земляробства, з назапашваннем новых ведаў пра навакольнае асяроддзе адбыліся змены і ў рэлігійнай свядомасці грамадства. Назіраецца развіццё мнагабожжа ці язычніцтва. Узніклі жывёлагадоўчыя і земляробчыя культы. У грамадскай свядомасці з’явіліся Пярун – бог грому, маланкі, вайны; Вялес – абаронца жывёл, жывёлаводаў і жывёлагадоўлі; а таксама Ярыла, Купала, Сварог і інш.

Этнічная карта Усходняй Еўропы пасля рассялення індаеўрапейцаў істотна змянілася – яе сталі вызначаць новыя этнасы, у прыватнасці балты і славяне.

6. Балты і славяне, іх культура і вераванні. Першымі на тэрыторыі Беларусі з’явіліся балты. Менавіта балты прынеслі індаеўрапейскую культуру на беларускія землі і склалі асноўны этнічны масіў іх насельніцтва, які амаль не змяняўся да з’яўлення тут славян. На балцкі перыяд у этнічнай гісторыі Беларусі прыходзіцца бронзавы і ранні жалезны вякі.

З 6-га па 8-е ст. н.э. тэрыторыя Беларусі зведала новыя міграцыйна-этнічныя перамены, звязаныя з прыходам і масавым рассяленнем на беларускіх землях усходняй галіны славянскіх плямёнаў.

У час славянскага рассялення балты ў асноўным не пакідалі месцаў свайго пражывання. Можна меркаваць, што ўзаемаадносінны іх былі мірнымі. Яны пэўны час жылі на адной тэрыторыі, што прывяло да іх змешвання, канчатковым вынікам чаго стала славянізацыя балтаў.

У выніку славяна-балцкага сінтэзу ў VIII–X стст. у Верхнім Падзвінні і Падняпроўі сфарміраваліся ўсходнеславянскія этнічныя супольнасці (пранароднасці), якія названы ў пісьмовых крыніцах, у прыватнасці, у старажытнарускім летапісу "Аповесць мінулых часоў", як дрыгавічы, радзімічы і крывічы – прабеларускія ўтварэнні, у якіх пераважалі славянскія рысы і якія займалі своеасаблівае становішча сярод усходнеславянскіх этнасаў рускіх і ўкраінцаў.

Дрыгавічы жылі на большай частцы паўднёвай і сярэдняй Беларусі. Яны знаходзіліся паміж Прыпяццю і Заходняй Дзвіной.

Радзімічы займалі землі ў басейнах рэк Сож і Іпуць.

Крывічы займалі ў асноўным раён Падзвіння і Верхняга Падняпроўя. Гэта было найбуйнейшае славянскае племянное аб’яднанне, і навукоўцы падзяляюць яго на дзве групы: полацка-смаленскую і пскоўскую. Першыя, г.зн. полацкія крывічы і частка смаленскіх, знаходзіліся ў межах сучаснай Беларусі.

Паходжанне беларусаў. Асноўныя канцэпцыі. Праблема паходжання беларускага народа вельмі складаная і недастаткова вывучаная. Сярод навукоўцаў існуюць шмат розных канцэпцый, галоўнымі з якіх з’яўляюцца наступныя: фінская, балцкая, крывіцка-дрыгавіцка-радзіміцкая, старажытнаруская:

1. Згодна з *фінскай* канцэпцыяй (яе аўтар І. Ласкоў), продкамі беларускага народа былі славяне і фіны. У якасці доказу ён спасылчаецца на тое, што некаторыя назвы беларускіх рэчак і азёр, напрыклад Дзвіна, Мардва, Свір, фінскага паходжання.

2. Прыхільнікі *балцкай* канцэпцыі (В. Сядоў, Г. Штыхаў) лічаць, што продкамі беларусаў з’яўляюцца славяне і балты. Яны спасылчаюцца, на назвы беларускіх рэчак і азёр балцкага паходжання (Арэса, Клёва, Рэста і інш.), сцвярджаюць, што пра балтаў як продкаў беларусаў сведчаць некаторыя элементы традыцыйнай беларускай культуры і мовы (культ вужа, жаночы галаўны ўбор намітка, цвёрды гук “р” і інш.).

3. Аўтары *крывіцка-дрыгавіцка-радзіміцкай* канцэпцыі (Я. Карскі, М. Доўнар-Запольскі, М. Грынблат і інш.) мяркуюць, што асноўнымі продкамі беларускага этнасу з’яўляюцца крывічы, радзімічы і дрыгавічы. У прыватнасці, М. Грынблат звяртае ўвагу на традыцыйныя земляробчыя прылады і асаблівасці гаворак у розных рэгіёнах Беларусі. На яго думку, саха з перакладной паліцай і “аканне” першапачаткова былі характэрны для крывічоў, а палеская саха і дыфтонгі *юо*, *іе* на поўдні з’яўляліся элементамі культуры і мовы дрыгавічоў.

4. Тыя, хто прытрымліваецца *старажытнаруускай* канцэпцыі паходжання беларускага народа (Я. Карнейчык і інш.), сцвярджаюць, што продкам беларусаў была адна з частак так званай старажытнаруускай народнасці. Вялікае значэнне яны надаюць існаванню ў мінулым старажытнай дзяржавы Русі, а потым яе распаду, а таксама назве старажытнаруускай усходнеславянскай мовы (рускай) і элементам старажытнай культуры (напрыклад, былінам).

Сучасная канцэпцыя, якая ўлічвае амаль усе папярэднія акалічнасці этнічных працэсаў на Беларусі распрацавана М. Піліненкам. Яна спалучае выкарыстанне дзвюх этнічных працэсаў: эвалюцыйнага і дыфузійнага. На першым этапе, калі ішло рассяленне славян на Беларусі, у выніку дыфузійных працэсаў (асіміляцыі балцкіх плямёнаў) узніклі крывічы, дрыгавічы і радзімічы. На другім этапе (X–XI стст.) у выніку эвалюцыйнага працэсу адбылася кансалідацыя насельніцтва ў адзіную славянскую этнічную супольнасць. На трэцім этапе адбываліся дыфузійныя працэсы з заходнімі славянамі, балцкімі і цюрскімі элементамі. У выніку да сярэдзіны XVI ст. узнік беларускі этнас. Менавіта ў той час з’яўляецца назва тэрыторыі “Белая Русь”.

Тэма 3 “Еўропа і беларускія землі ў раннім сярэднявекі (IX–XIII стст.)”

План:

1. Геапалітычнае становішча беларускіх зямель у час існавання на іх тэрыторыі першых дзяржаўных утварэнняў Полацкага і Тураўскага княстваў (IX–XIII стст.).
2. Геаграфічнае палажэнне Полацкага і Тураўскага княстваў.
3. Палітычнае наваколле.

1. Геапалітычнае і палітычнае становішча беларускіх зямель у час існавання на іх тэрыторыі першых дзяржаўных утварэнняў Полацкага і Тураўскага княстваў (IX–XIII стст.).

Полацкае княства было першай дзяржавай, якая сфарміравалася на беларускіх землях. Яно ўпершыню згадваецца крыніцамі пад 862 г.

Крывічы валодалі вярхоўямі Нёмана, Дзвіны, Дняпра і Волгі – вузламі галоўных гандлёвых шляхоў Усходняй Еўропы. Склалася сапраўдная крывіцкая імперыя са сталіцай у Полацку.

У 60-я гг. IX ст. Полацк на кароткі час быў захоплены кіеўскімі князямі, і гэта парушыла былое адзінства крывіцкіх зямель.

У другой палове X ст. летапісы згадваюць першага полацкага князя Рагвалода. Ён вёў актыўную знешнепалітычную дзейнасць, мэтай якой было аб'яднанне ўсіх зямель крывічоў і дрыгавічоў. Таму полацкі князь ажыццяўляе паход на Палессе, і адразу пасля гэтага пачынае вайну з Ноўгарадам, жадаючы вярнуць пскоўскія землі. Рагвалод перамог, што зрабіла яго адным з магутнейшых уладароў ва Усходняй Еўропе.

Тым часам на Русі пачынаюцца спрэчкі паміж Яраполкам Кіеўскім і Уладзімірам Наўгародскім. Абодва гэтыя князі шукалі сабе дапамогі з боку Рагвалода:

- Полаччына кантралявала водныя шляхі, што злучалі Ноўгарад і Кіеў;
- саюзнік Рагвалода мог атрымаць значную ваенную падтрымку.

Дзеля гэтай мэты абодва князья дамагаліся рукі Рагваладавай дачкі – Рагнеды. Рагвалод выбраў Яраполка таму, што ён быў законным ўладаром Русі, а Уладзімір – незаконнанароджаным сынам Святаслава, які не меў правоў на кіеўскі пасад.

Тады Уладзімір у 980 г. пайшоў паходам на Полацк і захапіў яго. Забіўшы Рагвалода і яго сыноў, ён прымусам бярэ ў жонкі Рагнеду. Пасля ён забівае Яраполка і становіцца валадаром Кіева.

Рагнеда зрабіла няўдалы замах на жыццё Уладзіміра. Пасля гэтага князь выслаў жонку разам з сынам Ізяславам у спецыяльна заснаваны горад Ізяслаўль (сучаснае Заслаўе).

Прыкладна ў 988 г. Рагнеда прымае манаства. Яна заснавала пад Ізяслаўлем адзін з першых ва Усходняй Еўропе жаночых манастыроў. Адсюль, з Ізяслаўскага манастыра, і пачало пашырацца на Полаччыне хрысціянства. У 1000 г. Рагнеда памерла. На год пазней за сваю маці памёр Ізяслаў, які паклаў пачатак полацкай княжацкай дынастыі. Пасля яго смерці полацкі пасад заняў яго сын Брачыслаў Ізяславіч (1001–1044).

Брачыслаў вядзе актыўную палітыку па расшырэнню межаў сваёй дзяржавы, у першую чаргу на захад і поўнач. На далучаных тэрыторыях ён будзе новыя гарады: Брачыслаўль (сучасны Браслаў), Кукенойс, Герсіка.

Але мірнаму існаванню перашкаджаюць спрэчкі з Ноўгарадам, якія ўзнікаюць з-за:

- 1) кантролю над гандлёвым шляхам "з варагаў у грэкі";
- 2) спрэчак за кантроль над Кіевам, які ў гэты час застаецца без уладара.

У 1021 г. Брачыслаў нападае на Ноўгарад і захоплівае яго. Тады ж паміж Брачыславам і Яраславам Мудрым адбылася бітва на р. Судамір. У выніку была заключана мірная дамова, якая, аднак, была хутка парушана ў 1026 г., калі Яраслаў стаў кіеўскім князем.

З гэтага часу змаганне паміж Кіеўскай дзяржавай і Полацкай зямлёй становіцца бесперапынным. Прычынай таму было суперніцтва за ўплыў на Ноўгарад і за першынства ва ўсходнеславянскім свеце. Разгар змагання выпадае на часы княжэння ў Полацку сына Брачыслава – Усяслава Чарадзея (1029–1101). Барацьбу паміж Кіевам і Полацкам пры Усяславе можна падзяліць на некалькі перыядаў:

- сярэдзіна 60-х да канца 70-х гг. XI ст. – барацьба з сынамі Яраслава Мудрага за валоданне паўночна-ўсходнімі землямі Ноўгарадам і Псковам;
- першая палова 80-х гг. XI ст. – ваенныя дзеянні паміж Усяславам і новым кіеўскім князем Уладзімірам Манамахам, які шмат разоў злучаў паўднёвых князёў, каб ісці вайной на Полацкую зямлю. Апошні паход адбыўся ў 1084 г.

Але перамагчы Усяслава сілай у Кіеве не ўдалося і, таму ён адступае ў сваіх намаганнях да пачатку XII ст.

Апошнія гады жыцця Усяслаў пражыў мірна. На гэты перыяд прыпадае росквіт магутнасці Полацкага княства, яго ўлада распаўсюджваецца на Ніжняе Падзвінне і дасягае Балтыйскага мора.

У XII – першай палове XIII ст. усе дзяржаўныя ўтварэнні на Беларусі перажывалі этап феадальнай раздробленасці. Гэта быў заканамерны і прагрэсіўны крок на шляху станаўлення і далейшага развіцця беларускай дзяржаўнасці. Аналагічныя працэсы адбываліся паўсюдна ў Еўропе.

Яшчэ пры сваім жыцці Усяслаў размеркаваў асобныя княствы Полацкай зямлі паміж сваімі шасцю сынамі. Але Полацк па-ранейшаму лічыўся "старэйшым" горадам.

Невялікія княствы пачынаюць бясконцае змаганне з Полацкам, а таксама паміж сабою. Гэтым скарыстаўся Уладзімір Манамах, які па-ранейшаму імкнуўся захапіць уладу на Полаччыне. Ён руйнуе такія гарады, як Менск, Друцк, Оршу, Капыль.

Яго палітыку працягваюць і яго сыны. Яны робяць шмат паходаў на Полаччыну, ў 1128 г. кіеўскі князь Мсціслаў захапіў у палон увесь радавод Ізяславічаў і выслаў іх ў Візантыю, а на іх месца пасадзіў сваякоў.

Толькі двое князёў з полацкай дынастыі Васіль ды Іван засталіся ў жывых і ў 1138 г. вярнуліся на радзіму. Полацкая зямля зноў апынулася пад уладай прадстаўнікоў мясцовай дынастыі Ізяславічаў. Гэтаму спрыяла і тое, што кіеўскія князі былі вымушаны сканцэтраваць усю сваю ўвагу на паўднёвым накірунку, дзе актывізаваліся полаўцы.

У XII ст. улада князёў у Полацку значна аслабла. Іх прызначэнне і выгнанне залежала ад веча, роля якога асабліва ўзрасла з кан. 20-х гг. XII ст.

Палітычнае жыццё Полацка другой паловы XII ст. характарызаваўся барацьбой баярскіх групавак, якія падрымлівалі таго ці іншага князя. Аднак трэба адзначыць, што полацкае баярства, аслабіўшы ўладу мясцовай княжацкай дынастыі, не здолела стварыць трывалай дзяржаўнай арганізацыі, накіраванай на рэспубліканскай, з уладай выбарных пасаднікаў, як гэта было, напрыклад, ў Ноўгарадзе.

2. Геаграфічнае палажэнне Полацкага і Тураўскага княстваў. Калі зірнуць на карту рассялення крывічоў-палачан, убачым, што яны займалі вялізную прастору – ад Верхняга

Панямоння да вярхоўя Волгі, а з поўначы на поўдзень – прастору ад Чудскага возера да лініі ўпадзення Свіслачы ў Бярэзіну. Крывічы валодалі вярхоўямі Нёмана, Дзвіны, Дняпра і Волгі – вузламі галоўных гандлёвых шляхоў Усходняй Еўропы. Склалася сапраўдная крывіцкая імперыя са сталіцай у Полацку.

3. Палітычнае наваколле. Тураўскае княства з'яўляецца другім па часу ўзнікнення, але не менш важным для гісторыі нашай краіны, дзяржаўным утварэннем на тэрыторыі сучаснай Беларусі. Тураўскае княства – гэта цэнтр дрыгавіцкага саюза плямён.

Тураўскае княства ўтварылася ў паўднёвай Беларусі, у басейне р. Прыпяць. Сталіца княства – горад Тураў – прыгавяецца пад 980 г., калі на Беларусі з'яўляюцца князі, магчыма, браты Рагвалод і Тур. Ад апошняга, як паведамляе летапіс, "*тураўцы празваліся*". Першая звестка і падзеі 988 г., калі былі вызначаны межы Тураўскай зямлі, сведчаць аб тым, што Тураўшчына з самага пачатку развівалася як самастойная дзяржаўная адзінка з усімі адпавядаючымі гэтай пабудове інстытутамі. Галоўнай складанасцю ў фарміраванні гэтай дзяржавы было тое, што яна займала не ўсю этнічную тэрыторыю дрыгавічоў, а толькі землі левага берага Прыпяці з гарадамі Туравам, Слуцкам, пазней – Бярэсцем. На поўначы землі вакол Менска належалі Полацкай дзяржаве, на поўдні і ўсходзе – Брагінская вобласць – Кіеўскаму княству, Рэчыцкая – Чарнігаўскаму, на захадзе частка зямель была ва ўладанні ўладзіміра-валынскіх князёў. Разам з тым гістарычныя крыніцы дазваляюць меркаваць, што да канца X ст. у Тураве кіравала ўласная дынастыя князёў, чый радавод быў спынены падчас утварэння "імперыі Уладзіміра Святаславіча", прыблізна ў 983 г.

У 988 г. Уладзімір кіеўскі выдзеліў Тураўскую зямлю свайму сыну Святаполку. Але некаторыя даследчыкі лічаць, што ён быў толькі пляменнікам Уладзіміра, сынам забітага апошнім свайго брата і папярэдніка кіеўскага князя Яраполка. Гэта сцвярджаецца тым, што Святаполк імкнуўся да незалежнасці Тураўшчыны ад Кіева.

Ён зрабіў спробу аддзяліцца яшчэ ў 1012 г. пры жыцці Уладзіміра, узяўшы напярэдадні шлюб з дачкой польскага караля Баляслава Харобрага і запрасіўшы да сябе каталіцкага епіскапа Рэйнберга. Менавіта апошнім, можна меркаваць, выклікана такое страшэннае непрыняцце асобы Святаполка кіеўскімі летапісцамі.

У барацьбе Святаполка за самостойнасць Тураўскай зямлі былі таксама падставы геапалітычнага плана. Тураўшчына знаходзілася ў выгадным геаграфічным становішчы. Тут былі надзвычай ураджайныя і багатыя ворныя землі. Да таго ж дрыгавіцкую тэрыторыю перасякалі дзве важнейшыя міжнародныя гандлёвыя магістралі – Прыпяцка-Бугская (спалучала Польшчу і Кіеўскую Русь) і Прыпяцка-Нёманская (адгалінаванне шляху "з вараг у грэкі"). Археалагічнымі раскопкамі апошніх гадоў у месцы злучэння гэтых шляхоў адкрыта буйное протагарадское гандлёва-рамесніцкае паселішча канца VIII–X стст. Яно размешчана за 12 км на паўночны ўсход ад Пінска ў в. Гарadzішча на беразе возера Гарadzішчанскае, злучанага пратокай з ракой Ясельдай. Тут жа насупраць паселішча ў Ясельду ўпадае другі рукаў ракі Піна. Безумоўна, што Гарadzішчанскае паселішча было папярэднікам старажытнага Пінска. Раскопкамі тут выяўлены вырабы з Прыбалтыкі, Візантыі, Егіпта, краін мусульманскага свету.

Намеры Святаполка сталі вядомымі Уладзіміру Святаславічу, і тураўскі князь разам з жонкай і яе спадарожнікам епіскапам Рэйнбергам аказваюцца ў кіеўскай турме. Пагроза вайны з Баляславам прымусіла Уладзіміра выпусціць зняволеных, але князь не адпусціў іх у Тураў. Святаполк заставаўся тураўскім князем, але вымушаны быў жыць у Кіеве, потым яго адправілі ў Вышгарад.

Далей у летапісе апісаны падзеі, з-за якіх Святаполку была дадзена мянушка "Акаянны". У 1015 г. пасля смерці князя Уладзіміра ён займае кіеўскі трон і рукамі наёмных забойцаў пазбаўляецца ад сваіх канкурэнтаў, сыноў Уладзіміра – Барыса, Глеба і Святаслава. У адказ наўгародскі князь Яраслаў Уладзіміравіч сабраў войска і выступіў супраць Святаполка. У бітве каля Любеча дружына тураўскага князя пацярпела паражэнне, а Святаполк збег у Польшчу.

Зусім іншая версія пададзена ў скандынаўскім "Паданні аб Эймундзе Рынгавічы і Рагнары Агноравічы" – двух нарвежскіх вікінгах, якія служылі ў Яраслава і полацкага князя Брачыслава. Паводле гэтай крыніцы, асноўным ваенным сапернікам Яраслава ў Любецкай бітве быў не Святаполк, а саюзнік апошняга растоўскі князь Барыс. Акрамя таго, у паданні падрабязна расказваецца аб забойстве Барыса праз два гады пасля бітвы, але не наёмнікамі Святаполка, а Эймундам са згоды Яраслава.

У 1018 г. войскі Святаполка і Баляслава Храбрага сустракаюцца з дружынай Яраслава каля Бярэсця і ўшчэнт разбіваюць кіяўлян і

наўгародцаў. Святаполк зноў займае кіеўскі трон, аднак і на гэты раз ненадоўга. Неўзабаве вялікае наўгародскае войска Яраслава падышло да Кіева і прымусіла Святаполка збегчы. У 1019 г. апальны тураўскі князь вядзе да Кіева войска печанегаў. Рашаючая бітва адбылася на рацэ Альце: *"...и бысть сеча зла, такова не бывала в Руси, за руки емлючися сечахуся, и ступишася трижды, яко по удольем крови текущи, к вечеру же одолеша Ярослав..."* Святаполк у другі раз адпраўляецца ў Польшчу, але па дарозе памірае.

Пасля смерці Святаполка тураўскія землі застаюцца нейкі час без князя, а потым, у 40–50-я гг. XI ст. Яраслаў накіроўвае сюды свайго трэцяга сына – Ізяслава – заснавальніка дынастыі Ізяславічаў, прадстаўнікі якой княжылі ў Тураве да 1113 г. Гэты перыяд у гісторыі княства характарызуецца барацьбой тураўскіх князёў за адначасовае валоданне Кіевам (Ізяслаў Яраславіч, Святаполк Ізяславіч) і уладзіміра-валынскімі землямі (Яраполк Ізяславіч, Яраслаў Святаполчыч). Акрамя таго, апошні ў 1112 г. робіць паспяховы паход на яцвягаў.

Палітычныя падзеі ў XI–XII стст. парушылі межы першапачатковага княства дрыгавічоў. У XI ст. паўночныя землі (Барысаў, Мінск, Заслаўе) належалі полацкім князям. У XII ст. гарады Брагін і Рэчыца адышлі адпаведна да Кіеўскага і Чарнігаўскага княстваў.

У 1113 г. улада Ізяславічаў у Тураве скончылася і сталіца разам з княствам перайшла да роду Манамахавічаў. Яны трымалі княства ў якасці дадатку да сваіх асноўных уладанняў – Кіева, Пераяслаўля і іншых зямель. Але гэта было права сілы, а не вынік прыналежнасці Тураўскай зямлі да Кіеўшчыны.

У сярэдзіне XII ст. паміж паўднёварускімі князямі адбывалася зацятая барацьба за валоданне Кіевам. Разам з Кіевам з рук у рукі пераходзіў і Тураў — то да суздальскіх, то да валынскіх князёў. Але ў 50-я гг. XII ст. на тураўскім троне апынуўся князь Юрый Яраславіч, які вярнуў зямлю ва ўладанне дынастыі Ізяславічаў. Акрамя Турава Юрый меў спадчыннае права таксама і на кіеўскі пасад; таму яго ўзвышэнне выклікала неадкладную рэакцыю кіеўскага князя Ізяслава Давыдавіча. У хуткім часе (1158 г.) апошні збірае кааліцыю з смаленскіх, галіцкіх, валынскіх і іншых князёў і з вялікім войскам ідзе на Тураў і Пінск. Відавочна, што Юрый Яраславіч быў не толькі ўдалым военачальнікам, але і карыстаўся павагай тураўцаў, іх поўнай падтрымкай. Ён

клапаціўся ў першую чаргу пра жыхароў зямлі, разглядаючы княства як сваю законную спадчыну. Толькі гэтым і моцнай фартыфікацыяй горада можна растлумачыць, што быў адбіты напад кааліцыі, а пазней – у 1160 г. напад на Тураў валынскіх князёў.

Праз цяжкую барацьбу Тураўскае княства аднавіла сваю самастойнасць і незалежнасць. На Тураўшчыне аднавілася самастойная княжацкая дынастыя – неабходная ўмова дзяржаўнага існавання. У наступныя дзесяцігоддзі зямлёй кіруюць сыны Юрыя: Святаполк, Иван, Глеб, Яраслаў, Яраполк. У гэты час Тураўская зямля падзялілася на ўдзельныя княствы: Тураўскае, Пінскае, Клецкае, Слуцкае, Дубровіцкае. У кожным з іх кіравалі сыны Юрыя Яраславіча. Аднак некаторыя землі трапілі ў залежнасць ад кіеўскіх і галіцка-валынскіх князёў. Але, нягледзячы на ўдзельную раздробленасць, можна меркаваць, што Тураўская зямля і ў XII ст. успрымалася цэласнай дзяржаўна-палітычнай адзінкай. У летапісах згадваюцца "з Турава Святаполчычы" (1204) і "князі Тураўскія" (1274). Маецца на ўвазе дынастыя Святаполка Юр'евіча і ўвогуле ўсе ўнукі Юрыя Яраславіча. Тураў па-ранейшаму разглядаецца як цэнтр усёй дзяржавы.

Тэма 4 “Утварэнне Вялікага княства Літоўскага”

План:

1. Утварэнне Вялікага княства Літоўскага (XVIII – п.п. XVI).
2. Знешняя палітыка Вялікага княства Літоўскага у XIV–п.п. XVI стст.

1. Утварэнне і станаўленне Вялікага княства Літоўскага. Утварэнне Вялікага княства Літоўскага было звязана з новым цэнтрам, Навагрудкам. Полаччына ў XIII ст. не была ўжо дастаткова багатай і магутнай, бо працяглая барацьба з крыжакамі вельмі паслабіла яе. У сярэдзіне XIII ст. цэнтр палітычнага жыцця пераходзіць у Навагрудак, які падчас супрацьстаяння рускіх зямель крыжакам і татара-манголам быў адносна бяспечнай тэрыторыяй. Менавіта Навагрудская зямля разам з суседнімі літоўскімі землямі стала ядром зараджэння новай дзяржавы ў верхнім і сярэднім Панямонні, княства Літоўскага. Першым літоўскім князем лічыцца Міндоўг (1230–1263), адзін з балцкіх правадыроў (кунігасаў), які па запрашэнні навагрудскіх баяр стаў княжыць у Навагрудку. У

1251 г. Міндоўг ахрысціўся ў каталіцкім абрадзе (ад чаго ў будучым адрокся), а ў 1253 адбылася яго каранацыя, якую ў вачах хрысціянскай Еўропы Літва ўзводзілася ў ранг каралеўства як вялікая і незалежная дзяржава. Такім чынам, Міндоўг быў адзіны кароль ВкЛ, а Навагрудак – першай сталіцай ВкЛ. Панаванне Міндоўга стала першым этапам знішчэння племяннога ладу і стварэння новай структуры ўлады і ўласнасці ў Літве. Аб’яднальніцкую справу Міндоўга прадоўжылі Войшалк (1264–1267) і Трайдзень (1270–1283).

Новы перыяд тэрытарыяльнага пашырэння і ўмацавання дзяржавы звязаны з князем Віценом (1293–1316). У час яго княжання абвастралася барацьба з Нямецкім ордэнам. У 1284 г. крыжакі ўварваліся ў Гародню і спалілі яе. Яны нападлі на Панямонне таксама ў 1295, 1311 (двойчы), 1314 г. і пазней. У канцы XIII – пач. XIV стст. адбылося непрацяглае ўсталяванне немцаў у Полацку. Палачане звярнуліся за дапамогай да князя Віцены, які ў 1307 г. вызваліў Полаччыну ад немцаў і далучыў яе да свайго княства. Лічыцца, што менавіта Віцень увеў у ВкЛ княжацкі герб “Пагоня”, сімвалізуючы абарону дзяржавы ад заваёўнікаў (з 1348 г. – дзяржаўны герб ВкЛ).

Княжанне Гедыміна (1316–1341) адзначаецца большай унутрыпалітычнай стабільнасцю і тэрытарыяльным ростам дзяржавы. Межы княства пашырыліся амаль на ўсю беларускую тэрыторыю. У склад ВкЛ увайшлі Берасцейская зямля (1315), Віцебскае княства (1320), каля 1326 – Мінская і Пінская землі і, праз шлюб Любарта (Дзмітрыя) Гедымінавіча з дачкою валынскага князя, – уся Валынь. Трэба адзначыць, што пісьмовыя крыніцы не падаюць пры гэтым ніякіх фактаў гвалтоўнага падпарадкавання ці барацьбы з мясцовымі князямі. У гэты час гаспадарства афіцыйна называлася Вялікім княствам Літоўскім і Рускім.

У 1323 Гедымін перанёс сталіцу ВкЛ з Навагрудка ў Вільню (пры ўпадзенні рэчкі Вілейкі ў Вілію). Тут праходзіў гандлёвы шлях з поўдня ў Балтыцкае мора. Вільня хутка зрабілася моцным эканамічным і палітычным цэнтрам дзяржавы.

Пасля смерці Гедыміна ў Вільні застаўся княжыць яго малодшы сын Яўнут. Але тое, што Віленскі пасад заняў не старэйшы з Гедымінавічаў, выклікала разлад сярод братоў. У 1345 г. браты Альгерд і Кейстут ажыццявілі дзяржаўны пераварот. Яўнут быў змешчаны з вялікакняжацкага пасаду і высланы ў Заслаўскае княства.

З гэтага часу пачаўся перыяд дыярхіі, панавання двух – Альгерда і Кейстута. Браты падзялілі тэрыторыю дзяржавы на 2 часткі: Кейстут атрымаў заходнюю палову – Жамойць, Гародню; Альгерд – усходнія землі.

У час княжання Альгерда (1345–1377) па-ранейшаму галоўная небяспека заставалася з боку Нямецкага ордэна. Альгерд і Кейстут для барацьбы з імі нярэдка аб'ядноўвалі сілы, але іншы раз стрымаць крыжакоў не ўдавалася. Так, у 1348 г. у бітве каля ракі Стрэва (прыток Нёмана) нямецкія рыцары разграмілі войска Альгерда і Кейстута.

Паспяховай пры Альгердзе была ўсходняя палітыка. Выступіўшы з антытатарскай праграмай збірання земляў Русі, ён здолеў хутка распаўсюдзіць свой уплыў да ўладанняў Масквы і да нізоўяў Дняпра. З беларускіх земляў у к. 40–50-х гг. XIV ст. Альгерду падпарадкаваліся Бабруйск, Рэчыца, Чачэрск і Прапойск.

У выніку паспяховай бітвы з татарамі на р. Сінія Воды (1362 г.) да ВкЛ была далучана тэрыторыя Украіны. Увогуле пры Альгердзе тэрыторыя дзяржавы ўзрасла ўдвая, а беларускія землі былі амаль усе аб'яднаны. Беларуская мова набыла статус дзяржаўнай.

Пасля сябе Альгерд пакінуў 12 сыноў ад двух шлюбаў. Найбольш здольнымі з іх былі Андрэй Полацкі ад першага шлюбу з віцебскай князёўнай Марыяй і Ягайла – першы сын ад шлюбу з цвярскай князёўнай Уллянай.

У дзяржаве зноў пачаліся міжусобіцы: паміж Андрэем Полацкім, Ягайлам і Кейстутам вялася дынастычная барацьба за вялікакняжацкі трон. У выніку князь Андрэй Полацкі вымушаны быў пакінуць Полацк і заключыць саюз з Маскоўскім князем Дзмітрыям Данскім, з якім у 1380 г. удзельнічаў ў Кулікоўскай бітве супраць татара-манголаў. Іншых удзельнікаў гэтай барацьбы Ягайла таксама вераломна нейтралізаваў. Па яго загаду быў забіты князь Кейстут.

Князя Ягайлу (1377–1392) не прызнавалі ні Андрэй Полацкі, ні яго галоўны супернік Вітаўт Кейстутаўч. Апошні сіламі нямецкіх рыцараў уварваўся ў Літву і ў 1383 г. здолеў захапіць Трокі. Становішча Ягайлы як вярхоўнага ўладара заставалася складаным. Каб пераадолець ўнутранапалітычны крызіс, Ягайла шукаў апоры ў саюзе з суседнімі дзяржавамі. Ад саюза з Маскоўскай дзяржавай ён адмовіўся. У той сітуацыі Ягайлу больш задаволіў бы літоўска-польскі саюз, які б дазволіў аб'яднаць сілы супраць агульнага ворага – Нямецкага Ордэна.

У 1385 г. у Крэўскім замку (цяпер вёска Крэва ў Смаргонскім раёне Гродзенскай губерні) адбылося падпісанне акта пра аб'яднанне Польшчы і Вялікага княства Літоўскага. Ягайлу кракаўскія паслы афіцыйна прапанавалі заняць польскі каралеўскі пасад і ажаніцца з 12-гадовай каралевай Ядзвігай. Пры гэтым ён павінен быў выканаць наступныя ўмовы: прыняць каталіцтва і перавесці ў гэтую веру сваіх яшчэ не ахрышчаных братоў, вярнуць землі, страчаныя Літвой і Польшчай, і, нарэшце, “назаўсёды далучыць свае Літоўскія і Рускія землі да каралеўства Польскага”. Прапанова і ўмовы былі прыняты, і Ягайла стаў каралём Польшчы пад імем Уладзіслава з тытулам караля польскага, вялікага князя Літоўскага і спадкаемцы Русі.

Год 1387 можна лічыць годам змянення сацыяльна-прававога становішча беларускіх зямель у Вялікім княстве Літоўскім. У час хрышчэння Літвы (Аўкштоты, бо землі Жамойці былі пад уладай Ордэна) Ягайла выдаў Прывілей, па якім феадальная значь каталіцкага веравызнання атрымала неабмежаванае права валодання і распараджэння сваімі вотчынамі, а таксама вызвалалася ад выканання шэрагу дзяржаўных павіннасцей. На праваласлаўных феадалаў, што вялі сваю радаслоўную з беларускіх, украінскіх, рускіх зямель, гэты прывілей не распаўсюджваўся. Другім актам, такія ж прывілеі, дыскрымінацыйныя для праваслаўнай царквы, атрымаў і каталіцкі касцёл у Літве. Гэтыя акты мелі значныя адмоўныя наступствы для ўсёй гісторыі ВкЛ.

У той час яны выклікалі рэзкае незадавальненне з боку праваслаўнай значы Літвы і Русі, якое скарыстаў Вітаўт Кейстутаўч, паўстаўшы супраць ягайлавай улады. Яе ажыццяўляў на Літве Скіргайла, брат Ягайлы. Пры падтрымцы апазіцыйнага праваслаўнага баярства, а таксама Ордэна, Вітаўт захапіў Гародню і Навагрудак, неаднойчы пагражаў Вільні. Падзеі паказалі Ягайле неабходнасць кампрамісу, каб не страціць наогул уладу над землямі Літвы і Русі. Ён вымушаны быў пайсці на пагадненне (1392, Востраў, недалёка ад Ліды), на падставе якога ўлада ў Вялікім Княстве пажыццёва перадавалася Вітаўту як “Вялікаму князю Літвы і дзедзячу Русі”. Ягайла намінальна захоўваў тытул найвялікшага князя Літоўскага, але Востраўскае пагадненне ў параўнанні з Крэўскай уніяй давала дзяржаве пэўную самастойнасць.

Атрымаўшы вялікакняжацкую ўладу, Вітаўт засяродзіўся на яе ўзмацненні. Ліквідуючы або замяняючы князёў найбольш

аўтаномных удзелаў, ён зрабіў важныя крокі да палітычнай цэнтралізацыі дзяржавы. Да 1398 г. ён здолеў нават пайсці на абстраэрне дачыненняў з Польскім Каралеўствам. Тым жа часам ён наладжваў грандыёзны і дастаткова авантурны план пасадзіць на золатаардынскі пасад Тахтамышша, які знаходзіўся у Літве, і, згодна з летапісам, заўчасна выдаў Вітаўту ярлык на кіраванне ўсімі рускімі землямі (у тым ліку і Маскоўскім вялікім княствам). Але вялікае войска Вітаўта было ўшчэнт разбіта татарамі ў 1399 г. на р. Воркле.

Трагедыя на Воркле падарвала сілы Вялікага Княства, аслабіла супрацьстаянне з Польшчай. Ускладніліся суадносіны з Масквою, якая пазбавілася пагрозы як з боку Літвы, так і Арды. Тым не менш у гэты час Вітаўт здолеў канчаткова ўключыць у ВкЛ Вязьму і Смаленск. І калі на нейкі час былі ўрэгуляваны дачыненні з Маскоўскай дзяржавай, Ноўгарадам і Псковам, стала магчымым пачаць барацьбу з Тэўтонскім Ордэнам. Вялікае Княства і Польшча супольна выступілі супраць Ордэна. Генеральная бітва адбылася каля прускай вёскі Грунвальд 15 ліпеня 1410 г. Разам з польскім войскам Ордэну супрацьстаялі 40 харугваў з земляў ВкЛ, у тым ліку 28 – з беларускіх земляў. У бітве, адной з буйнейшых у сярэднявечнай Еўропе, ордэнскае войска было разгромлена. Крыжацкая агрэсія скончылася падпісаннем Торуньскага міру 1411 г., паводле якога ўсе гарады, захопленыя па першым этапе вайны, Ордэн вяртаў саюзнікам-пераможцам і выплочваў грашовую кантрыбуцыю. Жамойць пажыццёва перадавалася Вітаўту. У другой палове свайго доўгага княжання Вітаўт дамогся найбольшых знешнепалітычных поспехаў. Ён безупынна намагаўся замацаваць незалежнасць ВкЛ ад Польшчы. У 1420-я гг. у арбіце яго уплываў знаходзіліся Крымская і Заволжская арды. У саюзе з ім былі Маскоўскае княства, Пскоў, Ноўгарад, Цвярская і Рязанская землі. Магутная балта-славянская дзяржава прасціралася ад Балтыйскага да Чорнага мораў.

У часы Вітаўта дзяржаўнае жыццё праходзіла ў беларускіх нацыянальных формах. Усе найважнейшыя пасады займалі выхадцы з Беларусі. Сам Вітаўт і шляхта размаўлялі па-беларуску, на беларускай мове вялося і прававодства. М. Гусоўскі назваў гэты час “залатым векам” ВкЛ.

Наступны вялікі князь літоўскі Свідрыгайла (1430–1432) абапіраўся на беларускіх, рускіх і ўкраінскіх феодалаў праваслаўнага веравызнання. Гэта выклікала супраціў каталіцкай

партыі грамадства. Пачалася грамадзянская вайна (1432–1439). Свідрыгайла страціў свой пасад і быў вымушаны бегчы ў Полацк. Пры падтрымцы Ягайлы ўладу атрымаў Жыгімонт Кейстутавіч (1432–1440), брат Вітаўта. Яго прызналі і Літва, і заходнебеларускія землі. Полацкая, Віцебская і іншыя ўсходнебеларускія землі, уся Украіна засталіся на баку Свідрыгайлы. Жыгімонту дапамагалі польскія аддзелы, Свідрыгайлу – ліфляндскія рыцары. Дзяржава часова падзялілася на Літву і Русь. Пры гэтым на баку Свідрыгайлы было нямала каталікоў (ды і сам ён быў каталік), а на баку Жыгімонта – нямала праваслаўных. Гэта была барацьба не столькі нацыянальна-рэлігійная, колькі сацыяльная – змаганне княска-баярскіх партый за сваё дамінуючае становішча ў краіне. Маючы колькасную перавагу, Свідрыгайла не здолеў яе плённа выкарыстаць. Зыход барацьбы быў вырашаны Прывілеем, выдадзеным Жыгімонтам (Трокі, 1434). Гэтым актам эканамічныя правы каталікоў і праваслаўных ураўнаваліся. Ураўняўшы правы ўсіх зямель дзяржавы, прывілей спрыяў кансалідацыі ўсяго баярства, аб’яднанню Літвы і Русі. Тым самым вялікая колькасць папличнікаў Свідрыгайлы нейтралізавалася, выйшла з барацьбы. Разам з тым поўная супярэчнасцей палітыка Жыгімонта памножыла партыю яго праціўнікаў, і ў выніку змовы ён быў забіты. Смерцю Жыгімонта абрываўся на вялікакняскім пасадзе лінія Кейстутавага роду.

У 1440 г. паны-рада ВкЛ абвясціла вялікім князем 13-гадовага сына Ягайлы Казіміра (1440–1492). Гэта было зроблена без паразумення з палякамі. Палітыка Казіміра Ягайлавіча была выразна скіраваная на стабілізацыю ўнутранага жыцця, умацаванне цэнтральнай ўлады. Гэта дасягалася дастаткова гібкай тактыкай князя у адносінах з князямі і ўладамі на месцах, якая спрыяла кансалідацыі і цэнтралізацыі дзяржавы. Асабліва важным быў Прывілей 1447 г. (т. зв. Казіміраў). Ён больш поўна і грунтоўна гарантаваў князям, панам і нават дробнаму баярству новыя правы і свабоды, аб’ядноўваючы такім чынам вярхі і сярэднія сацыяльныя групы.

Вялікае значэнне мела зацвярджэнне Судзбніка 1468 (Судзбнік Казіміра), які стаў першай спробай усталяваць на ўсёй тэрыторыі Вялікага Княства адзінства прававых нормаў, абмежаваць самавольства суддзяў, узмацніць прававую ахову феадальнай маёмасці і ўвесці жорсткія нормы пакарання злачынстваў.

У 1447 г. са згоды паноў рады ВкЛ Казімір пажыццёва прыняў таксама і польскую карону. Гэта адмоўна адбілася на знешняй палітыцы Вялікага Княства. Засяроджаны на справах польскай кароны, Казімір адмовіўся ад актыўнай ролі ВкЛ на сумежжы ўсходнеславянскіх земляў, што адпаведна пакідала іх ў сферы маскоўскага ўплыву. З прычыны тэрытарыяльных спрэчак пагаршаліся дачыненні паміж Польшчай і Вялікім Княствам. Да таго ж палякі ўвесь час не спынялі намаганні вярнуць суадносінам абедзвюх дзяржаў прававую аснову Крэўскай уніі. Толькі дзякуючы цвердай палітыцы Казіміра гэтыя спрэчкі не перарасталі ў вайну.

2. Знешняя палітыка Вялікага княства Літоўскага у XV–п.п. XVI ст. У 50–80 гг. XV ст. адносіны паміж ВкЛ і Маскоўскай Руссю рэгуляваліся дагаворам 1449 г. Казіміра і Васіля II, які ў гістарычнай літаратуры кваліфікуецца як “Вялікі акт падзелу Русі паміж Масквою і Вільняй”. Васіль II браў на сябе абавязак “не вступать” у вотчыну Казіміра: “ни в Смоленск, ни в Любжск, ни во Мценск, украинные места”. У сваю чаргу Казімір адмаўляўся ад прэтэнзій на Ноўгарад Вялікі і Пскоў. Аднак з канца XV ст. Маскоўская дзяржава пачала “збіранне” ўсходнеславянскіх зямель. Таму, маючы такі камень сутыкнення як беларускія, украінскія, частка рускіх зямель з іх праваслаўным насельніцтвам, нельга было чакаць, што “вечны мір” доўга ўтрымаецца. Пасля захопу Канстанцінопаля туркамі ў 1453 г. Масква паступова стала прэтэндаваць на ролю цэнтра праваслаўнага свету. Адрозна ж пасля смерці Казіміра пачалася першая адкрытая вайна Маскоўскай дзяржавы з ВкЛ за гэтак званую “вотчыну”. Іван III спадзяваўся на дапамогу Тэўтонскага ордэна, мазавецкага князя і крымскага хана. Апошні, пасля распаду Залатой Арды стаўшы з сярэдзіны XV ст. васалам Асманскай імперыі, быў асабліва небяспечным для суседніх краін. Іван III заключыў з крымскім ханам пагадненне, каб татары пачалі набегі на Падолле, паўднёва-ўсходнія раёны Польшчы, Валынь, Кіеўшчыну і землі Беларусі.

У 1492 г. вялікім князем паны-рада абралі сына Казіміра – Аляксандра (1492–1506). Імкнучыся спыніць агрэсію ўсходняга суседа ў 1495 г. Аляксандр ажаніўся з дачкой Івана III. Але сваяцтва манархаў не дапамагло. У 1500 г. распачалася новая вайна (да 1503 г.). Фармальнай прычынай развязвання новай вайны стаў быццам бы пераслед грэцкай царквы ў ВкЛ. У сапраўднасці ж рэлігійнае жыццё Вялікага Княства адзначалася талерантнасцю.

У красавіку 1503 г. было заключана пагадненне аб міры на 6 гадоў, паводле якога Маскоўскае княства ўключыла ў свой склад Чарнігаў, Старадуб, Гомель (да 1537 г.), Бельскае, Старадубскае і частку Мсціслаўскага княстваў.

Падпісаўшы замірэнне з ВкЛ, Іван III не пакінаў яго ў спакоі. Ён падштурхоўваў да нападаў на княства крымскіх татараў. У 1503 г. татары двойчы ўрываўліся на Беларусь, а ў 1505 г. іх 5-тысячная конніца дайшла да Менска, разрабавала цэнтральную Беларусь і выяла ў няволю дзiesiąткі тысяч жыхароў. Абарона ад крымскіх татараў была доўгі час малаэфектыўнай з прычыны недасканаласці ваеннай арганізацыі Вялікага Княства і недахопу сродкаў. І толькі ўлетку 1506 г. князь Міхаіл Глінскі з паспалітым рушаннем здолеў разграміць татараў у бітве пад Клецкам і вызваліў дзiesiąткі тысяч палонных беларусаў.

У 1506 г. памірае вялікі князь літоўскі і кароль польскі Аляксандр. Паны-рада абрала новым князем Жыгімонта, вядомага ў гісторыяграфіі пад мянушкай “Стары” (1506–1548). Віленскі ўрад ультыматыўна патрабаваў ад новага вялікага князя Маскоўскага Васіля Іванавіча вярнуць землі, захопленыя Масквой у апошній вайне. Але маскоўскае войска з поўначы ўварвалася на Беларусь. Васіль III у 1507 г. пачаў ваенныя дзеянні (1507–1508). Пачатак вайны супаў таксама з мецяжом Глінскіх (1508). Прычынай мяцяжу было абранне на трон Жыгімонта, а не Міхаіла Глінскага, і страта апошнім уплыву на дзяржаўныя справы ВкЛ. Глінскі пайшоў на сумесныя дзеянні з Васілём III, паабяцаўшым яму перадаць усе гарады, якія будуць захоплены. На Беларусь на дапамогу мяцежнікам прыйшло вялікае маскоўскае войска. Разам з маскоўскай дапамогай Глінскі трымаў у аблозе Менск, але нядоўга.

Летам 1508 г. шляхецкае рушанне ВкЛ на чале з гетманам Канстанцінам Астрожскім выгнала непрыяцеля з беларускіх зямель. Васіль III заключыў з Жыгімонтам чарговы “вечны мір” (1508). Згодна з ім, за Масквой замацоўваліся ўсе землі, захопленыя раней. Абодва бакі дамовіліся разам выступаць супраць крымскіх татар.

“Вечны мір” скончыўся ў 1512 г. Распачалася новая вайна з Масквой (1512–1522). У 1514 г. маскоўскія войскі захапілі Смаленск. 8 верасня 1514 г. адбылася Аршанская бітва. Войска ВкЛ пад кіраўніцтвам гетмана Канстанціна Астрожскага нанесла паражэнне царскаму войску. Але Астрожскі не здолеў адабраць захоплены Смаленск, а вайна прыняла зацяжны характар.

У 20-х гг. XVI ст. ВкЛ удзельнічала ў паспяховых ваенных кампаніях супраць крымскіх татар, адбывалася гэта на тэрыторыі Украіны падчас Альшаніцкай бітвы – 1527 г.

Наступная вайна ВкЛ – з Масквой 1534–1537 гг. У 1537 г. адбылося замірэнне: за ВкЛ застаўся Гомель з прылеглай тэрыторыяй, за Масквой – Себеж і Завалоч.

Такім чынам, канец XV – першая трэць XVI ст. прайшлі ў амаль бясконцых войнах ВкЛ з Маскоўскім княствам і Крымскім ханствам. Вайна вымагала ад дзяржавы і грамадства пастаяннага напружання, велізарных фінансавых затратаў. З іншага боку, знешняя агрэсія з’явілася падставай унутранай кансалідацыі Літвы і Русі (Беларусі), прывяла да канчатковага вызначэння тэрытарыяльнага складу ВкЛ у шырокім сэнсе. Землі, якія не мелі трывалай сувязі з ядром дзяржавы (Вярхоўскія і Северскія землі), адышлі да Масквы, а іншыя – яшчэ шчыльней аб’ядналіся ў межах Вялікага Княства.

ДАДАТКОВЫ ТЭКСТ

Вераванні балтаў і славян

З прыходам балтаў і славян, з развіццём жывёлагадоўлі і земляробства, з назапашваннем новых ведаў пра навакольнае асяроддзе адбыліся змены і ў рэлігійнай свядомасці грамадства. Назіраецца развіццё многабожжа ці язычніцтва. Узніклі жывёлагадоўчыя і земляробчыя культуры.

Асаблівай павагай карысталася сонца. У розныя поры года яно мяняе сваё дзеянне, свой уплыў на прыроду, і таму розныя поры года шанаваліся асобна, і ў кожную пару года ў гонар бога сонца спраўляліся святы.

Зімою у канцы снежня ў гонар сонца спраўляліся Каляды. На Каляды ўплыў сонца аднаўляецца, і гэта адразу можна заўважыць у прыродзе. Сонца на небе падымаецца вышэй, больш грэе, а дзень прыбывае.

Далей святкавалася свята Купалле. У час яго ладзіліся розныя гульні і варожбы. Людзі верылі, што ў гэты дзень сонца спраўляе сваё выселле з багіняю лета – Ладай. У тыя часы Купалле было адным з найбольшых святаў. Паводле народнага веравання, у купальскую ноч цвіце цудадзейная Папараць-Кветка.

Апрача галоўнага непераможнага бога сонца у нашых прадзедаў было яшчэ шмат іншых багоў, якім яны прыносілі ахвяры. Напрыклад, грозны бог Пярун, які забіваў людзей і жывёлу, разбіваў на трэскі магутныя дубы, паліў будынкі.

Ярыла дапамагаў у гадоўлі статку. Ён вясной адчыняў пуню і даваў траву статку. Маці гэтага бога адмыкала зямлю і выпускала расу:

*Ярылава маці
Па гары хадзіла,
Ключыкі насіла,
Зямлю адмыкала,
Расу выпускала...*

У лесе знаходзіўся Лясун, які палохаў людзей і блытаў ім сцежкі. У вадзе жылі Вадзянік і русалкі. Русалкі мелі выгляд маладых дзяўчат з доўгімі валасамі. Вясной яны выходзілі на зямлю і жылі ў лесе на дрэвах да позняй восені. Калі русалкі знаходзілі ў лесе спячага чалавека, то казыталі яго да смерці. У хатах жыў Дамавік.

Памерлых дзядоў і бацькоў нашыя продкі шанавалі, як і багоў. У памяць іх ладзіліся святы. Такое свята адпраўлялася вясной і звалася Радаўніцай. Але найбольшае свята ў памяць памерлых дзядоў і прадзедаў адпраўлялася позняй восенню перад зімой. Яно звалася "Дзяды" і захавалася да нашых часоў.

Прыняцце і распаўсюджванне хрысціянства

У цеснай сувязі з дзяржаваўтваральнымі працэсамі на Беларусі ў IX–XIII стст. ішло прыняцце і распаўсюджванне хрысціянства.

На мяжы Старажытнасці і Срэднявечча монатэістычныя вераванні паступова змяняюць язычніцкія. Сярод іх найбольш магутным было хрысціянства. Паўсюдна прыняцце хрысціянства супадала з утварэннем самастойных манаэтнічных дзяржаў.

Хрысціянізацыя Полаччыны не зафіксавана пісьмовымі крыніцамі. Але ў тым, што яна пачалася ў канцы X ст., сумнення няма. Аб гэтым сведчуць такія факты:

- прыняцце Рагнедай манаства (прыкладна 988 г.);
- заснаванне ў Тураве першай каталіцкай кафедры ў 1005 г.

Афіцыйнае прыняцце хрысціянства Кіевам і Ноўгарадам адбылося ў 988 г., але гэты год нельга лічыць датаю ўсталявання хрысціянства на беларускіх землях. Толькі ў другой палове XI ст.

Усяслаў Чарадзеі у 1050–55 гг. пабудаваў вялікі саборны храм – Полацкую Сафію. Менавіта тады была створана полацкая епіскапія.

У XII ст. назіраецца вельмі выразнае распаўсюджванне хрысціянства на Беларусі. Рэзка павялічваецца колькасць храмаў і саміх вернікаў. А гэта ў сваю чаргу забяспечвае з’яўленне такой формы веры як манастырскае паслушэнства.

Прыняцце хрысціянства Полаччынай стала найбуйнешым фактарам не толькі стварэння тут цэнтралізаванай незалежнай дзяржавы, але і яе ўваходжанне ў еўрапейскую супольнасць.

Сацыяльна-эканамічныя адносіны ў IX–XI стст.

Матэрыяльная культура протабеларускіх плямён асабліва не адрознілася паміж сабою. У іх была параўнальна высока развіта эканоміка. Асноўнымі гаспадарчымі заняткамі насельніцтва было земляробства і жывёлагадоўля. У земляробстве пачалі шырока выкарыстоўваць жалезныя часткі пахатных прылад. Разам з традыцыйнымі зерневымі культурамі – мяккай пшаніцай, ячменем, аўсом распаўсюдзілася азімае жыта. Яно было больш марозаўстойлівым і давала параўнальна высокія ўраджаі. Стабільна развіваліся рамёствы і падсобныя промыслы. Удасканальваецца тэхналогія металургічнай вытворчасці, металургі навучыліся атрымліваць не толькі якаснае жалеза, але і сталь. У X ст. на тэрыторыі Беларусі з’яўляецца ганчарны круг і неабходныя ў сувязі з гэтым спецыяльныя печы для абпальвання ганчарных вырабаў.

Развіццё рамёстваў і падсобных промыслаў патрабавала пэўнай спецыялізацыі, паступова яны становяцца прафесійнымі відамі дзейнасці, асобымі прафесіямі. Фактам становіцца другі вялікі грамадскі падзел працы – адасабленне рамяства. Узнікаюць спрыяльныя ўмовы і для трэцяга вялікага грамадскага падзелу працы – выдзяленне купецтва, пасрэднікаў паміж вытворцамі і спажыўцамі. Паступова наладжваецца пастаянны гандаль, развіваюцца таварна-грашовыя зносіны.

У выніку гэтых важных гаспадарчых змен у IX–X стст. на Беларусі з’яўляюцца протагарады.

Павышэнне эфектыўнасці гаспадарчай дзейнасці няўхільна вяло да ўтварэння пэўных лішкаў прадуктаў – важнейшага фактару стварэння матэрыяльных умоў для развіцця сацыяльнай дыферэнцыяцыі ў грамадстве і класаўтварэння. Вылучаюцца і адпаведныя слаі насельніцтва: вольныя абшчыннікі-сяляне, рабы

(“нявольнікі”, “чэлядзь”) і знаць (“мужы”, “лепшыя людзі”, “правадыры”).

Але ва ўсходніх славян дынаміка грамадскага развіцця была такая, што цяжка высветліць, калі тут заканчаецца ваенная дэмакратыя і пачынаецца федалізм. У IX–XI стст. тут утваралася шматукладнае грамадства, дзе феадальны ўклад паступова пераважаў над родаплемянным і рабаўладальніцкім.

Дзяржаўна-палітычны лад на беларускіх землях у IX–XI стст.

З паловы IX ст. сярод усіх усходніх славян пачынаецца дзяржаўна-грамадская арганізацыя. Плямёны крывічоў, дрыгавічоў і радзімічаў ідуць па тым жа гістарычным шляху. Яшчэ да заклікання вядомых нам князёў-варагаў (862) тут пачалі складацца воласці-княствы. Гэта яшчэ былі не тыя княствы ў больш познім, феадальным сэнсе слова, але гэта ўжо пачатак пачатак фарміравання дзяржаўна-грамадскай і палітычнай арганізацыі нашых продкаў. Дзяржаўная арганізацыя ўзнікае найперш як вынік ускладнення грамадскага жыцця і гаспадаркі і неабходнасці іх рэгулявання. Воласці былі розныя па абшарам сваіх тэрыторый. Найвялікшымі паміж імі лічыліся: Полацкая, Смаленская і Тураўская.

Заканадаўчая ўлада ў воласці належала да веча або да народнага сходу. Веча збіралася ў найгалоўнейшым горадзе воласці-княства.

У кола абавязкаў веча ўваходзілі наступныя функцыі:

- веча запрашала князя, дамаўлялася з ім; калі князь парушаў пастаўленыя яму ўмовы, яно «паказывала князю пуць», інакш кажучы, адбірала ў яго княжацкую ўладу;
- веча выдавала розныя пастановы для насельнікаў воласці, абірала ўраднікаў на патрэбныя пасады, адбірала ў іх даныя пасады;
- веча абвешчвала войны і заключала мір з суседзямі.

Улада веча пашырылася не толькі на горад, але і на ўсю воласць, вакол горада і вёскі, якія былі параскіданы па ўсяму княству. Пры гэтым меншыя ў воласці гарады лічыліся прыгарадамі галоўнага горада.

Права голасу на сходзе мелі ўсе вольныя дарослыя людзі, незалежныя гаспадары. На вечы найперш дакладвалася аб той справе, на якую веча павінна было даць той ці іншы адказ. Даклад аб

справе рабіўся ці князем воласці, ці ўраднікамі, ці проста якім-небудзь старым чалавекам. Затым ішло абгаворванне справы. Веча адказвала прамоўцам гоманам.

Наймагутнейшым было веча ў Полацку. Тут яно існавала са стражарытных часоў і вяло сваю выканаўча-заканадаўчую працу аж да самага канца XV ст. (1498 г.), калі гораду было даравана Магдэбургскае права. Яно выступала тут ва ўсе больш-менш рызыкаўныя моманты жыцця як рашучая сіла.

Валасныя князі мелі выканаўчую ўладу ў сваёй воласці:

- найчасцей ім прыходзілася весці ваяўніцкую працу: яны баранілі тэрыторыю воласці і яе маёмасць ад ворага і рабілі са сваёй дружнай паходы на суседнія варожыя воласці і на іншаземныя краі;
- апрача таго, князь з дружнаю рабіў адміністрацыйную работу: чыніў суд і расправу і павінен быў пільнаваць гандлёвыя шляхі і караваны, якія ішлі праз яго воласць.

Князь у Полацку юрыдычна не меў вялікай сілы. Улада яго грунтавалася на яго індывідуальных здольнасцях. Ён і яго дружна жылі асобным жыццём ад гораду і змяшчаліся не ў самым горадзе, а ў некалькіх вярстах ад гораду, у вёсцы Бельчыцах, дзе былі пабудаваны для князя з дружнаю палацы. Апрача таго, вядома, што князь і яго дружна не мелі нават права купляць і ўладаць у Полацку нярухомаю маёмасцю.

Усталяванне феадальных адносін на беларускіх землях

З канца I тысячагоддзя н.э. ва ўсходніх славянах адбываюцца якасныя змены ў арганізацыі грамадскай вытворчасці, і як ва ўсёй Еўропе, развіваюцца феадальныя адносіны.

Тэрмін "феадалізм" (ад лац. *feodum* – 'уладанне') быў уведзены ў навуку французскім вучоным Ф. Гізо ў XIX ст. для абазначэння адпаведнага эканамічнага і грамадска-палітычнага ладу, які існаваў у сярэднявечнай Еўропе і характарызаваўся наступнымі рысамі:

- панаваннем аграрнай вытворчасці;
- спалучэннем права землеўладання з палітычнай уладай і васальнымі абавязкамі;
- панаваннем іерархіі ваеннага саслоўя;
- асабістай залежнасцю сялян ад ваеннага саслоўя;

- натуральным характарам гаспадаркі.

Пры феадалізме аграрная вытворчасць становіцца асноўным заняткам да 90 % насельніцтва. Працягвае існаваць натуральная гаспадарка, арыентаваная на самазабеспячэнне асноўных патрэб.

Для феадалізму характэрна асабістае і эканамічнае падпарадкаванне сялян землеўладальнікам. Сяляне карысталіся надзелам зямлі, мелі сродкі вытворчасці, але паступова пазбаўляліся права распараджацца сваім надзелам, а потым і сваёй асобай, траплялі пад юрысдыкцыю феадалаў і становіліся часткай іх маёмасці. На тэрыторыі Беларусі такое становішча сялянства было замацавана ў XVI ст.

Эканамічныя ўзаемаадносіны сялян з феадаламі рэгуляваліся феадальнай рэнтай, якая выступала ў трох асноўных відах:

- 1) натуральная, называлася данінаю, потым натуральным аброкам, аддавалася прадуктамі, пераважала падчас станаўлення феадальных адносін;
- 2) адпрацовачная, існавала ў форме паншчыны і іншых павіннасцей; была асноўнай формай феадальных абавязкаў сялян падчас сталага феадалізму і пачатку яго разлажэння;
- 3) грашовая, на Беларусі яна называлася чыншам і адпаведна выплачвалася грашыма.

Сярод іншых асаблівасцей феадальнага ладу трэба адзначыць даволі складаную саслоўную іерархію, спадчынасць сацыяльна-юрыдычнага статусу са шматлікімі прывілеямі і абавязкамі.

Рэлігія пры феадалізме становіцца ўніверсальным рэгулятарам грамадскага жыцця.

Гісторыю феадалізму на Беларусі можна падзяліць на тры перыяды.

1. Раннефеадальны – IX – першая палова XIII ст. Ён характарызуецца раздзяленнем сацыяльных функцый паміж абшчыннікамі, якія займаліся сельскагаспадарчай і іншай вытворчай працай, і кіраўнікамі грамадства – ваенным і духоўным саслоўем. У гэты час фарміруюцца саслоўі землеўладальнікаў (феадалы) і землекарыстальнікаў (сяляне). Вызначаецца феадальная рэнта. Сістэма феадальных узаемаадносін замацоўваецца ў раннефеадальных дзяржавах (Полацкае, Тураўскае і іншыя княствы);

2. Развіты феадалізм – другая палова XIII – першая палова XVIII ст. Ён адзначаецца развітымі феадальнымі адносінамі з іх складанай сістэмай супадначаленасці і карпаратыўнасці. Правы феадалаў

на зямлю дапаўняюцца правамі на асобу селяніна. Назіраецца ўздым эканомікі і культуры;

3. Крызіс федалізму – другая палова XVIII – першая палова XIX ст. Ён звязаны з зараджэннем капіталістычных адносін і разлажэннем традыцыйных феадальных эканамічных і грамадскіх парадкаў. Рост гарадоў, таварна-грашовых адносін, фарміраванне ўнутранага рынку – усё гэта падрывала асновы федалізму, вылучала на першы план камерцыйныя адносіны і неабходнасць змяніць грамадскі лад.

Працэс федалізацыі на Беларусі ў разглядаемы намі перыяд часу (з IX па п.п. XIII стст.), заключаўся ў тым, што фарміравалася буйное землеўладанне князёў, баяраў, царквы, а сялянства, якое працавала на гэтай зямлі, трапляла ў залежнасць ад федалаў.

Па меры фарміравання дзяржаўнасці, зямля стала спачатку лічыцца дзяржаўнай. Вярхоўным яе ўласнікам быў абіраемы, а з цягам часу спадчынны правіцель – князь. Ён збіраў са сваёй дружынай рэнту – палюддзе, – якая адначасова была і першай формай дзяржаўнага падатку на ўтрыманне органаў княжацкай улады.

З канца X і асабліва ў XI ст. у беларускіх княствах ішоў працэс росту колькасці буйных федалаў і плошчаў іх уладанняў. Крыніцамі фарміравання буйнога феадальнага землеўладання былі:

- захоп не занятых ці абшчынных зямель;
- княжацкія падараванні.

Феадальнае землеўладанне паступова набывала форму вотчыны, якая знаходзілася ў поўнай уласнасці федала, перадавалася ў спадчыну, магла быць прададзена, падаравана. Вотчына – комплекс феадальнай зямельнай уласнасці (зямля, пабудовы, жывёлы і інвентар) і звязаных з ёю правоў на феадальна залежных сялян.

Непазбежным вынікам з'яўлення буйнога землеўладання было ўзмацненне феадальнай залежнасці сялян. Па сваім гаспадарчым і прававым становішчы сяляне падзяляліся на дзве асноўныя групы:

- вольных у распараджэнні сваёй асобай;
- залежных ад землеўладальнікаў. Паміж залежных абшчыннікаў вылучаліся групы "радовічаў", халопаў, закупаў, якія адрозніваліся паміж сабой станам сваёй залежнасці.

З'яўленне фактараў небяспекі ў XIII ст.: крыжакоў і мангола-татар

У пачатку XIII ст. з'явілася пагроза страты незалежнасці ўсходнееўрапейскімі народамі.

I. Першыя хвалі прыйшлі з захаду. У 1180 г. ў вусці Дзвіны высадзіўся першы нямецкі місіянер Мейнард. Менавіта ён разам з нямецкімі купцамі заснаваў на зямлі падзвінскіх ліваў першы ў гэтым рэгіёне касцёл. Але спачатку, папярэджаны купцамі, што нельга займацца хрышчэннем ліваў без ведама іх валадара, Мейнард звярнуўся па дазвол да полацкага князя Уладзіміра (1186–1216).

Ініцыятыва прынесла незвычайны плён: полацкі князь не толькі дазволіў немцам распачаць хрышчэнне ліваў, але і пераслаў біскупа падарункі.

Мейнард удалося ахрысціць частку ліваў, і ў 1186 г. ён атрымаў сан біскупа інфлянцкага. Пасля яго смерці ў 1196 г., яго пераемнікам стаў біскуп Бертольд. Каб паскорыць хрысціянізацыю і падпарадкаванне ліваў, ён упершыню паклікаў у Інфлянты саксонскіх рыцараў і дамогся таго, што рымскі папа прыраўняў інфлянцкія паходы да паходаў у Палестыну. У 1198 г. супраць ліваў быў арганізаваны першы крыжовы паход рыцараў, аднак у бітве з лівамі загінуў і сам біскуп.

Па смерці Бертольда ўзначальваць місію ў Прыбалтыцы быў прызначаны біскуп Альберт. З яго дзейнасцю звязаны найбольшыя поспехі ў нямецкай каланізацыі Інфляндыі.

Новы біскуп прыплыў да ліваў у 1200 г. на чале флатыліі з 23 караблёў, каб ахрысціць тутэйшае насельніцтва, а разам з тым завалодаць яго землямі. Праз год у самым вусці Дзвіны ён заснаваў Рыгу. Гэта быў моцны ўдар па эканоміцы Полацка, бо гэтым перакрывалася яго галоўная гандлёвая артэрыя – Дзвіна, якая звязала дзяржаву з усёй Заходняй Еўропаю.

У 1202 г. дзеля абароны касцёла ад язычнікаў, а на самой справе дзеля заваёву ніжнядзвінскіх полацкіх зямель, тут быў утвораны манаска-рыцарскі Ордэн мечаносцаў ("Братоў Хрыстова воінства") ці Лівонскі ордэн.

Полацкі князь зразумеў, нарэшце, сваю памылку і адразу ж пачаў ваенныя дзеянні. У 1203 г. Уладзімір асадзіў замак Ікскуль непадалёку ад Рыгі. Але паход быў няўдалым, палачане былі вымушаны адступіць, лівы ж пачалі плаціць даніну не Полацку, а

немцам. З гэтага моманту ваенныя дзеянні вядуцца нясупынна, але перавага пакуль была на баку немцаў.

Абапіраючыся на ордэн, Альберт не толькі гвалтоўна хрысціў усіх ліваў, але і выцесніў палачан з Латгаліі. Да 1214 года Кукеной і Герцыке адышлі пад кантроль біскупства, пасля чаго актыўнасць рыжскага місіянера накіроўваецца на хрышчэнне залежных ад Вялікага Ноўгарада эстаў.

Ноўгарад і Пскоў у поўнай ступені зразумелі небяспеку, якая насоўвалася на іх. Праз шлюб наўгародскага князя Аляксандра (будучага Неўскага) з полацкай князеўнай, дачкой князя Брачыслава быў створаны антыкрыжацкі саюз. У бітвах на Няве (1240) і на Чудскім возеры (1242) разам з наўгародцамі прымалі ўдзел і полацкія дружыны.

II. У канцы 1220-х гг. на берагах Балтыкі з’явіўся яшчэ адзін фактар небяспекі, каб стаць галоўным у яе гісторыі на некалькі стагоддзяў. На паўночным усходзе Польшчы, ва ўладаннях Конрада Мазавецкага, распачынае сваю дзейнасць Тэўтонскі ордэн, створаны ў 1198 годзе ў Палесціне. Ордэн быў вядомы, меў вялізныя зямельныя ўладанні не толькі ў Палесціне, але і ў Заходняй Еўропе. У яго звычайна прымаліся толькі германамоўныя рыцары, выхадцы з Саксоніі, Баварыі, скандынаўскіх краін. Узначальвалі ордэн вялікі магістр (гросмайстар).

З 1210 да 1239 года гэтую пасадку займаў таленавіты палітык Герман фон Зальца. Пры ім цэнтр актыўнасці тэўтонцаў змяшчаецца з Блізкага Усходу ў Еўропу. Магістр жадаў стварыць з ордэна самастойную тэакратычную дзяржаву.

У 1226 годзе адзін з польскіх уладароў – Конрад Мазавецкі пагадзіўся выкарыстаць тэўтонцаў для хрышчэння прусаў, якія вельмі перашкаджалі Мазовіі сваімі набегамі. Ён выдзеліў рыцарам у якасці апорнай базы Хельмінскую зямлю на поўначы свайго княства.

Тэўтонскі ордэн на працягу 55 гадоў вёў войны з прусамі, у выніку чаго тэрыторыя Прусіі была цалкам заваявана, а большасць насельніцтва – знішчана. Тых, хто засталіся, былі паступова анямечаны. У Прусію былі запрошаны перасяленцы з Германіі, якія даваршылі каланізацыю гэтай краіны. Такім чынам, да 1283 г. з дапамогай Германіі і Лівонскага ордэна тэўтонцы заснавалі сваю рыцарска-духоўную дзяржаву на межах Польшчы і Літвы. Для апошніх стварылася непасрэдная пагроза заваёвы Тэўтонскім

ордэнам. Такая ж пагроза была і для беларускіх зямель, бо у 1237 г. Лівонскі ордэн аб’яднаўся з Тэўтонскім і стаў ягоным паўночным аддзелам.

III. Трэцім фактарам небяспекі для беларускіх зямель былі орды татара-мангол, якія з’явіліся ў 20-я гг. XIII ст. на ўсходнеславянскіх землях.

31 мая 1223 г. яны ўпершыню сустрэліся са славянскімі паўднёварускімі дружынамі. Вядомая бітва на р. Калка стала пачаткам цэлай эпохі ў жыцці ўсходнеславянскіх зямель – мангола-татарскага іга.

Першая хваля мангольскай навалы закрунула паўднёвую Беларусь. Яны захапілі і разрабавалі Гомель, Мазыр і Тураў. Полацкая зямля была адзіным княствам, якое не зведала мангола-татарскага нашэсця. Набегі татар на беларускія землі былі эпизаднымі. Яны паўтараліся ўсю другую палову XIII ст.

Але нягледзячы на гэта, татары не здолелі ўсталяваць тут сваю ўладу, як яны зрабілі на рускіх землях. Прычынай таму было тое, што перыяд феадальнай раздробленасці, які панаваў на рускіх землях, на Беларусі ўжо прайшоў. Тут у 40-х гг. XIII ст. утварылася маладая цэнтралізаваная дзяржава – ВкЛ.

Сацыяльна-эканамічныя адносіны ў ВкЛ. “Валочная памера” 1557 г

Прыкладна да канца XV ст. асноўнай формай феадальнай рэнты была даніна прадукцыяй з сялянскіх гаспадарак, а пераважаючай катэгорыяй сялянства па характары галоўнай павіннасці з’яўляліся даннікі. Адзінкай абкладання даннікаў служыла адна сялянская сям’я. Члены сельскіх і валасных абшчын неслі калектыўную адказнасць за спраўнае выкананне ўстаноўленых павіннасцей. Асобную групу даннікаў складалі “дольнікі”, галоўнай павіннасцю якіх была даніна чацвёртай часткі (“доля”) ураджаю. Прыкладна з сярэдзіны XV ст. арыентацыя федалаў на ўнутраны і знешні рынак абумовіла працэс пераходу эксплуатацыі сялянства да адрабтанай і, у значнай меры, грашовай форм рэнты. У выніку, асноўная маса даннікаў пераўтварылася ў “людзей цяглых”, галоўнай павіннасцю якіх стала паншчына, або у “людзей асадных” “чыншавікоў”, асноўнай павіннасцю якой была грашовая рэнта.

Да аграрнай рэформы “Валочная памера” 1557 г., якая праводзілася каралём Жыгімонтам-Аўгустам, абкладанне цяглых сялян павіннасцямі праходзіла ў сярэднім з 2–3 дамоў, гаспадары якіх часта былі сваякамі. Такая архаічная сістэма землеўладання сялянства і абкладання яго павіннасцямі толькі вельмі прыблізна ўлічвала гаспадарчыя рэсурсы адзінак абкладання, што было істотнай перашкодай для імкнення феодалаў павялічыць свае даходы. У выніку была праведзена аграрная рэформа, галоўным зместам якой сталі вымярэнне зямлі на валокі (21,36 га), вызначэнне якасці глебы і ўвядзенне валокі ў якасці асноўнай адзінкі абкладання.

З кожнай валокі былі ўстаноўлены дакладна вызначаныя віды і нормы. Віды залежылі ад характару валок, а нормы – ад якасці зямлі, якая дзялілася на 4 катэгорыі: “добрая”, “сярэдняя”, “дрэнная”, “вельмі дрэнная”.

Такім чынам, упершыню ўлічвалася розная эфектыўнасць працы на землях рознай якасці і памер павіннасцей быў абумоўлены як памерам надзелу, так і якасцю зямлі. Рэформа “Валочная памера” 1557 г. прывяла да значнага павелічэння даходаў феодалаў за кошт далейшага ўзмацнення эксплуатацыі сялянства.

Культура беларускіх зямель у XIV–XVI стст.

У канцы XV ст. на тэрыторыі Беларусі склаліся перадумовы для развіцця культуры Адраджэння.

Адраджэнне (Рэнэсанс) – у гістарычным значэнні – эпоха ў развіцці духоўнай культуры Еўропы ў пераходны перыяд ад сярэднявечча да новага часу (XIV–XVI стст.), якая характарызувалася ўздымам свецкай навукі і мастацтва, станаўленнем нацыянальнай мовы, літаратуры і нацыянальнай самасвядомасці, гуманістычным светапоглядам.

На Беларусі эпоха Рэнэсанса мела свае адметнасці. Галоўным чынам, гэта праяўлялася ў сутыкненні заходняй і ўсходняй культурных традыцый, што выпрацавала адносную верацярпімасць у краіне, а таксама ўзаемаўплыў беларускай, рускай, украінскай, польскай, літоўскай моваў.

Асноўнай ідэйнай плыню эпохі Адраджэння стаў гуманізм (чалавекалюбства), найбольш яскравымі прадстаўнікамі якога на Беларусі былі Ф. Скарына і М. Гусоўскі. Высокага развіцця ў тыя

часы дасягнула літаратура на старабеларускай мове – афіцыйнай мове ВкЛ.

Выключнай з’явай з’яўляецца і тое, што пачынальнікам беларускага, а разам з тым і ўсходнеславянскага кнігадрукавання стаў палачанін Францыск Скарына (1490 – каля 1551 г.).

Эпоха Адраджэння прывяла да распаўсюджвання на тэрыторыі Беларусі шырокага грамадскага руху Рэфармацыі, які быў накіраваны супраць каталіцкай царквы. Асноўныя накірункі гэтага руху былі лютэранства, кальвінізм, антытрынітарызм. Найбольш вядомымі прадстаўнікамі Адраджэння былі Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, традыцыі якіх у эпоху Контррэфармацыі працягвалі К. Карповіч, С. Зізаній, П. Скарга.

У архітэктуры гэтага перыяду ўжываліся нацыянальныя і заходнееўрапейскія традыцыі, якія прынеслі на тэрыторыю Беларусі гатычны, рамантычны стылі і стыль барока (з’явіўся на Беларусі з канца XVI ст.).

У выяўленчым мастацтве найбольш важная роля належыла рэлігійнаму мастацтву: іканапісі, фрэскам, скульптуры. З XV ст. з’яўляюцца творы свецкага жывапісу ў жанры партрэта.

Фарміраванне органаў дзяржаўнай улады ў ВкЛ

Вялікі князь. Уладаром дзяржавы быў вялікі князь, або гаспадар. Улада вялікага князя напачатку нічым не абмяжоўвалася і ён з’яўляўся адзінай крыніцай права. Але ужо ў XV ст. яе абмяжоўвалі дадзеныя шляхце прывілеі, а потым і магнацка-шляхецкія палітычныя органы. Вялікі князь – літоўска-беларускі гаспадар, абіраўся шляхецкім станам Літвы і Беларусі. Найгалоўным абавязкам гаспадара была абарона цэласнасці тэрыторыі дзяржавы. Ён стаяў на чале ўзброеных сіл, ад яго імя выдаваліся заканадаўчыя акты і здзяйсняўся суд. Ён веў дыпламатычныя перамовы з суседзямі, абвешчаў вайну і мір; ён прызначаў на кіруючыя пасады і раздаваў дзяржаўныя маёнткі. Гарады знаходзіліся пад яго асабістай апекай і па яго прывілею атрымлівалі Магдэбургскае права.

Паны-рада. Пры вялікім князі знаходзілася гаспадарская рада паноў, якая і пачала абмяжоўваць уладу вялікага князя. Першапачаткова рада мела дарадчы характар. Да пачатку XVI ст. у яе ўваходзіла выключна каталіцкае магнацтва, а ўжо з XVI ст. сярод паноў рады знаходзіліся і праваслаўныя. У склад паны-рады

ўваходзілі вышэйшыя духоўныя і свецкія вяльможы, вялікакняскія намеснікі, а таксама ўдзельныя князі. Паступова значэнне і моц рады раслі, і яна, замест дарадчай установы пры вялікім князі, зрабілася дзяржаўнай установай, якая ўжо юрыдычна абмяжоўвала ўладу гаспадара. На аснове прывілеяў, выдадзеных гаспадарамі ў 1492 і 1506 г., дыпламатычныя зносіны маглі весціся гаспадаром толькі пасля абмеркавання ў радзе, без рады гаспадар не меў права выдаваць законы і пастановы агульнага характару, не меў права раздаваць і адбіраць пасады, самастойна расходваць дзяржаўныя даходы і г. д.

Вальны Сойм. З пачатку XV ст. (1401 г.) побач з радай з'яўляецца другая ўстанова – Вольны Сойм. Ён збіраўся толькі ў важнейшых выпадках, як, напрыклад, выбары і абмярканне уніі з Польшчай. Спачатку сойм складаўся з усіх паноў (у тым ліку паны-рады) і шляхцічаў пагалоўна. Цяжка было збіраць такія сойм, тады вырашана было зрабіць яго як прадстаўнічую ўстанову. У 1512 г. быў выдадзены гаспадарскі загад, каб перад Вальным Соймам збіраліся павятовыя соймакі з усіх паноў і шляхцічаў паведаў. На гэтых соймаках абіраюцца два прадстаўнікі ад кожнага павета. Апроч абраных ад паведаў маглі з'явіцца на сойм з пастаноўчым голасам больш вядомыя паны па асабістаму запрашэнню вялікага князя. Склад Вальнага Сойма канчаткова вызначыўся толькі пасля Люблінскай уніі. Ён складаўся з вялікакняжацкай рады, якую на польскі ўзор называлі Сенатам, і з павятовых паслоў дэпутатаў, якія складалі Пасольскую Избу.

Дзяржаўная адміністрацыя. На чале цэнтральнай адміністрацыі стаялі тры ўрадавыя пасады. Першы з іх – канцлер, які трымае дзяржаўную пячатку і загадвае цэнтральнай дзяржаўнай канцылярыяй. За ім ідзе гетман, які камандуе ў час вайны арміяй. Загачык дзяржаўнага скарбу насіў назву падскарбій земскі. Гэтыя тры вышэйшыя асобы падлягалі непасрэдна падпарадкаўваліся каралю.

Гаспадарства дзялілася на ваяводствавы – Віленскае, Троцкае, Кіеўскае, Полацкае, Віцебскае і Смаленскае, староствы – Жмудскае і Валынскае. На чале ваяводстваў і староства стаялі ваяводы і маршалкі (старосты). Ваяводства дзяліліся на паветы, на чале якіх стаялі дзяржаўцы.

Судовы лад ВкЛ уключаў 2 сістэмы судоў – агульныя і саслоўныя. Агульныя суды (гаспадарскі, або вялікакняжацкі, і гродскі або замкавы), у якіх разглядаліся правы розных груп

насельніцтва, былі заснаваны на старадаўнім звычайным праве і на законе. Яны былі цесна звязаны з органамі дзяржаўнага кіравання. Найбольш тыповымі саслоўнымі судамі былі галоўны суд, або Галоўны трыбунал, суды земскі і падкаморскі – для шляхты, войтаўска-лаўніцкі – для мяшчан, копны – для сялян і царкоўны – для духавенства.

Самым высокім судовым органам для ўсяго насельніцтва быў гаспадарскі суд (ці Вялікакняжацкі суд), які складаўся з гаспадара і паноў-рады. Падсуднасць спраў гаспадарскаму суду да сярэдзіны XVI ст. была даволі шырокай, бо кожны вольны чалавек меў права звярнуцца да гаспадара са сваёй скаргай. Пазней быў устаноўлены парадак, што спачатку неабходна разгледзіць справу ў мясцовым судзе, а потым звяртацца ў гаспадарскі суд. Пасля ўтварэння Галоўнага Трыбунала (1582) скарацілася колькасць спраў, падсудных гаспадарскаму суду. Галоўны Трыбунал разглядаў апеляцыі на рашэнні земскіх, замкавых і падкаморскіх судоў, а таксама скаргі адносна рашэнняў павятовай адміністрацыі. Месцам сесіі былі Вільня, Менск і Навагрудак (па чарзе праз год).

Правая сістэма ВкЛ сфарміравалася на аснове мясцовага звычайнага права, прававых актаў дзяржаўных і судовых органаў. Пачынаючы з другой паловы XV ст. першароднае значэнне надавалася заканадаўчым актам: агульназемскім, абласным, гарадскім, валасным і інш. граматам (прывілеям), Судзебніку і розным соймавым пастановам (уставам). Вышэйшай формай заканадаўства з'яўляліся Статуты ВкЛ 1529, 1566, 1588 г. Яны былі першымі ў Еўропе зводамі законаў, выдадзенымі на аснове мясцовага права. Усе нормы Статутаў прасякнуты ідэяй усталявання прававой дзяржавы, абмежавання ўлады гаспадара, падзелу ўлады на заканадаўчую, выканаўчую і судовую.

Пытанні для самакантролю ведаў

1. На якіх падставах першабытны перыяд гісторыі дзеліцца на тры вякі?
2. Што такое неалітычная рэвалюцыя?
3. Якія групы насельніцтва былі продкамі беларускага народа?
4. Чым была выклікана барацьба Ноўгарада і Полацка ў канцы X ст.?
5. Якія беларускія гарады згадваюцца летапісамі ў сувязі з татарскімі нападамі?

6. Якому вялікаму князю прыпісваюць увядзення герба “Пагоня”?
7. Калі Мінская зямля ўвайшла ў склад ВкЛ?
8. У якім годзе сталіца ВкЛ пераносіцца з Наваградка ў Вільню?
9. Назавіце ўдзельнікаў міжусобнай барацьбы 30-гг. XVст.у ВкЛ.

МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЕМІНАРАЎ

Першабытны лад на беларускіх землях

1. Каменны век на Беларусі:
 - а) паходжанне чалавека сучаснага тыпу: асноўныя гіпотэзы;
 - б) засяленне чалавекам тэрыторыі Беларусі.
2. Неаліт на Беларусі. Неалітычная рэвалюцыя.
3. Бронзавы век. Рассяленне індаеўрапейцаў.
4. Жалезны век:
 - а) змены ў грамадскім жыцці людзей;
 - б) балты і славяне: іх культура і вераванні;
 - в) паходжанне беларусаў. Асноўныя канцэпцыі.

Метадычныя ўказанні

Падрыхтоўку да занятку неабходна пачаць з прачытання лекцыйнага і дадатковага матэрыялу ВМК па спісу рэкамендаванай літаратуры (гэта патрэбна рабіць да кожнага занятку і таму больш спецыяльна не будзе агаворвацца). Асабліва важныя моманты прачытаць і зананесці ў канспект.

Асаблівую ўвагу пры аналізе матэрыялу патрэбна звярнуць на праблемы засялення тэрыторыі Беларусі людзьмі, разгледзець асноўныя этапы гэтага працэсу, адзначыць асаблівасці розных этапаў. Трэба прааналізаваць тэмпы развіцця плямёнаў на тэрыторыі Беларусі і ў Заходняй Еўропе. Раскрыць сутнасць тэрміна “неалітычная рэвалюцыя” і адзначыць яе ўплыў на далейшае развіццё чалавецтва. Вылучыць асноўныя навуковыя погляды па праблеме паходжання беларускага народа і выпісаць іх у сшытак. Абмяркаваць праблему развіцця чалавецтва і вылучыць фактары, якія на гэты працэс уплываюць. Ведаць базавыя паняцці і тэрміны, якія выкарыстоўваюцца ў дадзенай тэме.

Семінары будзе праходзіць у форме разгорнутай размовы.

Сацыяльна-эканамічнае і культурнае развіццё беларускіх зямель у IX–XIII стст.

1. Фарміраванне феадальных адносін. Асаблівасці развіцця гэтага працэсу на усходнеславянскіх землях.
2. Развіццё горада і рамяства.
3. Прыняцце і распаўсюджванне хрысціянства на Беларусі. Яго ўплыў на культуру беларускіх зямель.
4. Літаратура і пісьменнасць.
5. Архітэктура і мастацтва.

Метадычныя ўказанні

Занятак будзе праходзіць у форме заслухоўвання і абмеркавання вусных паведамленняў па рэфератах, прысвечаным культуры і эканамічнаму развіццю Беларусі IX–XIII стст. У працэсе падрыхтоўкі даклада неабходна прадумаць і правільна скласці план свайго паведамлення. Даклад пакіне добрае ўражанне, калі будзе мець выразную структуру, будзе вылучацца глыбінёй, аргументаванасцю і пераканаўчасцю, ясным выкладаннем. Таму падчас падрыхтоўкі паведамлення важна добра зразумець і засвоіць падрыхтаваны матэрыял, прадумаць логіку яго падачы, вылучыць галоўныя думкі. Студэнты-дакладчыкі павінны абмежаваць сваё вуснае паведамленне 5–7 хвілінамі. Студэнты-слухачы павінны ўважліва выслухаць даклад, а потым задаць пытанні дакладчыку.

Вялікае княства Літоўскае ў XIII–XVI стст.

1. Шляхі уваходжання славянскіх зямель у склад дзяржавы.
2. Знешняя палітыка Вялікага княства Літоўскага у XIV–XVI стст. Крэўская ўнія.
3. Войны з Маскоўскай дзяржавай у XVI ст.
4. Унутрыпалітычнае становішча беларускіх зямель у XIV–сярэдняй XVI ст.

Метадычныя ўказанні

Прапанаваная тэма ахоплівае вялікі храналагічны перыяд. Прапаноўваецца да разгляду некалькі ўзаемзвязаных праблем:

утварэнне ВкЛ, уключэнне беларускіх зямель у склад ВкЛ, унутраная і знешняя палітыка літоўскіх князёў.

Дайце харакырыстыку ВкЛ пры Міндоўге, Войшалке, Віцене, Гедыміне, Альгердзе. Вызначце прычыны Крэўскай уніі 1385 г. У выніку Востраўскага пагаднення 1392 г. Вітаўт стаў вялікім князем Літоўскім. Ён праводзіў палітыку цэнтралізацыі і ўзмацнення ўлады князя. Дакажыце гэта.

Паразважайце над асноўнымі прычынамі канфліктаў Маскоўскага княства з ВкЛ і якія наступствы яны мелі для далейшага лёсу беларускага народа.

Сацыяльна-эканамічнае, прававое развіццё ВкЛ у XIV–XVI стст

1. Эканамічнае развіццё ў XIV–XVI стст: “Валочная памера” 1557 г.

2. Дзяржаўны лад і органы кіравання ў ВкЛ, іх эвалюцыя і функцыі.

3. Заканадаўства ВкЛ.

Метадычныя ўказанні

Семинар прысвечаны сацыяльна-эканамічнай сферы жыцця ў XIV–XVI ст. Якое было феадальнае землеўпарадкаванне? Пералічыце асноўныя этапы запрыгоньвання сялян. У якіх умовах праходзіла аграрная рэформа 1557 г. і яе асноўныя вынікі. Гароды Беларусі: іх жыццё і лад. Што такое Магдэбурскае права? Паразважайце над паняццем «гарадское самакіраванне».

Дзяржаўнапалітычны лад ВкЛ з канца XV – да сярэдзіны XVI ст. Змяненні ва ўнутранай палітыцы вярхоўнай улады. Палітычныя органы дзяржаўнай улады, іх эвалюцыя і функцыі.

Статуты ВкЛ 1529, 1566 і замацаванне ў іх шляхецкіх правоў. Прааналізуйце, у які бок дзяржаўнага развіцця ідзе у гэты час ВкЛ?

ЗАДАННІ ДЛЯ КІРУЕМАЙ САМАСТОЙНАЙ ПРАЦЫ СТУДЭНТАЎ

I. Падрыхтуйце канспект для адказу на семінары – гістарычнай гульні па прапанаваным тэмам.

1. Духоўнае жыццё ўсходніх славян у эпоху ранняга сярэднявечча.

2. Дасягненні ў матэрыяльнай культуры, што дасталіся славянам ад антычнага свету.

3. Пераварот у духоўным жыцці ўсходніх славян: прыняцце хрысціянства і распаўсюджванне пісьменства.

4. Асаблівасці развіцця культуры духоўнай культуры беларускіх зямель у складзе ВкЛ.

5. Месца і роля беларускай культуры ў духоўным жыцці ўсходніх славян і агульнаеўрапейскім культурным кантэксце.

Метадычныя ўказанні

Канспект – гэта скарачаны запіс інфармацыі. У канспекце павінны быць адлюстраваны асноўныя палажэнні тэкста, якія пры неабходнасці дадаюцца, аргументуюцца, ілюструюцца адным або дзвюма кароткімі прыкладамі. Канспект можа быць кароткім ці падрабязным.

Правіла канспектавання:

- зрабіць у сшытку для канспекту шырокія палі;
- прачытаць увесь тэкст або яго фрагмент – параграф, главу;
- вылучыць інфарматыўныя цэнтры тэкста;
- прадумаць галоўныя палажэнні, сфармуляваць іх сваімі словамі і запісаць;
- пацвердзіць асобныя палажэнні цытатамі або прыкладамі з тэксту;
- можна вылучыць фрагменты тэкста, падкрэсліць галоўную думку, выкарыстоўваючы розныя колеры маркераў;
- актыўна выкарыстоўваць палі канспекту: на палях можна запісваць лічбы, даты, месцы падзей, незнаёмыя словы, якія ўзніклі ў ходзе чытання пытання, дапаўненні з выступленняў сакурснікаў і дапаўненні выкладчыка. Акрамя таго, на палях прастаўляюць знакі, якія дазваляюць хутка арыентавацца ў тэксце, напрыклад: ! – важна; etc – і г. д.; ex – напрыклад; ? – сумненне, пытанне; NB –

важны тэарэтычны матэрыял; PS – дадатак, прыпіска, напісаная пасля; ■ – новае; ◇ – вывучыць; і інш.;

- уносіць у канспект падчас семінарскіх заняткаў змяненні і ўдакладненні;
- аб’ём канспекту не павінен перавышаць адну трэць зыходнага тэкста.

Канспект можа быць прадстаўлены ў наступнай форме:

План	Канспект	Палі

II. Напішыце рэферат па адной з тэм па культуры беларускіх зямель IX–XIII стст.

ВЫНІКОВЫ КАНТРОЛЬ ПА МАТЭРЫЯЛУ МОДУЛЯ 1

Кантроль будзе ажыццяўляцца па ўсім матэрыялам модуля 1 і праходзіць у форме калёквіўма

Калёквіўм (ад лат. *colloquium* – ‘размова’) – гэта адна з форм дзейнасці студэнтаў, якая выконвае кантрольна-навукальную функцыю. Калёквіўм праходзіць у выглядзе размовы выкладчыка і студэнта. Для абмеркавання на калёквіўме выносяцца асобныя раздзелы, тэмы, пытанні вывучаемай дысцыпліны, а таксама рэфераты, праекты і іншыя працы студэнтаў.

Заданні для выніковага кантролю

1. Пeralічыце вядомы вам факты аб першых дзвюх спробах засялення тэрыторыі Беларусі?
2. Вызначце адметныя рысы бронзавага веку на Беларусі.
3. Апішыце порацэсы, ў выніку якіх сфарміраваліся крывічы, дрыгавічы і радзімічы.
4. Хто быў першым полацкім князем?
5. Пeralічыце славянскія плямёны, якія насялялі Тураўскую землю.
6. У выніку чаго ўтварылася феадальная раздробленасць?
7. Якім чынам немцы пачалі з’яўляцца на землях Усходняй Еўропы.
8. Хто ўваходзіў у клас феадалаў на беларускіх землях у IX–XIII стст.?

9. Якую ролю ў развіцці сацыяльнага жыцця першабытнага грамадства адыгрывала загоннае паляванне?

10. Ахарактарызуйце змены, якія адбыліся ў жыцці старажытных людзей пасля неалітычнай рэвалюцыі? Вылучыце прычыны іх з’яўлення.

11. Што такое маёмасная няроўнасць і дзе мы знаходзім першыя звесткі аб яе існаванні?

12. Ці была Полацкая зямля складоваю часткаю Кіеўскай Русі? Абгрунтуйце свой адказ.

13. Чаму тураўскі князь Святаполк шукаў падтрымкі польскага караля Баляслава Харобрага?

14. Ахарактарызуйце эвалюцыю гаспадарчых заняткаў першабытнага чалавека на беларускіх землях.

15. Прасачыце ўсе этапы развіцця сацыяльнай арганізацыі першабытнага грамадства і адзначце фактары, якія вялі да істотных змен у гэтай сферы жыцця старажытных людзей.

16. Па якім прычынам Полацкая дзяржава згубіла ў XII ст. сваю былою веліч? Абгрунтуйце свой адказ.

17. Ці была феадальная раздробленасць прагрэсіўнай з’явай?

18. Чаму мангола-татары не здолелі ўсталяваць сваё іга на старажытных беларускіх землях?

19. Зрабіце вывад пад тэмай “Першабытны лад на беларускіх землях”.

20. Дайце сваю ацэнку перыяду феадальнай раздробленасці як гістарычнай з’явы.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1. Алексеев, Л.В. Полоцкая земля в IX–XIII вв. / Л.В. Алексеев. – Москва, 1966.
2. Гісторыя Беларусі : вучэбны дапаможнік. У 2 ч. / Пад рэд. Я. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мінск : Універсітэцкае, 1998.
3. Абецэдарская, А.Л. Гісторыя Беларусі : дапаможнік для паступаючых у ВНУ / А.Л. Абецэдарская [і інш.]; Пад рэд. А.Г. Каханюскага [і інш.]. – Мінск : “Экаперспектыва”, 1998.
4. Крэнь, І.П. Гісторыя Беларусі : курс лекцый. У 2 ч. Ч. 1. Са старажытных часоў да канца XVIII ст. / І.П. Крэнь [і інш.]. – Мінск : РІВШ, 2000.

5. Ермаловіч, М.І. Старажытная Беларусь / М.І. Ермаловіч. Мінск, 1990.

6. Загарульскі, Э.М. Заходняя Русь: IX–XIII стст. / Э.М. Загарульскі. – Мінск, 1998.

7. Касцюк, М.П. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х ч. Ч.1. / М.П. Касцюк [і інш.]. – Мінск, 1994.

8. Галубовіч, В.І. Эканамічная гісторыя Беларусі / В.І. Галубовіч [і інш.]. – 2-е выд., дап. і перапрац. – Мінск: НКФ «Экаперспектыва», 1996.

Дадатковая

1. Археалогія і нумізматыка Беларусі : энцыклапедыя. – Мінск, 1993.

2. Архітэктура Беларусі : энцыклапедычны даведнік / Рэдкал.: А.А. Воінаў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1993.

3. Асветнікі зямлі Беларускай X–пач. XX ст. : энцыклапедычны даведнік / Рэдкал. Г.П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2001.

4. Беларускія летапісы і хронікі. – Мінск, 1997.

5. Галубовіч, В.І. Эканамічны стан, побыт і гандаль старажытнай Беларусі (IX–XIII стст.) / В.І. Галубовіч. – Мінск, 1997.

6. Гісторыя беларускага мастацтва. У 6 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987–1994.

7. Головки, А. Кто убил Бориса и Глеба? // Наука и религия. 1988. – № 2.

8. Дучыц, Л.У. Археалагічныя помнікі ў назвах, вераваннях і паданнях беларусаў / Л.У. Дучыц. – Мінск, 1993.

9. Загарульскі, Э.М. Начало формирования населения Белоруссии (дославянский период) / Э.М. Загарульскі. – Мінск, 1996.

10. Калечиц, Е.Г. Первоначальное заселение территории Белоруссии / Е.Г. Калечиц. – Мінск, 1984.

11. Киев и западные земли Руси в IX–XIII вв. – Мінск, 1982.

12. Літаратура і мастацтва Беларусі : энцыклапедыя. У 5 т. / Гал. рэд. І.П. Шамякін. – Мінск : БелСЭ, 1984–1987.

13. Лыч, Л. Гісторыя культуры Беларусі / Л. Лыч, У. Навіцкі. – Мінск : Экаперспектыва, 1997.

14. Народная культура Беларусі : энцыклапедычны даведнік / Пад агул. рэд. В.С. Цітова. – Мінск : БелЭн, 2002.

15. Рэлігія і царква на Беларусі : энцыклапедычны даведнік / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2001.

16. Тарасаў, С. Хрышчэнне Полацкай зямлі // Спадчына. – 1990. – № 3.

17. Тарасаў, С.В. Чарадзеі сёмага веку Траяна / С.В. Тарасаў. Мінск, 1991.

18. Чантурыя, В.А. Архитектурные памятники Белоруссии / В.А. Чантурия. – Мінск : Польша, 1982.

19. Чарняўскі, М.М. Бронзавы век на тэрыторыі Беларусі / М.М. Чарняўскі. – Мінск, 1981.

20. Чарняўскі, М.М. Вогнепаклоннікі / М.М. Чарняўскі. – Мінск, 1989.

21. Чарняўскі, М.М. Ілюстраваная гісторыя старажытнай Беларусі / М.М. Чарняўскі. – Мінск, 1997.

22. Чаропка, В. Імя ў летапісе / В. Чаропка. – Мінск, 1994.

23. Штыхаў, Г.В. Крывічы / Г.В. Штыхаў. – Мінск, 1992.

24. Штыхов, Г.В. Города Полоцкой земли (IX–XIII вв.) / Г.В. Штыхаў. – Мінск, 1991.

25. Этнаграфія Беларусі : энцыклапедыя. – Мінск, 1989.

МОДУЛЬ 2 ЦЫВІЛІЗАЦЫЙНАЯ СПАДЧЫНА НОВАГА ЧАСУ І БЕЛАРУСЬ

Пасля вывучэння тэмы студэнты павінны:

- **ведаць:**
 - паняцці: Рэч Паспалітая, рэфармацыя, контррэфармацыя, кальвінізм, арыяне, езуіты, Брэсцкая царкоўная унія, уніяцкая царква, Рэч Паспалітая, Чатырохгадовы сойм, канфедэрацыя, канстытуцыя 3 мая 1791, мануфактурная вытворчасць, асноўныя гістарычныя факты, падзеі, губерня, філаматы, філарэты, дэкабрысты, “разбор шляхты”, прамысловы пераварот, капіталістычная вытворчасць, люстрацыя, народніцтва, “Зямля і воля”, “Чорны перадзел”, “Народная воля”, “Гоман”, БУНД, сацыялісты-рэвалюцыянеры, РСДРП, буржуазія, пралетарыят, марксізм, сацыялізм, камунізм, чарнасоенцы, рэвалюцыя, імёны гістарычных дзеячаў разглядаемага перыяду;
- **умець:**
 - характарызаваць: месца і ролю Вялікага княства Літоўскага ў станаўленні цывілізацыі на славянскіх землях;
 - ацэньваць: узровень культурных сувязей беларусаў з народамі Еўропы;
 - аналізаваць асаблівасці і этапы гістарычнага развіцця Рэчы Паспалітай;
 - скласці канспект вывучанага матэрыялу, працаваць з даведачнай літаратурай, набываць уменні весці дыскусію, паважаць думкі апанентаў;
 - ужываць метады гістарычнага даследавання для аналізу гістарычных працэсаў.

НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ ЗМЕСТ МОДУЛЯ 2

Тэрміналагічны слоўнік

Арыяне	– радыкальны накірунак у рэфармацыйным руху на Беларусі ў другой палове XVI – п.п. XVII стст.
Брэсцкая царкоўная унія	– пагадненне, падпісанае ў кастрычніку 1596 г. на царкоўным саборы ў Брэсце аб аб’яднанні на тэрыторыі Рэчы Паспалітай праваслаўнай і каталіцкай цэркваў.
Ваявода	– стаўленік вялікага князя, глава адміністрацыі ў спецыяльна вызначанай адміністрацыяна-тэрытарыяльнай адзінцы (ваяводства).
Вялікае княства Літоўскае	– Беларуска-Літоўская дзяржава (афіцыйная назва – Вялікае княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае) феадальная дзяржава ва Усходняй Еўропе, якая займала тэрыторыі Беларусі і Літвы (у XIII–XVII стст.), Жамойцкае (з 1450-х гадоў), часткі ўкраінскіх зямель (Кіеўская, Чарнігаўская землі і Валынь з 1360-х гадоў).
Галоўны трыбунал	– найвышэйшая судовая інстанцыя дзяржавы, пастановы якой мелі сілу пастаноў сойма, створаны ў 1581 г.
Гетман Кальвінізм	– галоўнакамандуючы войска ВкЛ. – кірунак пратэстанцызму, які ўзнік у перыяд Рэфармацыі ў XVI ст. Асновы веравучэння і культу сфармуляваў французскі тэолаг Жан Кальвін.
Контррэфармацыя	– Рэлігійна-палітычны рух у Еўропе ў другой палове XV–XVII стст. узначалены папствам і накіраваны супраць Рэфармацыі.
Канфедэрацыя	– (ад лац. – ‘саюз, аб’яднанне’) – у Рэчы Паспалітай часовы саслоўны палітычны саюз для дасягнення пэўнай мэты.
Канцлер	– глава канцэлярыі вялікага князя і паноў-рады.

Liberum veto	– звычай адзінагалосся ў дзяржаўным праве Рэчы Паспалітай, згодна з якім кожны дэпутат, пасол Сойма ці Сойміка, мог выказаць нязгоду з любой яе пастановай і гэтым заблакіраваць яе прыняцце.
Лютэранства	– адзін з кірункаў пратэстанцызму. Узнікла ў пачатку XVI ст. у Германіі ў перыяд Рэфармацыі. Назва ад імя заснавальніка Марціна Лютэра.
Магдэбургскае права	– феадальнае грамадскае права, якім вызначаліся эканамічныя, маёмасныя, сацыяльна-палітычныя права гаражан (узнікла ў XIII ст. у Магдэбургу).
Магістрат	– выбарны адміністрацыйны і судовы орган грамадскага самакіравання ў гарадах, якія мелі права на самакіраванне.
Мануфактурная вытворчасць	– прадпрыемствы прамысловай вытворчасці ў перыяд феадалізму і капіталізму, заснаваныя на падзеле працы і ручной рамесніцкай тэхніцы. Існавалі мануфактуры, якія абслугоўваліся прымусовай працай сялян.
Прывілей	– заканадаўчыя акты ў ВкЛ, Рэчы Паспалітай і іншых феадальных дзяржавах, якімі вялікія князі ці каралі давалі ці пацвярджвалі асаблівыя правы пануючага класа, саслоўя, пэўных сацыяльных або этнічна-рэлігійных груп.
Рэфармацыя	– шырокі сацыяльна-палітычны і ідэалагічны рух у Еўропе, накіраваны супраць рымска-каталіцкай царквы і яе ролі ў палітычнай сістэме грамадства; прывёў да ўзнікнення розных форм пратэстанцызму.
Рэч Паспалітая	– афіцыйная назва феадальнай федэратыўнай дзяржавы, у якую аб'ядналіся ў выніку Люблінскай уніі 1569 г. Польшча і ВкЛ.
Статуты ВкЛ	– звод законаў феадальнага права, які дзейнічаў у ВкЛ з сярэдзіны XVI ст.
Уніяцкая царква	– створана ў выніку Брэсцкай уніі 1596 г., калі праваслаўная царква на Беларусі і Украіне арганізацыйна аб'ядналіся з

рымска-каталіцкай царквой на ўмовах падпарадкавання рымскаму папе і прыняцця каталіцкай дагматыкі пры захаванні праваслаўнай абраднасці.

Чатырохгадовы сойм – (1788–1792) Вялікі сойм, заканадаўчы орган Рэчы Паспалітай, што зрабіў спробу рэфармаваць грамадска-палітычны лад дзяржавы на глебе асветніцкіх ідэй.

АСНОЎНЫ ТЭАРЭТЫЧНЫ МАТЭРЫЯЛ

Тэма 1. Беларусь у складзе Рэчы Паспалітай у сярэдзіне XVI–XVIII стст.

План:

1. Утварэнне федэратыўнай дзяржавы – Рэчы Паспалітай.
2. Палітычны крызіс і падзелы Рэчы Паспалітай.

1. Утварэнне федэратыўнай дзяржавы – Рэчы Паспалітай. У сярэдзіне XVI ст. значна абвастраліся унутраныя супярэчнасці у Вялікім княстве Літоўскім. Рэальнае становішча шляхты тут было непадобнае да той прававой сітуацыі, у якой знаходзілася шляхта ў Польшчы. На землях Літвы і Беларусі сацыяльнае і эканамічнае жыццё кантралявала нешырокае кола вялікіх паноў, якія валодалі вялізнымі латыфундыямі і трымалі ў сваіх руках галоўныя дзяржаўныя пасады. Інакш было ў суседняй Кароне, дзе яшчэ ў кан. XV – п.п. XVI ст. шляхта дамаглася дэмакратызацыі дзяржаўнага ладу і ўмацавала свае пазіцыі. Ужо ў акце Мельніцкага сойма 1501 г., была абмежавана судовая ўлада караля, яго прэрагатыва прызначаць ураднікаў. Манарх абавязваўся кіраваць з радай сенатараў. Літоўска-беларуская шляхта дабівалася такіх жа “залатых вольнасцей”, магчымасці ўдзелу ў прававым жыцці гаспадарства.

Каб неяк кансалідаваць грамадства, збіць прапольскія настроі шляхты, магнацкая апазіцыя на чале з Радзівіламі пайшла на значную мадэрнізацыю ўнутранай палітыкі. Яна ўвасобілася ў прыняцці Пастановы 1563 г., паводле якой праваслаўная і каталіцкая шляхта поўнасю ўраўноўвалася ў правах. У 1564 г. адбылася судовая рэформа, што на польскі ўзор стварала мясцовыя суды, дзе галоўную ролю адыгрывала шляхта.

Гэтыя захады вялікакняскага ўрада можа і мелі поспех, калі б не драматычнае знешнепалітычнае становішча краіны.

У 1558 г. Лівонія, разбітая маскоўскімі войскамі, аддалася пад абарону Літвы. Тады Іван IV накіраваў свае войскі на беларускія землі, абвясчаючы, што яны, як і землі Лівоніі, з'яўляюцца спадчынай маскоўскіх князёў.

15 лютага 1563 г. 60-тысячная маскоўская армія захапіла Полацк. Страта Полацка і акупацыя амаль усяго Беларускага Падзвіння паставіла Вялікае Княства ў цяжкае становішча. Ваенныя цяжкасці актуалізавалі пытанне аб уніі з Каронай Польскай.

Шляхецкае рушанне 1562 г., сабранае пад Віцебскам на палявы з'езд, утварыла канферэнцыю і накіравала вялікаму князю Жыгімонту Аўгусту (1529–1573) пасланне з просьбай скласці агульны сойм для заключэння уніі.

10 студзеня 1569 г. пачаўся Люблінскі сойм, які доўжыўся 6 месяцаў. Кожны з бакоў ставіў свае ўмовы, якія не прымаліся супрацьлеглым. Скарыстаўшы цяжкае становішча Вялікага княства Літоўскага, польскія феодалы дабіліся ад Жыгімонта Аўгуста выдання ўказаў аб далучэнні да каралеўства Польскага Падляшша, Валыні, Падолля і Кіеўшчыны. Гэтыя вялізныя і багацейшыя землі Вялікага Княства былі ўключаны ў склад Польшчы, што аслабіла і без таго падарваную Лівонскай вайной эканоміку.

У выніку акт Люблінскай уніі быў аформлены ў выглядзе дагавора 1 ліпеня 1569 г. і замацаваны пастановай Люблінскага сойма.

Умовы аб'яднання былі наступныя:

- 1) вышэйшым органам улады станавіўся агульны сойм, які мог збірацца толькі на тэрыторыі Польшчы, асобных соймаў як для Кароны, так і для ВкЛ не прадугледжвалася;
- 2) манарх быў агульным, які пры каранацыі абвясчаўся каралём Польскім, вялікім князем Літоўскім, Рускім, Прускім, Мазавецкім, Жмудскім, Кіеўскім, Валынскім, Падляшскім і Інфляцкім і інш.;
- 3) касаваліся законы ВкЛ, што супярэчылі уніі;
- 4) феодалам дазвалялася набываць маёнткі і валодаць імі “паляку ў Літве, а літоўцу – у Польшчы”;
- 5) уведзілася агульная грашовая адзінка;
- 6) ліквідаваліся мытні паміж краінамі;
- 7) украінскія тэрыторыі ВкЛ адыходзілі да Польшчы, а Лівонія знаходзілася ў сумесным валоданні ВкЛ і Польшчы;
- 8) знешняя палітыка – супольная.

Разам з тым Вялікаму Княству актам не адводзілася роля нейкай польскай каланіяльнай ускраіны. Тут поўнасю захоўваліся былы адміністрацыйны апарат, асобнае ад Польшчы заканадаўства і судовая арганізацыя, тытул і пячатка, а таксама войска.

Такім чынам, нельга трактаваць Люблінскую унію як паглынанне Польшчай Вялікага княства. Рэч Паспалітая была федэрацыйнай суседніх дзяржаў, у якой Княства існавала да канца XVIII ст.

Перыяд другой паловы XVI–XVIII стст. стаў часам пастаянных і разбуральных войнаў для новай дзяржавы. Працягвалася Лівонская вайна (1558–1582), якая перайшла ў спадчыну новаму каралю і вялікаму князю Стэфану Баторыю (1576–1586). Ён мабілізаваў сілы абедзвюх краін і трыма кампаніямі давёў вайну да пераможнага канца. У 1579 г. яго армія ўвайшла ў Полацк і праз год вызваленне акупаваных земляў Беларусі завяршылася, а ваенныя дзеянні перанесліся на тэрыторыю Расіі. Вайна скончылася падпісаннем у 1582 г. Ям-Запольскага міра, які зафіксаваў цяжкае паражэнне Маскоўскага царства і Беларуска-літоўскай дзяржава замацавала за сабой не толькі Полацк, але і іншыя этнічна беларускія землі (напрыклад, Лепель, Веліж) страчаныя падчас вайны 1500–1503 гг. Лівонія засталася па-ранейшаму звязанай з Вялікім Княствам.

У Лівонскай вайне Польшча аказала вельмі малую дапамогу ВкЛ і увесь цяжар вайны выпаў на долю беларускіх зямель. У наступную эпоху дыпламатычныя непаразуменні і войны з маскоўскай дзяржавай узніклі ўжо не на глебе інтарэсаў Вялікага Княства, але на глебе польскіх інтарэсаў, і зноў Літоўская Русь апынулася ў вельмі нявыгадным становішчы: як частка агульнай дзяржавы яна павінна была адстойваць чужыя ей інтарэсы, цярпець ад нападаў маскавіян, якія ўрываліся ў суседнія беларускія вобласці з-за ўскладненняў, што ўзніклі па віне польскіх дыпламатаў, або з-за бестактоўных адносін палякаў да казацтва.

Пасля смерці Стэфана Баторыя на прастол Рэчы Паспалітай быў каранаваны Жыгімонт III Ваза (1587–1632). Масква перажывала смутныя часы, вялікую сацыяльную і палітычную разруху. Палітыкі Рэчы Паспалітай вырашылі ажыццявіць цікавы і авантурны план утварэння славянскай дзяржавы ў складзе Маскоўскага гаспадарства і Рэчы Паспалітай пад вяршыцтвам Польшчы. Трэба адзначыць, што многія уплывовыя палітыкі, асабліва Беларусі і Літвы, адмоўна ставіліся да праекту Самазванства. Але ўвосень 1604 г. Самазванец Дзмітры І з

тэрыторыі Украіны на чале з войскам ўвайшоў у Маскву і каранавуўся. Ужо праз год у Маскве выбухнула паўстанне: фальшывы Дзмітры і сотні яго наймітаў загінулі, іншыя апынуліся ў палоне. У 1607 г. актуалізавалася справа другога Самазванца – Андрэя Нагога, па звестках, настаўніка з Магілёўшчыны. Ён перайшоў мяжу і аб'яднаўшы атрады Дзмітрыя I, пайшоў на Маскву. У пачатку 1608 г. Дзмітры II кантраляваў ужо палову Маскоўскага царства і быў спынены войскам цара Васіля Шуйскага перад сталіцай у Тушыне, атрымаўшы мянушку “тушынскі вор”.

Становішча цара ўскладнілася, і ён запрасіў дапамогі ў Швецыі. Ваенныя дзеянні пачаліся ўвесну 1609 г. паспяхова для Масквы і Швецыі. Рэч Паспалітая знаходзілася ў стане вайны са Швецыяй, таму Жыгімонт распачаў адкрытую вайну супраць маскоўскай дзяржавы. Дзмітры II стаў непатрэбны ўладам Рэчы Паспалітай і праз год быў забіты. Войска Шуйскага было разбіта арміяй Рэчы Паспалітай, баяры зверглі Шуйскага і выдалі Жыгімонта III. Баярскі ўрад падпісаў з пераможцамі пагадненне пра абранне царом 15-гадовага каралевіча Уладыслава, сына Жыгімонта. У 1611 г. войска Жыгімонта III авалодала Смаленскам, страчаным яшчэ ў 1514 г.

У 1612 г. у Маскве выбухнула паўстанне супраць інтэрвентаў. Рускае апалчэнне на чале з Кузьмой Мініным і князем Дзмітрыем Пажарскім пасля доўгай аблогі вымусіла капітуляваць польскую залогу. Маскоўскія баяры абралі царом Міхаіла Раманава і актывізавалі ваенныя дзеянні.

Тым часам вялізныя падаткі і ваенныя спусташэнні давялі Вялікае Княства да заняпаду. Самым цяжкім было становішча беларускіх зямель, якія з'яўляліся плацдармам ваенных дзеянняў. Паводле дамова аб міры паміж Рэччу Паспалітай і Маскоўскім царствам у Дэвуліне напачатку 1619 г., у склад ВкЛ увайшлі Смаленск, Мажайск, Дарагабуж і Вязьма.

Яшчэ да замірэння з Масквой Рэч Паспалітая вымушана была ў 1617 г. устапіць у ўзноўленую Швецыяй вайну за панаванне над Балтыкай. Гэтая вайна з невялікімі перапынкамі ў час замірэнняў доўжылася да 1629 г., скончыўшыся падпісаннем неспрыяльнага для Рэчы Паспалітай міру ў Альтмарку.

Пасля смерці Жыгімонта III у 1632 г. маскоўскае войска зноў рушыла на захад, заняўшы шмат беларускіх гарадоў. Былі атакаваны Полацк і Віцебск. Пачалася аблога Смаленска, вяртанне якога было галоўнай мэтай распачатай вайны. Урэшце ў

верасні 1633 г. пад Смаленск прыйшла армія новаабранага караля і вялікага князя Уладыслава IV і дамаглася вырашальнай перамогі. У Сямлеве новым дагаворам аб “вечным міры” (1634) былі пацверджаны асноўныя ўмовы Дэвулінскага (1619) пагаднення.

Пасля дзесяцігоддзяў вайны пры Уладыславе IV насталі больш-менш спакойныя часы. Новы манарх імкнуўся зменшыць падставы ўнутраных хваляванняў, нейтралізаваць канфесійныя канфлікты, якія дасягнулі небяспечнай вастрывы пры панаванні Жыгімонта III. Але “залаты спакой”, усталяваны ў Рэчы Паспалітай, пратрымаўся толькі адно дзесяцігоддзе.

У 1648 г. на Украіне пачалося казацкае паўстанне на чале з Багданам Хмяльніцкім, абраным за гетмана Запарожскага войска. Паўстанне перарасло ў вялікую вайну супраць сацыяльна-эканамічнага і рэлігійнага ўціску ў Польшка-літоўскай дзяржаве. Казацкія атрады, “загоны” хутка перакінуліся на паўднёвыя беларускія паветы ВкЛ. Перамогі Хмяльніцкага сталі каталізатарам уздыму народных нізоў на барацьбу супраць паноў. Украінскі гетман планаваў стварыць сваю дзяржаву, куды меўся ўключыць і тэрыторыі паўднёва-ўсходняй Беларусі (Падняпроўе і Палессе), таму казакі былі асабліва зацікаўлены ў пашырэнні руху на гэтых землях.

Гетман ВкЛ Януш Радзівіл за свае асабістыя грошы і грошы каталіцкай царквы быў вымушаны дадаткова збіраць наёмную армію, каб супрацьстаяць паўстанцам. 3 студзеня 1649 г. Я. Радзівіл пачаў штурмаваць казацкія атрады. 3 вясны 1649 г. паўстанне пайшло на спад, тады Хмяльніцкі накіраваў новыя загоны на Беларусь. 31 ліпеня 1649 г. паміж казацкім атаманам палкоўнікам Міхаілам Крычэўскім і Янушам Радзівілам адбылася бітва пад Лоевам. 5-тысячная армія Радзівіла цалкам разграміла казацкае войска.

Вайну перапыніў Збораўскі мір (1649). Згодна з яго ўмовамі казакі мусілі пакінуць усе занятыя замкі ВкЛ. Увесь наступны 1650 г. на Беларусі прайшоў без істотных ваенных сутычак.

У 1653 г. ваенныя дзеянні казакоў аднавіліся, але зараз Хмяльніцкі папрасіў апекі ў Масквы. 1 кастрычніка 1653 г. Земскі сабор даў згоду прыняць Украіну пад уладу Расіі, што азначала пачатак новай вайны з Рэччу Паспалітай.

У 1654 г. на Беларусь увайшло 100-тысячнае войска цара Аляксея Міхайлавіча (пры падтрымцы казацкіх атрадаў У. Залатарэнкі). 10-тысячны корпус гетмана Я. Радзівіла не мог яму

аказаць рэальны супраціў. У выніку маскоўскія сілы змаглі авалодаць усёй тэрыторыяй Беларусі. У час кампаніі 1655 г. царскія войскі захапілі Мінск і Вільню. Гетман Я. Радзівіл (у пошуках выйсця) вымушаны быў разарваць умовы Люблінскай уніі 1569 г. з Польшчай і пайсці на падпісанне ў Кейданах (1655 г.) міждзяржаўнай уніі са Шведскім каралеўствам. Аднак унія ВкЛ са Швецыяй у сувязі са смерцю гетмана так і не была рэалізавана. У 1656 г. паміж Расіяй і РП было падпісана перамір'е.

З 1659 г. узнавіліся ваенныя дзеянні рэгулярных войск РП на тэрыторыі Беларусі, якія паступова пачалі адваёўваць страчанае. У 1661 г. была вызвалена Вільня. У студзені 1667 г. у вёсцы Андрусавы (Смаленшчына, цяпер тэрыторыя Расіі) было падпісана перамір'е на 13 гадоў і 6 месяцаў паміж РП і Маскоўскай дзяржавай. Згодна з умовамі пагаднення ўсё Смаленскае і Чарнігаўскае ваяводства, а таксама Старадубскі павет і ўкраінскія землі па левым беразе Дняпра (з Кіевам) адыходзілі да Маскоўскага царства.

Казацка-сялянская вайна і вайна 1654–1667 гг. былі найбольш катастрафічнымі для эканомікі і дэмаграфічнай сітуацыі на Беларусі. У межах цяперашняй тэрыторыі Беларусі колькасць жыхароў зменшылася больш чым на палову: калі ў 1648 г. яна складала 2 млн. 900 тыс., дык у 1667 – 1 млн. 350 тыс. чалавек. Цэлае стагоддзе ніяк не магло колькасна абнавіцца насельніцтва. Якасныя ж страты дэмаграфічнага патэнцыялу засталіся неўзнаўляльнымі. Пазбаўленыя свайго вышэйшага слоя і мяшчанства (гэтыя сацыяльныя групы пацярпелі больш за ўсіх), беларусы ўжо тады сталі народам з няпоўнай сацыяльнай структурай, народам амаль цалкам сялянскім.

Напачатку XVIII ст. тэрыторыя Вялікага Княства зноў ператварылася ў тэатр ваенных дзеянняў. Гэта было звязана з тым, што балтыйскія дзяржавы Данія, Саксонія, Расія выступілі супраць панавання Швецыі на Балтыке. Рэч Паспалітая спачатку ў вайне не ўдзельнічала, але жадаючы адваяваць страчаную Лівонію, таксама ўцягнулася ў ваенныя дзеянні. У 1704 г. частка шляхты РП, якую незадавальняў кароль Аўгуст II, пры падтрымцы шведскага караля Карла XII выбрала новага манарха – С. Ляшчынскага. У 1708 г. на тэрыторыі Беларусі пад в. Лясной быў разбіты 15-тысячны шведскі корпус. Пасля гэтага шведы пацярпелі паражэнне ад рускіх войск пад Палтавай (1709 г.), Аўгуст II здолеў вярнуцца на трон. Але ў 1715 г. у краіне пачынаецца грамадзянская вайна, выкліканая

намаганнямі Аўгуста II зацвердзіць у Рэчы Паспалітай абсалютную манархію. У абарону сваіх “залатых вольнасцей” выступіла частка шляхты. Толькі ўмяшанне войска Пятра I прывяло да прымірэння з каралём на так званым “нямым” сойме 1717 г. (рашэнні на ім прымаліся без абмеркавання). Гэты сойм абмяжоўваў уладу караля, узмацніў шляхецкую анархію, пацвердзіў права “Liberum veto”.

Пасля Паўночнай вайны Рэч Паспалітая пачала страчваць сваю самастойнасць. Кароль больш не кантраляваў сітуацыі ў дзяржаве, Радзівілы зводзілі рахункі са сваімі праціўнікамі – Агінскімі, Пацеямі, Сапегамі. Атрымалася, што шляхецкія вольнасці сталі адной з прычын заняпаду краіны. Права “Liberum veto” з сярэдзіны XVII ст. пастаянна зрывала працу соймаў.

Але у 60-х гг. XVIII ст. пачалі праводзіцца рэформы, каб пераадолець эканамічны і палітычны крызіс. Пэўныя станоўчыя вынікі ў эканамічнай сферы мелі рэформы Тызенгаўза, дзякуючы якім на паўночным захадзе Беларусі з'явілася значная колькасць мануфактур. У 1766 г. усталяваецца адзінства сістэмы мераў і вагаў на тэрыторыі Рэчы Паспалітай. Фарміруецца ў 1773–1775 гг. “Адукацыйная камісія”, што стала пачаткам рэформы ў галіне асветы. Напружана працуе думка ідэолагаў-рэфарматараў: так на сойме было ўведзена абмежаванне Liberum veto – рашэнне па эканамічным пытанням стала прымацца большасцю галасоў.

2. Палітычны крызіс і падзелы Рэчы Паспалітай. З сярэдзіны XVIII ст. Расія і Прусія пачалі настойліва адшукваць зачэпкі, каб дыктаваць сваю волю ўладам Рэчы Паспалітай. Паміж сабой Прусія і Расія заключылі сакрэтны дагавор (1764), які прадугледжваў захоўваць у Рэчы Паспалітай шляхецкія вольнасці, выбарнасць караля. Расія і Прусія здолелі пасадзіць на трон РП свайго стаўленіка Станіслава-Аўгуста Панятоўскага (1764–1795). Яны і карэктывалі яго палітычную лінію згодна з папярэдняй дамоўленасцю паміж сабой.

Расія выкарыстала “дэсідэнцкую” праблему ў РП. Перад соймам расійскім бокам было пастаўлена пытанне поўнага ўраўнавання ў правах некатоликаў (“дысідэнтаў”) з каталікамі. Да гэтага ж пад патранажам Расіі і Прусіі ў 1767 г. стварыліся ў Слуцку праваслаўная, а ў Торуні – пратэстанцкая канфедэрацыі, якія ставілі за мэту дасягненне роўнасці вернікаў розных канфесій у РП.

У 1768 г. сойм задаволіў памкненні “дысідэнтаў” і даў ім роўныя правы з каталікамі. Гэта у сваю чаргу не задаволіла гарачых

прыхільнікаў “залатой” шляхецкай вольнасці. Тады супраціўнікі парушэння “старыны” арганізавалі у г. Бары (Украіна) канфедэрацыю, якая аб’яднала даволі шырокія колы шляхецкага саслоўя усёй Рэчы Паспалітай. Значную падтрымку барскія канфедэраты займелі і на Беларусі. Аднак супрацьстаяць моцы расійскага войска канфедэрацкія атрады не змаглі і на працягу 1768–1771 г. былі разбіты.

У 1770 г. Прусія захапіла паўночна-заходнюю частку Польшчы. Прускі кароль Фрыдрых II прапанаваў падзяліць Рэч Паспалітую паміж Расійскай Імперыяй, Прусіяй і Аўстрыяй. Згодна дамове ад 5 жніўня 1772 г., Расія атрымала ўсходнія і паўночныя беларускія землі з гарадамі Полацк, Віцебск, Орша, Магілёў, Гомель. Аўстрыя атрымала паўднёвыя раёны Польшчы і частку Заходняй Украіны, а Прусія – Памор’е і заходнепрускія землі.

Пасля першага падзелу ў РП сталі праводзіцца рэформы ўнутранага ладу. У 1788 г., калі Расія распачала чарговую вайну з Турцыяй, у Варшаве быў скліканы вальны сойм, названы пазней “Чатырохгадовым” (1788–1792). У 1791 г. у Пінску Вялікім соймам была склікана праваслаўная Генеральная кангрэгацыя, якая выпрацавала праект усталявання праваслаўнай царквы РП, незалежнай ад Расійскага Свяцейшага Сіноду. Меркавалася, што царква РП будзе падначалена Канстанцінопальскаму патрыярху.

3 мая 1791 г. Вялікі сойм большасцю галасоў прыняў новую канстытуцыю, ці, як інакш яе называлі, – Урадавую Уставу.

Канстытуцыя 1791 г. стала кампрамісам радыкалаў і кансерватараў. Яна адмяняла выбарнасць караля, *Liberum veto* і канфедэрацыі, выканаўчую ўладу перадавала каралю і радзе міністраў, названай “Вартай законаў”. У гэксце Канстытуцыі зусім не згадвалася Вялікае княства Літоўскае, зрэшты, як і Рэч Паспалітая: дзяржава азначалася тэрмінам “Польшча” і абвяшчалася унітарнай дзяржавай.

Такім чынам, канстытуцыя не касавала дзяржаўна-прававой адасобленасці ВкЛ, – яна проста не кранала самой праблемы.

Аднак кансерватўныя колы магнатаў і шляхты выступілі супраць рашэнняў Вялікага сойма. У маі 1792 г. у Таргавіцах пад наглядом Кацярыны II быў складзены акт канфедэрацыі праціўнікаў новай канстытуцыі. На ўсходняй мяжы Рэчы Паспалітай сканцэнтравалася 60-тысячнае расійскае войска, перакінутае з турэцкай вайны. Апроч гэтага, Екацерына II дамовілася з прускім каралём Фрыдрыхам Вільгельмам II аб другім

падзеле Рэчы Паспалітай. Ён адбыўся ў 1793 г. Паводле Пецярбургскага пагаднення, да Расіі адышла цэнтральная Беларусь (Менск, частка Берасцейскага і Віленскага ваяводстваў), а таксама Правябярэжная Украіна. Прусія атрымала заходнія землі Польшчы.

Рэакцыяй на другі падзел стала нацыянальна-вызваленчае паўстанне, пачатае ў Кракаве 24 сакавіка 1794 г. Кіраўніком паўстання быў выхадзец з Беларусі Тадэвуш Касцюшка (1746–1817), герой вайны Паўночнаамерыканскіх штатаў за незалежнасць. На гэце барацьбы сталіся вызваленне краіны ад акупантаў, поўны суверэнітэт і цэласнасць Рэчы Паспалітай у межах 1772 г.

Праз месяц паўстанне пачалося ў Літве і Беларусі, дзе яго арганізатарам і кіраўніком стаў палкоўнік Якуб Ясінскі (1761–1794). Разбіўшы расійскі гарнізон у Вільні, паўстанцы ў ноч з 22 на 23 красавіка 1794 г. авалодалі сталіцай і стварылі “найвышэйшую Літоўскую Раду” – выканаўчы орган паўстання ў ВкЛ.

Пад канец красавіка 1794 г. вызваленчы рух ахапіў практычна ўсю тэрыторыю Рэчы Паспалітай у межах 1793 г.

Каб пашырыць паўстанне і сярод сялян Касцюшка выдаў “Паланецкі універсал” па якому сялянам надавалася ўласная свабода, прызнавалася спадчыннае права карыстання зямлёй, якую яны апрацоўвалі. Сяляне, якія далучаліся да паўстання, былі ўзброены косамі, таму іх называлі касінеры.

У рэшце рэшт магнаты абвінавацілі паляка Якуба Ясінскага ў “літоўскім сепаратызме” і змясцілі яго з кіравання паўстаннем на тэрыторыі ВкЛ. Замест Найвышэйшай літоўскай Рады была выбрана Цэнтральная дэпутацыя ВкЛ, ваенным кіраўніком прызначылі Вельгорскага. Аднак ён (разам з Сапегамі, Агінскімі) не здолеў супрацьстаяць рэгулярнай рускай арміі. 23 кастрычніка была захоплена Варшава.

Па выніках ваенных дзеянняў Прусія, Расія, Аўстрыя канчаткова ліквідавалі Рэч Паспалітую. Расія захапіла Заходнюю Беларусь з гарадамі Гродна і Брэст і частку сучаснай Літвы (Віленская губерня). Кароль Станіслаў Аўгуст Панятоўскі адрокся ад кароны. Рэч Паспалітая як дзяржава перастала існаваць.

Тэма 2. Беларусь у складзе Расійскай імперыі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.

План:

1. Беларускія землі ў складзе Расійскай імперыі ў XIX ст.
2. Грамадска палітычны рух у першай палове XIX ст.

1. Беларускія зямель у складзе Расіі ў канцы XVIII – пачатку XIX ст. Уключэнне Беларусі ў склад Расіі, якое адбывалася па меры падзелаў Рэчы Паспалітай, прывяло да многіх змен у яе развіцці.

Перш за ўсе змяніўся сам прававы статус жыхароў беларускіх зямель. Калі раней яны былі грамадзянамі Рэчы Паспалітай, цяпер павінны былі прысягаць на вернасць рускаму цару. Тыя ж, хто адмовіўся даць такую прысягу, мелі права ў трохмесячны тэрмін выехаць за мяжу з магчымасцю на працягу гэтага часу прадаць сваю нерухомасць. Па заканчэнні трох месяцаў нерухомасць пераходзіла ў казну Расіі. Насельніцтва Беларусі даволі спакойна аднеслася да гэтых перамен, і якога-небудзь масавага выезду за межы свайго пражывання тады не адбылося.

Змянілася на Беларусі і сістэма адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення. Пры гэтым яна неаднаразова ўдакладнялася і канчатковую форму атрымала ў пачатку XIX ст. па рэформе 1801 года. У адпаведнасці з гэтай рэформай беларускія землі былі ўключаны ў склад пяці т. зв. Паўночна-Заходніх ці Заходніх губерній Расіі – Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай, Гродзенскай і Віленскай, якія ў сваю чаргу падзяляліся на паветы, а апошнія – на воласці. Разам з тым царызм прыняў меры па ўзбуйненні губерній і стварыў генерал-губернатарствы. Віцебская і Магілёўская губерні склалі Беларускае генерал-губернатарства, а Мінская, Гродзенская і Віленская – Літоўскае (Віленскае) генерал-губернатарства. Такі адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел з невялікімі зменамі праіснаваў на Беларусі на працягу ўсяго XIX–пачатку XX ст.

Па расійскім узору перабудавана было таксама і кіраванне гарадамі. Адмяняліся Магдэбургскае права і юрысдыкцыя феодалаў у адносінах да гараджан, што пражывалі на іх землях. Усе правы беларускіх гарадоў прадстаўлялі гарадскія магістраты. Яны займаліся:

- судовымі справамі,
- пытаннямі кіравання,

- вырашалі вялікае кола гаспадарчых спраў.

Але гарадскія органы Беларусі знаходзіліся пад пільным наглядам мясцовых улад і не мелі неабходнай самастойнасці.

Важным мерапрыемствам царскіх улад у адносінах да Беларусі стала ўвядзенне тут расійскага заканадаўства і права. Аднак адбылося гэта вельмі паступова. Амаль да 30-х гг. XIX ст. тут працягваў дзейнічаць Статут 1588 г., які быў перакладзены на рускую мову.

Пэўны клопат расійскія ўлады праявілі і аб развіцці асветы, аказвалі дапамогу мясцовым органам у адкрыцці на Беларусі вучэбных устаноў, выданні неабходнай для іх літаратуры, падручнікаў. Тут сталі з'яўляцца народныя вучылішчы, даступныя ўсім слямам гарадскога насельніцтва.

Цэлы шэраг мерапрыемстваў з боку царскіх улад тычыўся рэлігійных пытанняў. Рускі ўрад не мог не ўлічваць рэлігійнага становішча на Беларусі, дзейнасць тых канфесій, якія з'явіліся тут раней.

У адносінах да праваслаўнай царквы ў царызма не было ніякіх праблем, ёй нават аказвалася дзяржаўная падтрымка. Дазвалялася дзейнасць і каталіцкай царквы, але яе паставілі пад кантроль дзяржавы.

Зусім іншыя адносіны былі да уніяцкай царквы: яе не толькі паставілі пад кантроль Сінода, які ведаў справамі праваслаўнай царквы ў Расіі, але і абмежавалі агульную дзейнасць. Больш таго, уніятаў сталі схіляць да пераходу ў праваслаўе. Пасля першага і другога падзелаў Рэчы Паспалітай на беларускіх і ўкраінскіх землях у праваслаўе было пераведзена амаль 1,5 млн. уніятаў, праваслаўнымі тады сталі 2603 уніяцкія царквы. У 1800 г. уніяцкая царква на Беларусі канчаткова страціла сваю незалежнасць – яна стала падпарадкоўвацца каталіцкай царкве, а ў 1839 г., пры Мікалае I, яна і ўвогуле была ліквідавана.

З далучэннем да Расіі пачаўся новы этап і ў сацыяльна-эканамічным развіцці беларускіх зямель. Эканоміка Беларусі даволі хутка была ўцягнута ў агульнарасійскую гаспадарчую сістэму і стала яе неад'емнай часткай. Прымаліся меры, якія спрыялі гаспадарчаму развіццю Беларусі: ліквідацыя шматлікіх унутраных мытных пошлін, увядзенне расійскіх мер вагі, грашовай сістэмы і інш. Усе гэта станоўча адбілася на эканамічным жыцці беларускіх губерній – яно актывізавалася.

Але сацыяльныя адносіны на Беларусі не змяніліся: тут захаваўся феадальна-прыгонніцкі лад.

Галоўнай апорай царызму на Беларусі сталі феадалы, як мясцовыя, так і рускія. Большасць магнатаў і шляхты, што знаходзілася ў гэтым краі, захавала свае зямельныя ўладанні. Але праведзены былі і канфіскацыі, пэўнае пераразмеркаванне зямель. У распараджэнне расійскіх улад перайшлі таксама былыя каралеўскія эканоміі і староствы, землі, адабраныя ў царкоўных устаноў. Усе гэтыя землі цяпер раздаваліся рускім дваранам, царскім саноўнікам, прадстаўнікам ваенна-бюракратычнай праслойкі. З 1773 па 1796 гг. Кацярына II падаравала сваім прыбліжаным 180550 беларускіх сялян. Пры Паўле I (1796–1801) было падаравана яшчэ каля 28000.

Такім чынам, рускі царызм імкнуўся ўлічваць асаблівасці далучаных зямель Беларусі, але ён так і не прадставіў ім ніякай аўтаноміі. Галоўнай мэтай палітыкі расійскіх улад тады было інтэгрыванне беларускіх зямель у імперыю.

Безумоўна, палітыка царызму мела і русіфікатарскую накіраванасць. І для афіцыйных улад, і для грамадскасці Беларусь з'яўлялася рускім краем, «іспорчанным влиянием Польши», і рабілася ўсё, каб наблізіць гэты край да Расіі. Але ў канцы XVIII – пачатку XIX ст. палітыка русіфікацыі была выражана вельмі слаба. Царызм не страціў надзеі перацягнуць на свой бок паланізаваную беларускую шляхту, таму не прымалася ніякіх мер, каб спыніць працэс апалячвання насельніцтва Беларусі, і ён працягваўся.

2. Грамадска-палітычны рух на беларускіх землях у першай палове XIX ст. Падзеі Французскай рэвалюцыі, ліквідацыя Рэчы Паспалітай, вайна 1812 г. аказалі вялікі ўплыў на развіццё грамадскай думкі Беларусі. Галоўнай рухаючай сілай у гэты час была шляхта і вучнёўская моладзь. Яны пачынаюць аб'ядноўвацца ў гурткі і тайныя таварыствы, першыя з якіх узнікаюць адразу ж пасля падзелаў Рэчы Паспалітай (Віленская асацыяцыя).

Найбольш уплывовай з гэтых арганізацый было “Таварыства філаматаў” (аматары навук), якое было створана ў 1817 г. Студэнтамі Віленскага універсітэта – Адамам Міцкевічам, Томашам Занам, Янам Чачотам. Філіялы гэтага таварыства знаходзіліся ў шматлікіх навучальных установах па ўсёй Беларусі. У 1819 г. на аснове Таварыства філаматаў было створана Таварыства філарэтаў (аматараў дабрачыннасці). Са стварэннем гэтай арганізацыі адбываюцца змены ў мэтах, якія ставілі перад сабой філаматы. Калі спачатку мэтай таварыства была культурна-асветніцкая дзейнасць, то мэтай філарэтаў было сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне, якіх можна

было дабіцца шляхам асветы і адукацыі моладзі ў духу польскага і літоўскага патрыятызму.

На жаль, у 1823 г. таварыствы былі раскрыты, а іх удзельнікі рэпрасаваны.

У пачатку 20-х гг. XIX ст. на Беларусі распаўсюдзіліся ідэі рускіх дваранскіх рэвалюцыянераў-дзекабрыстаў. Іх мэтай было:

- ліквідацыя самаўладдзя;
- адмена прыгоннага права;
- нацыяналізацыя часткі памешчыцкіх зямель.

Каб забяспечыць сабе падтрымку ў Заходнім краі, дзекабрысты падтрымлівалі сувязь з польскім “Патрыятычным таварыствам”, якое ставіла за мэту – аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. Але думкі дзекабрыстаў на конт гэтага разышліся: калі галава “Паўднёвага таварыства” Пестэль пагаджаўся на гэта, то кіраўнікі “Паўночнага” Мураўёў і Рылееў былі згодны толькі на незалежнасць Польшчы. Апошні погляд быў замацаваны ў праграме дзекабрыстаў.

У 1825 г. пры падтрымцы былых філаматаў, дзекабрысты стварылі ў заходніх губернях “Таварыства ваенных сяброў”, мэты якога былі сугучныя мэтам дзекабрыстаў.

Але выступленне дзекабрыстаў 14 снежня 1825 г. Яго водгук – паўстанне ў Бабруйскай крэпасці (люты 1826 г.) скончыліся поўным паражэннем паўстаўшых. На некаторы час у Польшчы і Беларусі стала спакойна. Але падзеі ў Заходняй Еўропе (паспяхова вайна за незалежнасць у Грэцыі, рэвалюцыі ва Францыі і Бельгіі) зноў ўскалыхнулі грамадства.

Паўстанне 1830–31 гг. Паўстанне ўзнялося ў ноч з 29 на 30 лістапада 1830 г. у Варшаве. Яго галоўнай мэтай было аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. Паўстанне закрунула шэраг паветаў заходняй Беларусі, але развівалася яно тут даволі стыхійна. Паўстаўшых падтрымалі ў асноўным паланізаваная шляхта, каталіцкае і ўніяцкае духавенства. Але паўстаўшыя хутка пацярпелі паражэнне. 19 чэрвеня каля Вільні яны былі поўнасю разбіты. Летам 1831 г. паўстанне было задушана.

Прычыны няўдачы:

- разрозненасць дзеянняў паўстаўшых;
- сяляне і мяшчане не падтрымалі паўстаўшых, бо не былі зацікаўлены ваяваць без вырашэння сваіх сацыяльных праблем.

Вынікі паўстання:

- расійскі ўрад пачаў актыўную палітыку русіфікацыі і уніфікацыі беларускіх зямель, для таго каб дабіцца іх поўнага зліцця з астатняй тэрыторыі Расіі;
- на Беларусі цалкам уводзілася сістэма расійскага суда і заканадаўства, а Статут ВкЛ быў адменены. На беларускія землі былі распаўсюджаны таксама расійская падатковая, рэкруцкая сістэмы, дзяржаўныя і грамадскія падаткі;
- царскі ўрад узяў курс на аслабленне польскай і паланізаванай шляхты, дзеля чаго праводзіць т. зв. «разбор шляхты», у ходзе якога тых, хто не прадставіў адпаведных дакументаў аб сваім шляхецкім паходжанні, былі пазбаўлены ранейшых правоў і прывілеяў, пераводзіліся ў новыя саслоўі і, у прыватнасці, у аднадворцы;
- грамадска-палітычны рух дэмакратызаваўся, набыў антыпрыгонніцкі характар, каб забяспечыць сабе падрымку ў больш шырокіх сляях насельніцтва.

Тэма 3. Крызіс феадальна-прыгоніцкай сістэмы і спробы рэформаў

План:

1. Рэформа Кісялёва.
2. Адмена прыгоннага права ў 1861 г.
3. Асаблівасці правядзення буржуазных рэформ на Беларусі.

1. Рэформа Кісялёва. Да сярэдзіны XIX ст. рэзка абвастрэўся крызіс феадальна-прыгоніцкай сістэмы. Паступова сельская гаспадарка губляла рысы тыпова панскай, на яе развіццё ўсё большы ўплыў аказвалі таварна-грашовыя адносіны. Паскорыўся працэс абезземельвання сялян, вырасла запазычанасць памешчыкаў. Прыгонная сістэма скоўвала развіццё прамысловасці, перашкаджала ўжыванню наёмнай рабочай сілы, стрымлівала назапашванне капіталу.

Царскі ўрад паспрабаваў правесці ў кан. 30 – пач. 40-х гг. некаторыя рэформы, каб палепшыць сацыяльна-эканамічнае становішча ў краіне. І ў першую чаргу трэба адзначыць рэформы дзяржаўнай вёскі, ініцыятарам якіх быў граф Кісялёў.

Мэты рэформ:

- зняцце сацыяльнай напружанасці;
- павышэнне прыбытку ад дзяржаўнай вёскі;

- заваяванне сімпатый сялянскіх мас у процівагу шляхецкаму дэмакратычнаму руху.

28 снежня 1839 г. падпісаны законы аб новай сістэме кіравання і люстрацыі дзяржаўных маёнткаў у заходніх губернях, згодна якому:

- павялічваліся сялянскія надзелы і паралельна памяншаліся павіннасці;
- дзяржаўныя сяляне пераводзіліся з паншчыны на аброк;
- спынялася практыка здачы дзяржаўных сялян у арэнду;
- ствараліся сельскія грамады з выбарным кіраваннем. У іх функцыі уваходзілі: самастойнае вырашэнне гаспадарчых, адміністрацыйных і судовых спраў;
- прызнавалася "грамадзянская свабода" дзяржаўных сялян.

Але рэформы выклікалі незадаволенасць з аднаго боку памешчыкаў, а з другога – сялян. Яны не здолелі зняць сацыяльную напружанасць у вёсцы, бо не закраналі асноў феадальна-прыгоніцкай сістэмы.

З года ў год нарастаў сялянскі і грамадска-палітычны рух. Сяляне патрабавалі адмены паншчыны і бязвыплатнай перадачы ў іх рукі тых зямель, якія яны апрацоўвалі.

Сацыяльныя супярэчнасці асабліва абвастрэліся пасля паражэння Расіі ў Крымскай вайне (1853–1856). Далейшае развіццё сельскай гаспадаркі і прамысловасці пры захаванні феадальна-прыгоніцкіх адносін стала немагчымым.

2. Адмена прыгоннага права ў 1861 г. 19 лютага 1861 г.

Аляксандр II падпісаў "палажэнні", якія складаліся з "Агульнага Палажэння", "мясцовых палажэнняў" і дадатковых правіл, і маніфест аб адмене прыгоннага права. У "Агульным палажэнні" змяшчаліся правілы, па якіх рэформа праводзілася ва ўсіх губернях Расіі. У адпаведнасці з ім:

- сяляне атрымлівалі некаторыя грамадзянскія правы. Яны маглі займацца промысламі, гандляваць, набываць рухомую і нерухомую ўласнасць, паступаць у навучальныя ўстановы і на службу, несці асабістую адказнасць перад судом і г. д.;
- памешчыкі пазбаўляліся права распараджацца асобай селяніна;
- аднак памешчык заставаўся ўласнікам ўсёй зямлі. Частка гэтай зямлі адводзілася для надзялення сялян, але не ў асабістую ўласнасць, а ў пастаяннае карыстанне. На працягу 9 гадоў сяляне абавязаны былі трымаць адведзены ім надзел і выконваць за гэта

павіннасці ў выглядзе паншчыны або аброку. Гэты час яны называліся часоваабавязанымі і не маглі пакінуць сваё месца жыхарства без дазволу памешчыка. Толькі пасля заключэння выкупной здзелкі сяляне становіліся ўласнікамі зямлі;

- пазямельныя адносіны паміж памешчыкамі і часоваабавязанымі сялянамі рэгуляваліся ўстаўнымі граматамі, якія вызначалі пазямельнае ўпарадкаванне і павіннасці сялян на карысць памешчыка;

- пры выкупе надзелаў сяляне павінны былі заплаціць 1/5 частку выкупной сумы. Астатнюю частку памешчыкі атрымлівалі ад дзяржавы. У выніку сяляне сталі даўжнікамі дзяржавы і павінны былі на працягу 49 гадоў плаціць ёй так званыя выкупныя плацяжы.

У Беларусі рэформа праводзілася на падставе "Агульнага палажэння" і двух "мясцовых палажэнняў". Першае палажэнне распаўсюджвалася на Магілёўскую і восем павеатаў Віцебскай губерні:

- устанаўліваўся вышэйшы надзел, які вагаўся ад 4 да 5,5 дзесяціны на мужчынскую душу. Ніжэйшы быў да 1 да 2 дзесяцін. У выпадку, калі дарэформенны надзел перавышаў устаноўлены "Палажэннем" максімум, памешчык меў права адразуць лішак у сваю карысць. Дарэчы, адрэзкі ў Магілёўскай і Віцебскай губернях сталі пашыранай з'явай – у асобных павеатах у выніку рэформы сяляне страцілі ад 25 да 40 % зямлі;

- за карыстанне вышэйшым душавым надзелам сяляне павінны былі выконваць 40 мужчынскіх і 30 жаночых дзён паншчыны або аброк у памеры 8 руб. у год. Акрамя таго, уводзілася будаўнічая, падводная, натуральная і іншыя павіннасці. З мэтай безумоўнага выканання сялянамі павіннасцей у абшчынах уводзілася кругавая парука.

Другое "Мясцовае палажэнне" датычылася Мінскай, Гродзенскай, Віленскай і чатырох павеатаў Віцебскай губерняў. Улічваючы, што ў гэтых павеатах існавала падворнае землекарыстанне, тут не вызначаліся нормы надзелаў. У сялян захоўваліся прысядзібныя і палявыя надзелы, якімі яны карысталіся да 1861 г. Адрэзкі дапускаліся толькі ў тых выпадках, калі калі ў памешчыка пасля рэформы заставалася менш 1/3 часткі зручных зямель.

Павіннасці ў Мінскай, Гродзенскай і Віленскай губернях вызначаліся ад памеру надзелу, але не павінны былі перавышаць – для аброку не вышэй трох рублёў з дзесяціны, для паншчыны – не больш 23 дзён у год.

Абвяшчэнне рэформы выклікала пад'ём сялянскага руху і паказала, што сяляне засталіся незадаволеныя "дараванай" ім свабодай. Яны не падпарадкоўваліся загадам мясцовых улад, адмаўляліся адбываць паншчыну і выконваць іншыя павіннасці. Упартую барацьбу вялі сяляне супраць складання ўстаўных грамат.

Умовы адмены прыгоннага права не былі прыняты беларускім сялянствам і паслужылі штуршком да развіцця шырокага сялянскага руху, кульмінацыйнай кропкай якога было паўстанне К. Каліноўскага, якое супала з польскім нацыянальна-вызваленчым рухам.

Заўвага:

О выкупе крестьянами, вышедшими из крепостной зависимости, их усадебной оседлости и о содействии правительства к приобретению ими крестьянами в собственность полевых угодий».

...

2. Крестьянам, вышедшим из крепостной зависимости, предоставляется право выкупать в собственность усадебную их оседлость.

3. Приобретение в собственность крестьянами, вместе с усадебной оседлостью, полевых земель и угодий, отведенных им в постоянное пользование, допускается не иначе как с согласия помещика.

4. При приобретении крестьянами в собственность, вместе с усадебной оседлостью, полевого надела оказывается, в определенных сим Положением случаях, содействие от правительства посредством выкупной операции (выкупа). Содействие сие заключается в том, что правительство ссужает под приобретаемые на этом основании земли определенную сумму, с рассрочкою крестьянам уплаты оной на продолжительный срок, и само взysкивает следующие с них платежи как в счет процентов по выданной сумме, так и на постепенное погашение долга. Означенная сумма выдается помещику процентными кредитными бумагами, по коим правительство принимает на себя уплату процентов и капитала. (...)

64. При приобретении крестьянами в собственность их надела по взаимному добровольному соглашению с помещиком, как без содействия, так и при содействии правительства, величина платежа за приобретаемые земли не ограничивается никаким определенным размером, а зависит единственно от усмотрения договаривающихся сторон: содействие же, оказываемое при сем правительством, заключается лишь в выдаче под приобретаемые земли определенной выкупной ссуды в установленных для нее в ст. 65 и 66-й размерах.

65. В основание для определения размера выкупной ссуды принимается денежный оброк, назначенный с крестьян в пользу помещика по уставной грамоте (на основании местных положений о поземельном устройстве крестьян, водворенных на помещичьих землях), за предоставленный крестьянам в

постоянное пользование усадебный и полевой надел. Если приобретается не полный по уставной грамоте надел, а часть одного, то для определения выкупной ссуды означенный оброк понижается соответственно уменьшению при сем надела и согласно правилам, установленным в помянутых местных положениях для исчисления денежных оброков.

66. Указанный в предыдущей статье годовой оброк за приобретаемую землю капитализируется из шести процентов, т. е. помножается на шестнадцать и две трети. Из исчисленной на сем основании капитальной суммы назначается в ссуду крестьянам для выдачи помещику, на основании ст. 4-й сего Положения, определенная часть, а именно: 1) при приобретении в собственность крестьянами полного по уставной грамоте надела – четыре пятых (т. е. 80 коп. на рубль), 2.) при приобретении надела уменьшенного – три четверти (т. е. 75 коп. на рубль).

113. Крестьяне, приобретшие в собственность землю при посредстве выкупной операции, обязаны вносить в казну ежегодно взамен следовавшего помещику за сию землю оброка по шести копеек на рубль с назначенной правительством выкупной ссуды впредь до погашения оной. Таковые платежи именуются выкупными. (...)

114. Выкупная ссуда погашается взносом выкупных платежей в продолжение сорока девяти лет со дня выдачи ссуды. (...)

Документы крестьянской реформы // Российское законодательство X–XX вв. Т.7. С. 35–48, 140–145.

3. Асаблівасці правядзення буржуазных рэформ на Беларусі.

У 60–70 гг. XX ст. У Расіі праводзіліся буржуазныя рэформы, але на Беларусі яны мелі значныя абмежаванні.

На Беларусі наогул не была праведзена земская рэформа, якая ўводзіла самакіраванне, выбарныя ад усіх саслояў губернска і павятовыя сходы (гаспадарчыя органы) і управы (выканаўчыя органы). Яны займаліся справамі мясцовай гаспадаркі, аховы здароўя, адукацыі. Выбарчая сістэма будавалася на прынцыпе маёмаснага цэнзу, таму ў сходах была значная перавага дваран. А на Беларусі пераважала апалячанае дваранства, апазіцыйная царскаму ўраду. Таму у беларускіх губернях рэформа была праведзена толькі ў 1911 г., з вялікім абмежаваннем для каталіцкага дваранства.

Гарадская рэформа 1870 г. (праведзена на Беларусі ў 1876 г.) мела за мэту ўпарадкаваць кіраванне гарадамі. Ствараліся органы кіравання – гарадскія думы і ўправы. Выбары праходзілі на аснове маёмаснага цэнзу.

У кампетэнцыю гарадскіх дум і ўпраў былі пытанні развіцця прамысловасці і гандлю, арганізацыі адукацыі і медыцынскага абслугоўвання, утрыманне пажарнай аховы.

Судовая рэформа 1864 г. (на Беларусі пачалася ў 1872 г.) ліквідаваліся саслоўныя суды, утвараліся акруговыя суды і судовыя палаты, што разглядалі апеляцыі і займаліся палітычнымі справамі.

Суд становіўся адкрытым, галосным і незалежным ад ураду. На Беларусі міравыя суддзі не выбіраліся, а прызначаліся МУС (Міністэрства ўнутранных спраў).

Ваенная рэформа. Мэта рэформы стварэнне арміі буржуазнага тыпу з кваліфікаваным асабістым саставам. Адкрываліся ваенныя навучальныя ўстановы, на Беларусі гэта кадэцкія корпусы ў Полацку і Брэсце.

Цэнзурная рэформа 1865 г. Згодна з ёй была адменена папярэдняя цэнзура для твораў больш за 10 друкаваных аркушаў. Пасля рэформы актыўна пачалі адкрывацца прыватныя тыпаграфіі і г. д.

Рэформа адукацыі 1864 г. прадугледжвала ўвядзенне новага універсітэцкага статуса, а таксама новага статуса гімназіі. Рэформа насіла ўсесаслоўны характар.

Рэформы 60–70 гг. XX ст. не краналі асноў самадзяржаўя і ў значнай ступені захоўвалі прывілеі дваранства, а на Беларусі буржуазныя рэформы праводзіліся са значнымі абмежаваннямі.

Тэма 4. Рэвалюцыйныя падзеі на Беларусі 1905 – люты 1917 г

План:

1. Рэвалюцыя 1905–1907 гг. і яе асаблівасці на Беларусі. Дзейнасць I і II Дзяржаўнай Думы.
2. Першая сусветная вайна і Беларусь.
3. Лютаўская рэвалюцыя 1917 г.

1. Рэвалюцыя 1905–1907 гг. і яе асаблівасці на Беларусі. Дзейнасць I і II Дзяржаўнай Думы. Развіццё класавых супярэчнасцей, нарастанне канфрантацыі ў грамадстве набліжалі рэвалюцыйную сітуацыю ў краіне. Складанае становішча ў краіне яшчэ больш паглыбіў сусветны эканамічны крызіс. Рабочы рух усё больш набывае палітычны характар. А няўдачы ў руска-японскай вайне значна паскорылі працэс палітызацыі вёскі.

Пачаткам першай расійскай рэвалюцыі з'явіліся падзеі 9 студзеня 1905 г. – расстрэл шматтысячнага шэсця рабочых да цара. Пратэст супраць "Крывавай нядзелі" ўскалыхнуў краіну. У гэты час назіраецца вялікае павелічэнне палітычных выступленняў, а таксама рост эканамічнай барацьбы рабочых і сялянства. Восенню 1905 г. пачалася Усерасійская палітычная стачка.

17 кастрычніка 1905 г. Мікалай II падпісаў Маніфест аб абвясчэнні дэмакратычных свабод, скліканні Дзяржаўнай Думы з заканадаўчымі паўнамоцтвамі. Гэта задаволіла буржуазна-ліберальны лагер, бо ён атрымаў магчымасць удзельнічаць у працэсе кіравання дзяржавай праз прадстаўнічыя органы. Рэвалюцыйна-дэмакратычныя сілы ж лічылі неабходным працягваць барацьбу. Але рэвалюцыйны рух пайшоў на спад. Гэта было выклікана выбарамі ў I Дзяржаўную Думу і некаторымі іншымі паслабленнямі з боку царызма. Дзейнасць I Дзяржаўнай Думы (з красавіка па ліпень 1906 г.) насіла апазіцыйны цару характар. Галоўным пытаннем было аграрнае. Дума не пагадзілася з прапанаваным дзяржаўным праектам і была распушчана.

II Дзяржаўная Дума, выбары ў якую адбыліся ў кастрычніку 1906 г., была яшчэ больш радыкальная, чым першая. Паколькі яна выходзіла з-пад кантролю ўрада, 3 чэрвеня 1907 г. па загаду цара была распушчана. Выбарчы закон, прыняты ў адпаведнасці з Маніфестам 17 кастрычніка, быў зменены. Па сутнасці, гэта быў дзяржаўны пераварот, якім і скончылася першая буржуазная рэвалюцыя.

2. Першая сусветная вайна. 1 жніўня 1914 г. пачалася Першая сусветная вайна. Яе пачатак быў звязаны з абвастрэннем супярэчнасцей, якія існавалі паміж буйнейшымі дзяржавамі свету. Кожная з іх выношвала альбо захопніцкія планы, альбо імкнулася ўтрымаць раней далучаныя тэрыторыі. Да 1914 г. сфармаваліся два буйныя ваенна-палітычныя блокі – Антанта (Расія, Англія, Францыя, Японія) і Траісты саюз (Германія, Аўстра-Венгрыя, Італія). Летам 1914 г. адносіны паміж двума блокамі абвастрыліся. 15 ліпеня Аўстра-Венгрыя абвясціла вайну Сербіі, краіне, з якой Расія мела вельмі цесныя адносіны. У Расіі пачалася мабілізацыя. Дазнаўшыся пра гэта, Германія абвясціла ёй вайну. На працягу тыдня ў вайну ўступілі ўсе ўплывовыя краіны Еўропы. У 1915 г. Італія выйшла з Траістага саюзу і перайшла на бок Антанты. Але Германія і Аўстра-Венгрыя знайшлі новага ўплывовага саюзніка – Асманскую Порту. Усяго ў Першай сусветнай вайне ўдзельнічалі 33 дзяржавы з насельніцтвам 1,5 мільярда чалавек.

З'яўленне новых відаў зброі (кулямётаў, аэрапланаў, хуткастрэльных гармат і г. д.) вымушалі сучаснікаў лічыць, што ваенныя дзеянні хутка скончацца. На самой справе вайна працягвалася да восені 1918 г. Расія аказалася непадрыхтаванай да такіх маштабных ваенных дзеянняў.

З пачатку вайны ва ўсіх беларускіх губернях уводзілася ваеннае становішча. У 1914 г. расійскія войскі нанеслі сур'ёзныя паражэнні праціўніку ў Галіцыі і Прусіі. Але слабасць расійскай арміі падштурхнула нямецкае кіраўніцтва перагледзець ваенныя планы і распачаць у 1915 г. наступленне супраць Расіі. У верасні-кастрычніку 1915 г. значная частка беларускіх зямель была занята нямецкімі войскамі. Пасля ўдалага контрнаступлення рускі фронт усталяваўся на лініі Дзвінск – Паставы – Смаргонь – Баранавічы – Пінск. На неакупаваных землях Беларусі сабралася вялікая колькасць бежанцаў, дыслацыраваліся армейскія часці. Вайна спрыяла толькі прадпрыемствам, якія працавалі на армію. Прыняцце "сухога закону" падарвала вінакурную прамысловасць. Сотні тысяч жыхароў былі ўзяты ў армію, іншыя масава ўдзельнічалі ў абарончых работах; праводзіліся рэквізіцыі. У выніку сельская гаспадарка была падарвана, у гарадах адзначаўся недахоп харчавання. Цяжкім было становішча салдат: хранічна не хапала зброі, харчу і адзення. У выніку незадавальненне распаўсюджвалася і сярод грамадзянскіх асоб, і сярод ваенных. У кастрычніку 1916 г. адбылося паўстанне на размеркавальным пункце ў Гомелі, у якім удзельнічала звыш 4000 салдат. Гэта дазволіла сацыялістычным партыям з поспехам весці прапаганду ў гарадах і ваенных часцях.

Акупанты разглядалі беларускія землі як каланіяльныя тэрыторыі, якія павінны забяспечваць нямецкую армію ўсім неабходным. Яны вывозілі прамысловае абсталяванне, забіралі ў сялян харч, коней і нават вопратку. Беларускія палітычныя дзеячы неаднаразова спрабавалі дамовіцца з акупацыйнымі ўладамі аб аднаўленні Вялікага княства Літоўскага альбо асобнай беларускай дзяржавы, але немцы не былі ў гэтым зацікаўлены. Яны адводзілі беларускім дзеячам толькі сферу культуры і адукацыі: такія аб'яднанні, як Беларускі народны камітэт (1915–1918) і Цэнтральны савет беларускіх грамадскіх арганізацый (з 1916 г.) выдавалі на беларускай мове газету "Гоман", стваралі беларускія школы. Беларускія дзеячы выступалі на міжнародных канферэнцыях у Стакгольме і Лазане.

3. Лютаўская рэвалюцыя 1917 г. Ваенныя няўдачы, вялікія чалавечыя страты, гаспадарчая разруха выклікалі ўсё большую незадаволенасць у грамадстве. Нарастала забастовачная барацьба, асноўнымі лозунгамі якой былі – "Далой вайну!", "Далой самадзяржаўе!". 23 лютага 1917 г. у Петраградзе пачалася агульнагарадская стачка. А 27 лютага, з пераходам на бок рабочых салдат Петраградскага гарнізона, стачка перарасла ва ўзброенае паўстанне.

Адначасова ствараюцца два органа ўлады ў дзяржаве – Петраградскі савет рабочых і салдатскіх дэпутатаў і Часовы ўрад, які вылучаецца з дэпутатаў Дзяржаўнай Думы. Так узнікае двоеўладдзе, якое знаходзіць сваё адлюстраванне і на Беларусі, дзе таксама паралельна існуюць саветы і Часовы грамадскі камітэт парадку.

Дасягнутае ў сталіцы пагадненне паміж Петраградскім саветам і Часовым ўрадам прадвызначыла мірныя ўзаемаадносіны паміж адпаведнымі органамі ўлады і мясцовымі саветамі, большасць прадстаўнікоў якіх былі эсэры, меншавікі і бундаўцы. Яны падтрымлівалі палітыку Часовага ўрада, якую ўрад абвясціў 3 сакавіка:

- Часовы ўрад павінен быў падрыхтаваць выбары ва Ўстаноўчы сход, які павінен быў вырашыць умовы далейшага развіцця краіны;
- увядзенне грамадзянскіх свабод;
- амністыя палітычных вязняў;
- перабудова органаў мясцовага кіравання шляхам дэмакратычных выбараў;
- было абвешчана аб працягу вайны.

Дзякуючы апошнему пункту сваёй праграмы, Часовы ўрад хутка атрымаў прызнанне спачатку з боку Антанты, а потым і ад усіх краін свету. Але гэтае ж пытанне ўжо ў сярэдзіне красавіка выклікае незадаволенасць у краіне. Няўдачы на фронце ўзнімаюць папулярнасць бальшавікоў, якія выступаюць супраць вайны. У краіне праходзіць шэраг хваляванняў. Найбуйнейшая дэманстрацыя адбываецца ў Петраградзе 4 ліпеня. Але Часовы ўрад змог утрымаць сітуацыю ў сваіх руках. Ён паспеў падвесці ў горад падпарадкаваныя яму войскі і падавіць хваляванні. Больш таго, абапіраючыся на армію, Часовы ўрад перахапіў у саветаў уладу. Тым самым скончыўся перыяд двоеўладзя.

На прыканцы ліпеня разгортваецца новы палітычны крызіс. Правыя, незадаволеныя мяккай палітыкай Часовага ўрада, якая, па іх меркаванню, прывяла да анархіі ў краіне, паспрабавалі правесці

дзяржаўны пераварот з мэтай усталявання ваеннай дыктатуры. На пасаду дыктатара быў вылучаны генерал К.А. Карнілаў. Вялікую ролю ў барацьбе з Карнілаўшчынай адыгралі Саветы такіх гарадоў Беларусі, як Мінск, Гомель, Орша і інш. Яны не прапусцілі эшалоны з карнілаўскімі вайскамі, якія ішлі на Петраград, і тым самым далі час падвесці войскі дзеля падаўлення мяцежа.

Часовы ўрад зноў здолеў утрымацца, але яго ўплыў прыкметна знізіўся. Росту антыўрадавых настрояў спрыяла:

- 1) эканамічная разруха ў краіне і няздольнасць урада справіцца з ёю.
- 2) актыўная агітацыя бальшавікоў, на фоне палітыкі чакання іншых партый.

ДАДАТКОВЫ ТЭКСТ

Брэсцкая царкоўная унія 1596 г.

У другой палове XVI ст. праваслаўная царква РП перажывала глыбокі заняпад. Да прычын можна аднесці:

- захоп туркамі Канстанцінопаля;
- вельмі слабую сетку праваслаўнай адукацыі (асабліва ў параўнанні з каталіцкай);
- адсутнасць якаснай апекі з боку дзяржавы (якая адкрыта падтрымлівала лацінскі касцёл).

У такой сітуацыі стала набываць асаблівую папулярнасць даўняя ідэя уніі – аб'яднання ўсходняй царквы з заходняй, саюза з Рымам і стварэння сваёй незалежнай нацыянальнай царквы.

У выніку пяцігадовых дыскусій паміж Рымам і Кіеўскай мітраполіяй былі вырацаваны ўмовы аб'яднання царкваў у ВкЛ. У распрацоўцы уніі прымалі ўдзел епіскап берасцейскі і ўладзімірскі Іпацый Пацей, епіскап Луцкі Кірыл Тарлецкі, якім аказвалі падтрымку Кіеўскі мітрапаліт Міхаіл Рагоза, кароль і вялікі князь Жыгімонт III Ваза і канцлер ВкЛ Леў Сапега.

16 кастрычніка 1596 г. на царкоўным саборы ў Берасці была абвешчана ўнія праваслаўнай Кіеўскай мітраполіі з апостальскай сталіцай. Згодна з уніяй праваслаўная царква:

- прызнавала прымат папы рымскага і прымала новы каляндар;
- рады, дагматы і літургію захоўвала свае ранейшыя;
- прыняла некалькі дагматаў каталіцкай царквы (прыкладам, сімвал веры);
- уніяцкае духавенства атрымлівала роўныя правы з каталіцкім;

- забаранялася пераманьваць уніятаў у каталіцтва.

У XVIII ст. уніяцтва стала самай масавай канфесіяй сярод сельскага насельніцтва, гараджан, дробнай шляхты ВкЛ.

Вайна 1812 г.

У выніку рэвалюцыі 1789–1794 гг. ва Францыі да ўлады прыйшла буржуазія, якая ў пошуках новых багаццяў паставіла мэту – усталяванне свайго палітычнага і эканамічнага кантролю перш за ўсё ў Еўропе, а затым і ва ўсім свеце. Знайшлася і асоба, якая адпавядала гэтым мэтам, – генерал Напалеон Банапарт. За 1796–1809 гг. ён здолеў падпарадкаваць амаль ўсе дзяржавы Еўропы, за выключэннем Англіі, Швецыі і Расіі.

Галоўнай перашкодай на шляху сусветнага панавання для Напалеона была Расія, таму з 1809 г. Францыя актыўна пачынае рыхтавацца да будучай вайны. З польскіх і літоўскіх зямель, якія раней уваходзілі ў склад Прусіі і Аўстрыі, Напалеон стварае Варшаўскае герцагства. Ён паабяцаў польскім магнатам і шляхце ў выніку перамогі над Расіяй аднавіць Рэч Паспалітую ў межах 1772 г. Гэта дало яму вялікаю падтрымку не толькі ў Варшаўскім герцагстве, але і на далучаных да Расіі тэрыторыях Заходняга краю. Таму, калі войскі Напалеона 12 чэрвеня 1812 г. пераправіліся праз Нёман і ўвайшлі ў межы Расійскай імперыі, многія сустракалі іх як вызваліцеляў ад расійскіх захопнікаў.

Але заставаліся і тыя, хто працягваў арыентавацца на Аляксандра І.

Такім чынам, у барацьбе Расійскай і Французскай імперыі жыхары Беларусі аказаліся па абодва бакі змагання. Менавіта таму вайна 1812 г. набыла тут характар грамадзянскай.

Французскія войскі мелі амаль трохкратную колькасную перавагу над расійскімі. Таму рускія арміі, размешчаныя паасобку, адступалі ад заходніх граніц з мэтай злучэння. І толькі каля Смаленска ім удалося аб'яднацца, але і гэта не дало магчымасці перайсці ў контрнаступленне. Яны працягвалі адступаць, зберагаючы асноўныя сілы.

Накіроўваючыся на Маскву, Напалеон пакінуў у Беларусі 100-тысячную армію, якая акрамя абарончых функцый павінна была забяспечваць наступаючыя сілы усім неабходным. Але ж нормы паставак, цяжар якіх усклаўся на плечы беларускага сялянства, былі непасільнымі. У другой палове 1812 г. тут шырока распаўсюдзіўся партызанскі рух, асабліва ў Віцебскай і Магілёўскай губернях.

Ужо ў кастрычніку 1812 г. руская армія вымусіла Напалеона пакінуць Маскву і адступаць па Смаленскай дарозе. Французская армія зведала ўвесь жах рускай зімы: холад і голад, а таксама жах ад безупынных нападаў партызан, казакаў і "летучих кавалерыйских отрядов".

14–16 лістапада пры пераправе праз раку Бярэзіну (на поўнач ад Барысава) Напалеон згубіў больш за 20 тыс. чалавек. Далейшае адступленне французаў ператварылася ў бязладныя ўцёкі.

Для беларускіх зямель вайна 1812 г. прынесла вялікія людскія страты, эканамічны заняпад і разруху.

Грамадска-палітычны рух на Беларусі ў другой палове XIX – пач. XX стст.

Паўстанне 1863–64 гг. У кан. 50-х гг. у Польшчы значна актывізаваўся нацыянальна-вызваленчы рух, а пасля расстрэлу дэманстрацыі ў Варшаве (люты 1861) ён пастаянна нарастаў. У руху вызначыліся дзве плыні: дэмакратычная (чырвоныя) і буржуазна-памешчыцкая (белыя).

Белыя – партыя землеўладальніцкай шляхты і буржуазіі – жадалі аднаўлення Польшчы ў межах 1772 г. Але спадзяваліся дабіцца гэтага шляхам перагавораў з царскім урадам ці з дапамогай заходнееўрапейскіх дзяржаў.

Чырвоныя – малазямельная і беззямельная шляхта, інтэлігенцыя, гарадскія нізы і часткова сяляне – былі прыхільнікамі ўзброенага паўстання. Барацьбу за незалежнасць яны звязвалі з вырашэннем аграрнага пытання. Аднак па метаду іх вырашэння "чырвоныя" падзяляліся на памяркоўных (правых) і радыкальных (левых).

Правыя "чырвоныя" зыходзілі з ідэі агульнанацыянальнага паўстання, г. зн. разлічвалі на ўдзел не толькі шляхты, але і сялянства. Таму яны абяцалі аддаць сялянам адразу ва ўласнасць тыя зямельныя надзелы, якія яны атрымалі паводле рэформы 1861 г., г. зн. адмяніць "часоваабавязаныя адносіны", але за кампенсацыю памешчыкам. Таксама гаварылася аб ураўнаванні сялян у правах са шляхтай, замене падушнага падатку ранейшым падымным і г. д.

Пазіцыі левай плыні "чырвоных" на чале з Каліноўскім заключаліся у тым, што ніхто не дасць вольнасці мужыкам. Яны павінны самі заваяваць яе і пабудаваць новы парадак. Гэтыя думкі пастаянна гучалі ў "Мужыцкай праўдзе", выдаваемай Каліноўскім.

Таксама Каліноўскі ўзняў пытанне аб дзяржаўнай самастойнасці Літвы-Беларусі.

У маі 1862 г. у Варшаве "чырвонымі" быў створаны Цэнтральны нацыянальны камітэт (ЦНК), які ў ноч на 23 студзеня абвясціў пачатак паўстання і прыняў агульную праграму, па якой:

- абвясчалася раўнапраўе грамадзян незалежна ад саслоўя, нацыянальнасці і веравызнання;
- перадаваліся сялянам у поўную ўласнасць надзелы, якімі яны карысталіся, адмяняліся іх феадальныя павіннасці. Разам з тым захоўвалася памешчыцкае землеўладанне і выкуп зямлі, якая пераходзіла сялянам;
- беззямельныя сяляне, удзельнікі паўстання, атрымлівалі па 3 моргі зямлі.

1 лютага 1863 г. Літоўскі правінцыяльны камітэт (ЛПК), які ўзначальваў Каліноўскі, падтрымаў праграму ЦНК і заклікаў да паўстання жыхароў Беларусі і Літвы. Такім чынам, хоць праграма ЦНК і не адпавядала мэтам левых "чырвоных", яны дзеля адзінства дзеянняў, былі вымушаны часова адмовіцца ад ідэі ўтварэння самастойнай беларуска-літоўскай дзяржавы і рэвалюцыйна-дэмакратычнага вырашэння аграрнага пытання.

Не зважаючы на гэта, Варшава не давярала ЛПК. Становішча яшчэ больш абвастрылася, калі "белыя" захапілі кіраўніцтва паўстаннем у Польшчы. 27 лютага 1863 г. яны адхілілі ад улады Часовы ўрад Літвы і Беларусі на чале з Каліноўскім і перадалі яе Віленскаму камітэту белых.

А ў гэты час расійскі ўрад прадпрымае рашучыя меры па падаўленню паўстання. Ён ідзе на значныя ўступкі сялянам, каб адхіліць іх ад паўстання:

- 1 сакавіка 1863 г. часоваабавязанае становішча сялян беларускіх губерняў адмянялася, яны пераводзіліся на выкуп і становіліся ўладальнікамі сваіх надзелаў. Адначасова значна змяншаліся выкупныя плацяжы;
- абеззямеленым пасля 1857 г. сялянам выдзяляўся поўны зямельны надзел;
- вярнулі частку зямлі, адрэзанай пры складанні ўстаўных грамад;
- зменшаны павіннасці на перыяд часоваабавязанага становішча;
- мясцовым органам улады было забаронена прымяняць супраць сялян узброеную сілу. Спальваючы маёнтак і высяляючы шляхту, ўрад перадаваў канфіскаваныя землі суседняй сялянскай грамадзе.

Разгорнутыя з мая 1863 г. жорсткія і масавыя рэпрэсіі супраць паўстаўшых напалохалі "белых" памешчыкаў, вымусілі іх адыйсці ад паўстання. Каліноўскі зноў увайшоў у склад Часовага ўрада, а 31 ліпеня – узначаліў яго. Аднак дабіцца пералому ў ходзе барацьбы рэвалюцыйныя дэмакраты ўжо не змаглі: да пачатку верасня паўстанне на Літве і Беларусі было практычна задушана.

Такім чынам, паўстанне 1863 г. з'яўлялася буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыяй. Яно было накіравана супраць самадзяржаўя, рэштак прыгоннага права, супраць нацыянальнага прыгнёту і сацыяльнай няроўнасці.

Наступствы паўстання:

- аграрная рэформа ў Беларусі і Літве была праведзена на больш выгадных для сялян умовах. Сярэднія памеры надзелаў былых памешчыцкіх сялян Беларусі аказаліся вышэйшымі, чым у цэлым па Расіі (у Беларусі 4,2–5,7 дзесяціны, па Расіі – 3,3 дзесяціны).
- садзейнічала абуджэнню беларускага нацыянальнага руху, з'яўленню ідэі дзяржаўнай самастойнасці Літвы-Беларусі.
- але паўстанне паўплывала на ўзмацненне палітыкі русіфікацыі і надоўга затрымала правядзенне на Беларусі прагрэсіўных буржуазных рэформ 60–70-х гг.

Падзеі пачатку 60-х гг. XIX ст. былі пераломным момантам, мяжой паміж дзвюма эпохамі ў гісторыі Беларусі – феадалізмам і капіталізмам.

У другой палове XIX ст. адбываецца развіццё гандлёвага земляробства, спецыялізацыя яго па асобных галінах, пашыраўся абмен паміж земляробствам і прамысловасцю. Гэта садзейнічала росту ўнутранага рынку і прывяло ў канцы XIX ст. да з'яўлення буйных высокатаварных капіталістычных ферм, якія працавалі выключна на рынак. Развіццё капіталістычных адносін у сельскай гаспадарцы ўзмацніла працэс расслаення сялянства. З аднаго боку, расла сельская буржуазія, а з другога – павялічвалася маламаёмаснае сялянства.

Гэты ж час адзначаны значным ростам мануфактурнай вытворчасці, якая заклала аснову росту фабрычнай прамысловасці, фарміравання пралетарыяту і буржуазіі. Адбываецца шырокае чыгуначнае і прамысловае будаўніцтва, што спрыяе росту гарадоў, развіццю прамысловасці, пашырэнню гандлёвых сувязей.

Усе гэтыя пераўтварэнні ў эканоміцы Беларусі прывялі да разлажэння класаў-саслоўяў папярэдняй эпохі і станаўленню як адметных сацыяльных сіл пралетарыяту і буржуазіі.

Грамадска-палітычны рух на Беларусі у другой палове XIX ст. У другой палове XIX ст. актыўна развіваецца грамадска-палітычнае жыццё на беларускіх землях. Гэты працэс быў выкліканы наяўнасцю супярэчнасцей паміж набіраючымі моц капіталістычнымі адносінамі і састарэлымі рэшткамі феадальных адносін. Развіццё грамадска-палітычнага руху можна падзяліць на некалькі перыядаў:

1. Другая палова 60-х – 80-я гг. XIX ст. – народніцкі рух. Яго асноўны змест – вера ў магчымасць непасрэднага пераходу, мінуючы капіталізм, да сацыялістычнага ладу праз сялянскую абшчыну ("хаджэнне ў народ", група "Гоман"). У сярэдзіне 70-х гг. адбываецца паспяхова спроба аб'яднаць увесь народніцкі рух пад эгідай арганізацыі "Зямля і воля". Яе праграма прадугледжвала:

- пераход зямлі сялянам;
- перадачу грамадскіх функцый абшчынам;
- падзел Расійскай імперыі на часткі, паводле мясцовых жаданняў.

Цэнтры дзейнасці гэтай арганізацыі на Беларусі знаходзіліся ў Мінску, Магілёве, Гародне. Але ўжо ў 1879 г. адбываецца раскол "Зямлі і волі" на дзве арганізацыі – "Чорны перадел" і "Народная воля". Асноўная розніца паміж імі была ў выбару шляхоў далейшай барацьбы. Народавольцы адстойвалі неабходнасць узмацнення палітычнай барацьбы супраць царызму шляхам індывідуальнага тэрору. Чорнаперадзельцы жадалі ажыццявіць перадел зямлі памешчыкаў паміж сялянамі шляхам рэформ. Але ўжо ў пачатку 80-х гг., пасля разгрому чорнасоценцаў, прэстыж "Народнай волі" значна ўзрастае і ўсё больш гучна пачынаюць гучаць словы аб неабходнасці звяржэння самадзяржаўя.

2. Другая палова 80-х – 90-я гг. XIX ст. – гэта перыяд пранікнення і распаўсюджвання на тэрыторыі Беларусі марксізму. У другой палове 90-х гг. марксісцкія гурткі існавалі ў многіх беларускіх гарадах. Яны праводзілі палітычную агітацыю сярод рабочых, распаўсюджвалі лістоўкі і рэвалюцыйную літаратуру. Пад іх уплывам актывізуецца стачачны рух беларускіх рабочых.

На прыканцы 90-х гг. на Беларусі пачынаюць з'яўляцца першыя партыі. У верасні 1897 г. у Вільні ствараецца БУНД (усеагульны яўрэйскі рабочы саюз Літвы, Польшчы і Расіі). Асноўнай мэтай было паляпшэнне ўмоў жыцця яўрэйскіх рабочых. Хутка БУНД стаў самай уплывовай арганізацыяй сярод рабочага класа Беларусі; ён выступаў за звяржэнне самаўладдзя і ўстанаўленне дэмакратычнай рэспублікі.

Таксама на Беларусі дзейнічала Польская сацыялістычная партыя, а ў 1898 г. у Менску была створана Расійская сацыял-дэмакратычная

рабочая партыя (РСДРП). Спачатку яна не мела ні свайго ўстава, ні праграмы далейшых дзеянняў.

У 1901 г. была створана партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў (эсэры), якая ўзнікла ў выніку аб'яднання народніцкіх гурткоў. Яна адлюстроўвала інтарэсы заможнага сялянства і дробнабуржуазных слаёў насельніцтва:

- ліквідацыя самадзяржаўя;
- дэмакратычная рэспубліка;
- правядзенне сацыялізацыі зямлі.

А ў 1903 г. была створана Беларуская сацыялістычная грамада (БСГ), якая выступала за:

- знішчэнне самадзяржаўя;
- будаўніцтва сацыялістычнага грамадства;
- дэмакратычную рэспубліку ў межах Расійскай Федэрацыі;
- ліквідацыю прыватнай зямельнай уласнасці і роўнага падзелу зямлі паміж тымі, хто яе апрацоўвае.

Сталыпінскія рэформы. 9 лістапада 1906 г. быў падпісаны праект аграрнай рэформы. Сутнасцю было ўкараненне прыватнай зямельнай уласнасці, што было абумоўлена неабходнасцю паскарэння развіцця капіталізму на вёсцы і канчатковай ліквідацыі рэшткаў прыгонніцтва ў аграрнай сферы.

У сталыпінскай праграме капіталізацыі вёскі вызначаюць асноўныя напрамкі:

- разбурэнне сельскай абшчыны;
- насаджэнне хутарскіх ці адрубных сельскіх гаспадарак;
- правядзенне комплекса агра-тэхнічных мерапрыемстваў;
- добраахвотнае перасяленне сялян на свабодныя землі Сібіры, Паўночнага Каўказа і Сярэдняй Азіі.

Правядзенне рэформы было даручана "Асобаму Камітэту па землеўпарадкавальных справах", у падпарадкаванні якога былі губернскія і павятовыя землеўпарадкавальныя камісіі. Менавіта яны ажыццяўлялі выкананне ўказа на месцах. Усе фінансавыя аперацыі, звязаныя з купляй і продажами зямлі, праводзіў Сялянскі пазямельны банк. Для правядзення рэформы былі таксама прыцягнуты земствы, створаныя ў сакавіку 1911 г. у Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях.

1. Адпаведна ўказу 9 лістапада 1906 г. кожны сялянін, які меў у сваім карыстанні абшчынную надзельную зямлю, мог патрабаваць замацавання яе ў прыватную ўласнасць. У выпадку выхату з

абшчыны за селянінам заставалася права карыстацца выганамі, сенакосамі, ляснымі і другімі ўгоддзямі, якія раней знаходзіліся ў агульным валоданні. Выхад з абшчыны праводзіўся рашэннем агульнага сходу сялян у месячны тэрмін з дня падачы заявы. Па закону ад 14 чэрвеня 1910 г. выхад з абшчыны стаў абавязковым.

У Беларусі хуткае разбурэнне абшчыны праводзілася ў Магілёўскай і Віцебскай губернях, дзе яна, як вядома, была асабліва распаўсюджана. У выніку да 1915 г. у Магілёўскай губерні з абшчыны выйшла 56,8 % усіх абшчыннікаў, у Віцебскай – 28,9 %. Гэта былі адны з самых высокіх паказчыкаў па Расіі.

2. На стварэнне моцнай прыватнай зямельнай уласнасці было таксама накіравана насаджэнне хутарскіх і водрубных сельскіх гаспадарак. Указ ад 9 лістапада 1906 г. сцвярджаў, што "кожны домагаспадар, за якім замацаваны ўчасткі надзельнай зямлі... мае права ў любы час патрабаваць, каб грамадства выдзеліла яму адпаведны ўчастак у адным месцы...". Прадугледжвалася правесці землеўпарадкавальныя работы па арганізацыі хутароў і адрубоў на надзельных землях і землях, набытых праз банкі, а таксама выкарыстоўваць казённы зямельны фонд.

У цэлым рассяленне на хутары ішло марудна. Галоўнымі прычынамі гэтага былі малазямелле і вялікасямейнасць. Каб стымуляваць гэты напрамак рэформы, ствараліся паказальныя хутары. Так, у 1909 г. у Гродзенскай губерні на гэтыя мэты было асігнавана 20 тыс. руб. Ідэя хутарызацыі шырока прапагандавалася праз газеты і часопісы. На службу хутарызацыі была пастаўлена арганізацыя экскурсій у раёны замознага хутарскога рассялення. За 1906–1915 гг. на Беларусі было створана 12,8 тыс. хутароў (12 % ад агульнай колькасці гаспадарак).

3. Трэці напрамак сталыпінскай рэформы звязаны з так званай "расійскай аграгэаграфічнай рэвалюцыяй". У гэтае паняцце ўключаецца цэлы комплекс мерапрыемстваў, прынятых урадавымі, земскімі і кааператыўнымі ўстановамі па перабудове ўсяго сельскагаспадарчага жыцця краіны. Капіталізацыя вёскі патрабавала арганізацыі гаспадарання на аснове шырокага выкарыстання наёмнай працы, навукова-агранамічных дасягненняў, новай тэхнікі. Згодна са сталыпінскай рэформай у Беларусі напярэдадні Першай сусветнай вайны пачала аказвацца дапамога, галоўным чынам, заможным гаспадарам-хутаранам, якая прадугледжвала:

- наладжванне сельскагаспадарчых складаў, пракатных зернеачышчальных і ветэрынарных пунктаў, племянных расаднікаў жывёлы і інш.;
- арганізацыю сельскагаспадарчых, спажывецкіх, малочных кааператыўных таварыстваў і суполак;
- стварэнне доследна-паказальных гаспадарак;
- наём на службу аграномаў і іншых спецыялістаў сельскай гаспадаркі;
- размеркаванне грашовых дапамог і ссуд на агранамічныя і тэхнічныя мэты;
- прапаганду агранамічных ведаў, арганізацыю курсаў і лекцый для сялян па мнагапольных севазваротах, прымяненні машын, угнаенняў, лепшых сартоў насення, жалезных плугоў і г. д. Узрост тэхнічнай узброеннасці памешчацкіх і пэўнай часткі сялянскіх гаспадарак (у 1910 г. на адзін маёнтак прыпадала ў сярэднім па 5 жалезных плугоў і па 5,5 сельскагаспадарчых машын. Колькасць вяляк і малатарнь павялічалася да 3,2 тыс. у гаспадарках заможных сялян).

На службу сталыпінскаму землеўпарадкаванню і хутарскай палітыцы былі пастаўлены гідратэхнічныя работы, звязаныя з асушэннем, абвадненнем, пабудовай мастоў, бетонных калодзежаў і інш. Але адсутнасць сродкаў, недахоп спецыялістаў, гаспадарчая адсталасць, пачатак Першай сусветнай вайны не далі магчымасці дабіцца сур'ёзных вынікаў на гэтым напрамку работы. Дастаткова нагадаць, што ў 1914 г. у Мінскай губерні налічвалася ўсяго 12 аграномаў, у Віцебскай – 16.

4. Урад Сталыпіна выдаў шэраг законаў аб перасяленні сялян на свабодныя землі імперыі. Само ж перасяленне было арганізавана слаба, не хапала грашовых сродкаў.

За 1904–1914 гг. з пяці беларускіх губерняў выехала 356 378 чалавек. Гэта былі ў асноўным малазямельныя і сярэднія слаі сялянства. Найбольшую колькасць перасяленцаў дала Магілёўская вобласць, а найменшую – Віленская.

Пры гэтым трэба ўлічваць і тое, што як вёскі, так і гарады, і мястэчкі Беларусі былі перанаселены, таму людзі перасяляліся таксама ў гарады Расіі і выязджалі за мяжу. За 1903–1913 гг. адсюль эмігрыравала пераважна ў ЗША, Аргенціну, Бразілію і Канаду звыш 1,5 млн. чалавек.

Выключную ролю ў правядзенні сталыпінскай аграрнай рэформы адыграў Сялянскі пазямельны банк, заснаваны ў 1882 г. Менавіта

праз гэты банк праводзіліся грашовыя аперацыі, звязаныя з купляй і продажам зямлі, атрымманнем ссуд, крэдытаў і г. д.

Галоўнымі прадаўцамі зямлі былі памешчыкі. Да пачатку XX ст. памешчыкі заходніх губерняў залажылі праз Дваранскі банк (1885 г.), які цесна супрацоўнічаў з Сялянскім, 52 % прыватнаўласніцкай зямлі і атрымалі за гэта 83 млн. руб. Плошча памешчыцкай зямлі, якая прапанавалася банку, расла. Калі на 1 студзеня 1905 г. фонд Сялянскага банка складаўся з 36 маёнткаў і 36 799 дзесяцін зямлі, то на 1 студзеня 1914 г. у распараджэнні банка было ўжо 315 маёнткаў і 211 302 дзесяцін зямлі. Гэта сведчыла аб тым, што даходнасць памешчыцкіх маёнткаў падала, а цэны на зямлю раслі. Галоўнымі пакупнікамі зямлі былі ў першую чаргу заможныя сяляне.

Стальпінская рэформа прадугледжвала таксама адмену цялесных пакаранняў сялян, свабоду выбару імі месца пастаяннага пражывання і іншыя правы.

Такім чынам, стальпінская рэформа насіла ярка акрэслены буржуазны характар. Яна закранала асноўныя бакі эканамічнага ўкладу сельскай гаспадаркі Расійскай імперыі: надзяляла сялян уласнай зямлёй, давала ім магчымасць абзавесціся ўласнай гаспадаркай на новых землях, спрыяла некатораму паляпшэнню арганізацыі сельскагаспадарчай вытворчасці.

Правядзенне рэформы на тэрыторыі Беларусі за адносна кароткі час змагло выявіць пэўныя становішчы зрухі ў аграрнай сферы:

- доля памешчыцкага землеўладання скарацілася да 47 % агульнай зямельнай плошчы, што ў сваю чаргу садзейнічала агульнаму росту сялянскай гаспадаркі;
- адбылася канцэнтрацыя зямельнай уласнасці ў руках заможных сялян, што з'яўлялася неабходнай умовай буржуазнай перабудовы сельскай гаспадаркі, а з другога – рост колькасці беззямельных і незаможных сялян. На пачатак Першай сусветнай вайны незаможнае сялянства складала не менш 68 % двароў, сярэдняе – 20 %, заможнае – 12 %. Апошнія вяло сваю гаспадарку па законах рынку;
- за 1908–1913 гг. значна павялічылася пасяўная плошча і ўзрасла ўраджайнасць;
- значна ўмацавалася рыначная накіраванасць беларускай сельскай гаспадаркі.

Такім чынам, стальпінская аграрная рэформа і яе здзяйсненне адчынілі дзверы для капіталістычнай эвалюцыі сельскай гаспадаркі Беларусі. Рэформа спрыяла распаду сялянскай абшчыны, надзелу сялян прыватнай зямлёй, паляпшэнню структуры сялянскай гаспадаркі і яе

матэрыяльнага дабрабыту, пашырэнню праслойкі заможных гаспадароў і росту вясковага пралетарыяту. Але стальпінскія перабудовы не змаглі паставіць беларускую вёску на заходнееўрапейскі ўзровень, таму што правядзенне іх было спынена такімі палітычнымі падзеямі, як Першая сусветная вайна і рэвалюцыі 1917 г.

Пытанні для самакантролю ведаў

1. Назавіце своеасаблівасці Рэфармацыі на Беларусі.
2. Дайце вызначэнне наступным перыядам: эпоха Адраджэння, Рэфармацыя, Контррэфармацыя.
3. Ахарктэрызуйце адносіны паміж Рэчу Паспалітай і Маскоўскай дзяржавай у XVII ст.
4. У чым сутнасць Канстытуцыі 3 мая 1791 г.?
5. Прааналізуйце ўнутраныя супярэчнасці ў грамадстве РП напярэдадні падзелаў дзяржавы.
6. Якія прычыны абумовілі вайну 1654–1667 гг.?
7. У чым гістарычнае значэнне Статута 1588 г.?
8. Прааналізуйце Берасцейскую унію і дайце сваю ацэнку гэтай падзеі.
9. Правядзіце параўнаўчы аналіз Крэўскай і Люблінскай уніі, зрабіце ўласныя вывады з гэтых падзей.
10. Якія адміністрацыйныя змены адбыліся на Беларусі ў сувязі з яе далучэннем да Расіі?
11. Перапішыце мерапрыемствы, якія праводзіў царскі ўрад у памешчыцкай і дзяржаўнай вёсках у першай палове XIX ст.

МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЕМІНАРАЎ

Унутранае і знешняе становішча Рэчы Паспалітай з сярэдзіны XVI–XVIII стст.

1. Войны сярэдзіны XVI–XVIII стст.
2. Міжнароднае становішча на пярэдадні падзелаў Рэчы Паспалітай. Першы падзел.
3. Рэформы 1788–1792 гг. Канстытуцыя 1791 г. Другі падзел Рэчы Паспалітай.
4. Паўстанне Т. Касцюшкі. Трэці падзел Рэчы Паспалітай.

Метадычныя ўказанні

Семінар з элементамі лекцыі прапаноўвае студэнтам спачатку адказаць на кожнае пытанне. Тут неабходна разгледзець прычыны войнаў сяр. XVI–XVIII стст.; рэформы 1788–1792гг. Ці прынеслі рэформы плён для Рэчы Паспалітай? Які маштаб мела паўстанне Т. Касцюшкі на Беларусі? Хто кіраваў паўстаннем на Беларусі? Затым выкладчык дапаўняе па кожнаму пытанню.

Рэлігійная сітуацыя на беларускіх землях: культура беларускіх зямель у XVI–XVIII стст.

1. Рэфармацыя, яе ідэалогія і асноўныя накірункі.
2. Контррэфармацыя і яе праявы.
3. Берасцейская царкоўная унія 1596 г. і становішча праваслаўя ў Рэчы Паспалітай.
4. Эпоха Асветы на Беларусі.

Метадычныя ўказанні

Семінар праводзіцца ў форме дыскусіі. Абмеркаванне праблем носіць комплексны і дыскусійны характар. Іх разгляд патрабуе ад студэнтаў добрай падрыхтоўкі. Студэнты павінны зрабіць разгорнуты план-канспект на кожнае з прапанаваных пытанняў. Ход дыскусіі плануецца наступным чынам: першы выступаючы адказвае на пэўнае пытанне, потым іншыя дадаюць, выказваюць свае меркаванні.

Самастойна адкажыце на наступныя пытанні.

- 1) Якой была ідэалогія рэфармацыі?
- 2) Якія накірункі і плыні Рэфармацыі мелі месца ў ВкЛ?
- 3) Чым была выклікана контррэфармацыя?
- 4) Дзейнасць ордэна іезуітаў у ВкЛ.
- 5) Якія прычыны для заключэння Брэсцкай царкоўнай уніі?
- 6) У чым праяўляўся крызіс праваслаўнай царквы?
- 7) Назавіце новыя тэндэнцыя у школьным выхаванні у час Асветы.

Палітыка самадзяржаўя на Беларускіх землях ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.

1. Адміністрацыйна-палітычныя пераўтварэнні пасля падзелу Рэчы Паспалітай.

2. Тайныя таварыствы. Паўстанне 1830–1831 гг.

Метадычныя ўказанні

1. Якое адміністрацыйна-тэрытарыяльнае дзяленне было усталявана ў выніку губернскіх рэформ 1796 г. і 1801 г.? Калі была ўсталявана мяжа яўрэйскай аседласці? Якія змены адбыліся ў сельскай гаспадарцы, прамысловасці, ва ўнутраным і знешнім гандлю на мяжы XVIII–XIX стст? Якая была канфесійная палітыка царскіх улад? Якое значэнне мела ўключэнне Беларусі ў склад Расійскай імперыі? Дакажыце свой пункт гледжання.

2. Вызначце грамадска-палітычны рух на Беларусі ў канцы XVIII – п.п. XIX ст. Пакажыце, што менавіта Віленскі ўніверсітэт з’яўляўся цэнтрам польскага апазіцыйнага і рэвалюцыйна-шляхецкага руху (філаматы, прамяністы, філарэты і інш.) Разгледзьце палітычны рух у 20-я гг. XIX ст. на Беларусі (дзекабрыскія арганізацыі на Беларусі); паўстанне 1830–1831 гг.: прычыны паўстання, праграма яго кіраўнікоў, ход баявых дзеянняў, прычыны паражэння паўстання.

Па пералічаных пытаннях складзіце кароткія паведамленні.

Грамадска-палітычны рух у другой палове XIX – пачатак XX ст.

1. Паўстанне 1863–64 гг. пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага.
2. Народніцкі рух. Стварэнне першых палітычных партый.

Метадычныя ўказанні

Пытанні семінарскага занятку будуць разглядацца ў форме разгорнутай размовы. Патрэбна раскрыць сутнасць тэрміна “грамадска-палітычны рух”, ахарактарызаваць склад яго ўдзельнікаў, паспрабаваць растлумачыць, чаму менавіта гэтыя слаі насельніцтва ўдзельнічалі ў грамадска-палітычным руху.

Самастойна адкажыце на наступныя пытанні.

- 1) Што гэта былі за групоўкі “белых” і “чырвоных”?
- 2) Што Вы ведаеце пра К. Каліноўскага?
- 3) Які быў змест “Мужыцкай праўды” і на якой мове яна друкавалася?
- 4) Як пачалося паўстанне у Польшчы, а потым і на Беларусі? Якая была рэакцыя на паўстанне ў Расіі.

- 5) Распавядзіце пра дзейнасць М.М. Мураўёва.
- 6) Вызначце прычыны паражэння паўстання. Прааналізуйце “Ліст з-пад шыбеніцы” К. Каліноўскага.
- 7) Як змянілася палітыка царызму у адносінах да Беларусі пасля падаўлення паўстання: станоўчыя і адмоўныя вынікі?
- 8) Якія палітычныя партыя ўзнікаюць на Беларусі з канца XIX – п. XX ст.? Якія прычыны ўзнікнення партый і вызначце іх праграмы?

КІРУЕМАЯ САМАСТОЙНАЯ ПРАЦА СТУДЭНТАЎ

Напішыце рэферат па адной з тэм.

1. Сацыяльна-эканамічнае жыццё.
2. Асноўныя этапы запыгонвання сялян.
3. Аграрная рэформа 1557 г. і яе асноўныя вынікі.
4. Сацыяльна-палітычнае развіццё гарадоў. Магдэбурскае права.
5. Рост мануфактурнай вытворчасці.
6. Фарміраванне саслоўяў. Юрыдычнае і эканамічнае становішча сялян.
7. Грамадска-палітычны рух на Беларусі: зараджэнне рэвалюцыйна-дэмакратычнай плыні.
8. Роля і асаблівасці буржуазных рэфом і расійска-буржуазных рэвалюцый у грамадска-палітычным развіцці Беларусі.
9. Адмена прыгоннага права і буржуазныя рэформы 60–70-х гг. XIX ст.: асаблівасці іх правядзення на Беларусі.

Рэферат – гэта сціснутае выкладанне асноўнай інфармацыі першакрыніцы на аснове яе сэнсавай пераапрацоўцы. Ён будзеца ў асноўным з апорай на арыгінал, бо ў яго ўключаюць фрагменты з першакрыніцы. Гэта абагульненні і фармуліроўкі, якія знаходзяцца ў першасным дакуменце і пераносяцца ў рэферат у выглядзе цытат.

Навучальны рэферат пішацца для таго, каб глыбока вывучыць матэрыял. З такімі рэфератамі студэнты выступаюць на семінарах і канферэнцыях. У гэтым рэферата раскрываецца сутнасць даследуемай праблемы; даюцца розныя пункты гледжання, а таксама свае асабістыя погляды на праблему.

Этапы працы над навучальным рэфератам:

- выбар тэмы;
- падбор і вывучэнне літаратуры па тэме. Складанне бібліяграфіі;
- апрацоўка і сістэматызацыя інфармацыі;

- распрацоўка плана рэферата;
- напісанне рэферата.

Прыкладная структура навучальнага рэферата:

Тытульны ліст.

Змест. Паслядоўна прыводзяцца назвы пунктаў рэферата з указаннем старонкі, з якой пачынаецца кожны пункт.

Уводзіны. Вызначаецца актуальнасць тэмы, фармуліруецца сутнасць даследуемай праблемы, указваюцца мэты і задачы рэферата.

Асноўная частка. Кожны яе раздзел, доказна раскрываючы асобныя пытанні, лагічна з’яўляецца працягам папярэдняга.

Заклучэнне. Падводзяцца высновы або даецца агульны вынік па тэме рэферата.

Спіс літаратуры. Як правіла, пры распрацоўцы рэферата выкарыстоўваюць 3–5 розных крыніц.

Кароткае выступленне па рэферату будзе заслухана на семінарскім занятку.

ВЫНІКОВЫ КАНТРОЛЬ ПА МОДУЛЮ 2

I. Вызначце правільныя варыянты адказу.

1. Берасцейская царкоўная унія была заключана ў:

- а) 1385;
- б) 1569;
- в) 1596;
- г) 1589;
- д) 1598.

2. Вялікае княства Літоўскае ў пачатку XVI ст. набыло характар:

- а) парламенцкай рэспублікі;
- б) канстытуцыйнай манархіі;
- в) абсалютнай манархіі;
- г) неабмежаванай манархіі;
- д) саслоўна-прадстаўнічай манархіі.

3. Што такое паспалітае рушанне?

- а) другая назва сойма;
- б) войска ВкЛ;
- в) пратэст шляхты супраць вялікага князя;
- г) магнацкі мяцеж;
- д) сялянская вайна.

4. Пастаўце ўніі Вялікага княства Літоўскага і Каралеўства Польскага адпаведна датам іх заключэння.

1) Гарадзельская	а) 1385.
2) Віленска-Радамская	б) 1569.
3) Крэўская	в) 1413.
4) Люблінская	г) 1401.

II. Суаднясіце тэрмін з іх вызначэннямі.

1. Рада	а) адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка ў ВкЛ, якая звычайна складалася з валасцей
2. Магдэбургскае права	б) юрыдычная норма, паводля якой некаторыя гарады атрымлівалі магчымасць самакіравання і вызваляліся ад многіх феадальных падаткаў
3. Паве́т	в) вышэйшы орган дзяржаўнай улады ў ВкЛ, куды ўваходзілі вышэйшыя службовыя асобы дзяржавы, найбуйнейшыя феодальны каталіцкія епіскапы

III. Суаднясіце краіны-ўдзельніцы другога падзелу РП з землямі, якія яны атрымалі:

1. Аўстрыя	а) Торунь, Познань, Гданьск
2. Расія	б) не ўдзельнічала
3. Прусія	в) Цэнтральная Беларусь, Правябярэжная Украіна

IV. Па апісанні пазнайце асобу.

Гэты чалавек належыў да старажытнага шляхецкага беларускага роду, вядомага з 1458 г. Нарадзіўся на хутары Мерачоўшчына паблізу Косава (сучасны Івацэвіцкі раён Брэсцкай вобласці). Першапачатковую адукацыю атрымаў у школе манаскага ордэна піяраў у мястэчку Любешава Пінскага павета, працягваў яе ў Варшаўскім кадэцкім корпусе. Пасля яго заканчэння на працягу трох гадоў вучыўся ў Парыжы. Не знайшоўшы сабе службы ў Рэчы Паспалітай, ён на некаторы час з'ехаў у ЗША, каб ваяваць на баку рэспубліканцаў супраць англійскага каланіяльнага панавання.

V. Адкажыце на пытанні.

1. Пeralічыце асноўныя прыкметы разлажэння першабытнага ладу?

2. Назавіце наступствы неалітычнай рэвалюцыі на тэрыторыі Старажытнай Беларусі.

3. Як праходзіла феадальная раздробленасць на беларускай зямлі?
4. Пeralічыце асноўныя прычыны ўтварэння ВкЛ.
5. Ахарактарызуйце знешнюю палітыку ВкЛ у XIV ст. і ўзаемаадносіны з Маскоўскім княствам.
6. Пeralічыце асноўныя этапы запыгонвання сялян.
7. Прааналізуйце наступствы Крэўскай уніі (1385).
8. Назавіце беларускіх дзеячаў эпохі Адраджэння.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1. Беларускія летапісы і хронікі. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 1997.
2. Белоруссия в эпоху феодализма. Т.1. – Мінск: Изд-во АН БССР, 1956.
3. Гісторыя Беларусі : вучэбны дапаможнік для студэнтаў ВНУ... / Пад рэд. А.Г. Кахановіча, А.А. Яноўскага. – Мінск : Эканомпрэс, 1997.
4. Гісторыя Беларусі : вучэбны дапаможнік. У 2 ч. / Пад рэд. Я. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мінск : Універсітэцкае, 1998.
5. Доўнар-Запольскі, М.В. Гісторыя Беларусі / М.В. Доўнар-Запольскі. – Мінск : БелЭн, 1994.
6. Ермаловіч, М.І. Беларуская дзяржава. Вялікае княства Літоўскае / М.І. Ермаловіч. – Мінск : Беллітфонд, 2000.
7. Емельянчык, У.П. Паланез для касінераў / У.П. Емельянчык. – Мінск : Беларусь, 1994.
8. Сярова, І.І. 3 гісторыі сацыяльна-палітычнай думкі Беларусі : навучальны дапаможнік / І.І. Сярова [і інш.]. – Магілёў, 1995.
9. Ковкель, І.І. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени / И.И. Ковкель, Э.С. Яремусик. – Мінск, 1998.
10. Пичета, В.И. Белоруссия и Литва в XV–XVI вв.: Исследования по истории социально-экономического, политического и культурного развития / В.И. Пичета. – Москва : Изд-во АН СССР, 1961.
11. Сагановіч, Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. / Г. Сагановіч. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2001.

12. Эканамічная гісторыя Беларусі : курс лекцый. – Мінск, 1993.
13. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т.2. – Мінск: БелЭн, 1994.
14. Юхо, І. Крыніцы беларуска-літоўскага права / І. Юхо. – Мінск : Беларусь, 1991.

Дадатковая

1. Галенчанка, Г.Я. Францыск Скарына / Г.Я. Галенчанка. – Мінск: БелЭн, 1994.
2. Грыцкевіч, В. Два погляды на адну Канстытуцыю // Польша, 1993. – № 9.
3. Грыцкевіч, В. Паўстанне 1794 года: перадумовы, ход вынікі // Беларускі гістарычны часопіс. – 1994. – № 1.
4. Дадзіёмава, В.У. Гісторыя музычнай культуры Беларусі / В.У. Дадзіёмава. – Мінск : Белар.гуман.адукацыйна-культурны цэнтр, 1994.
5. Довнар, Т.И. Государство и право Беларуси в XIV–XVI веках: учебное пособие / Т.И. Довнар, В.А. Шелкопляс. – Минск : Наука и техника, 1993.
6. З гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі). – Мінск : Экаперспектыва, 1996.
7. Из истории свободомыслия и атеизма в Белоруссии. – Минск : Наука и техника, 1978.
8. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. – Минск : Изд-во АН БССР, 1969.
9. Імя тваё Белая Русь. – Мінск : Польша, 1991.
10. Католицизм в Белоруссии: традиционализм и приспособление. – Минск : Навука і тэхніка, 1987.
11. Ковкель, И.И. История Беларуси с древнейших времен до нашего времени / И.И. Ковкель, Э.С. Ярмусик. – Минск, 1998.
12. Конон, В.М. От Ренессанса к классицизму: становление эстетической мысли Белоруссии в XVI–XVIII вв. / В.М. Конон. – Минск : Наука и техника, 1978.
13. Кушнярэвіч, А.М. Культуравае дойдства Беларусі XIII–XVI стст. / А.М. Кушнярэвіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993.
14. Грыгор’ева, В.В. Канфесіі на Беларусі (канец XVIII–XX стст.) / В.В. Грыгор’ева [і інш.]. – Мінск : Экаперспектыва, 1998.
15. Летапіс вялікіх князёў літоўскіх // Спадчына. – 1991. – № 1–5.

16. Лыч, Л.М. Назвы зямлі беларускай / Л.М. Лыч. – Мінск: Універсітэцкае, 1994.
17. Лойка, Л.В. Рэспубліка і яе эпоха // Беларуская мінуўшчына. – 1995. – № 6. – 1996. – № 1.
18. Лойка, П. Незалежнасць пасля Любліна, або магнацка-шляхецкая “беларусізацыя” / П. Лойка // Беларусазнаўства : навучальны дапаможнік / Пад рэд. П. Брыгадзіна. – Мінск : Завігар, 1997.
19. Прыбытка, Г.В. барацьба магнацкіх групавак у другой палове XVII–пачатку XVIII ст. / Г.В. Прыбытка // Спадчына. – 1995. – № 5. – 1996. – № 1.
20. Рэлігія і царква на Беларусі : энцыклапедычны даведнік. – Мінск : БелЭн, 2001.
21. Саверчанка, І.В. Сымон Будны – гуманіст і рэфарматар / І.В. Саверчанка. – Мінск: Універсітэцкае, 1993.
22. Сагановіч, Г.М. Невядомая вайна 1654–1667 гг. / Г.М. Сагановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995.
23. Унія в документах / сост.: В.А. Теплова, З.И. Зуева. – Мінск : Лучи Софии, 1997.
24. Філатава, А. Тры падзелы Рэчы Паспалітай / А. Філатава // Крыжовы шлях. – Мінск : Згода, 1993.
25. Философская и общественно-политическая мысль Белоруссии и Литвы: дооктябрьский период. – Минск : Наука и техника, 1987.
26. Францыск Скарына і яго час : энцыклапедычны даведнік. – Мінск : БелСЭ, 1988.
27. Хроніка Быхаўца // Польша. – 1993. – № 10–12.
28. Христианизация Руси и белорусская культура. – Минск : Наука и техника, 1988.
29. Цітоў, А. Гарадская геральдыка Беларусі / А. Цітоў. – Мінск : Польша, 1989.
30. Юхо, Я. Крыніцы беларуска-літоўскага права / Я. Юхо. – Мінск : Беларусь, 1991.

МОДУЛЬ 3 САВЕЦКАЯ МАДЭЛЬ МАДЭРНИЗАЦЫИ Ў ГІСТОРЫ БЕЛАРУСІ. СУВЕРЭННАЯ РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ ВА ЎМОВАХ ГЛАБАЛІЗАЦЫИ СУСВЕТНЫХ ПРАЦЭСАЎ

Пасля вывучэння тэмы студэнты павінны:

- **ведаць:**
 - паняцці: акупацыя, асадніцтва, бальшавізм, беларусізацыя, «ваенны камунізм», двоеўладдзе, індустрыялізацыя, інтэрвенцыя, калектывізацыя, НЭП, «раскулачванне», пяцігодка, стаханаўскі рух, саветы, сталінізм, таталітарызм, харчразвёрстка, “маланкавая вайна”, план “Барбароса”, “рэйкавая вайна”, партызанская зона, лагер смерці, генацыд, гета, аўтарытарны палітычны рэжым, ААН, НАТО, рэпрэсіі, дысідэнты, “развіты сацыялізм”, “халодная вайна”, хрушчоўская адліга, станцыі МТС, меліярацыя, навукова-тэхнічная перабудова, экстэнсіўны і інтэнсіўны тыпы эканамічнага развіцця, дэмакратызацыя грамадскага жыцця, “перабудова”, галаснасць, апазіцыйныя грамадскія арганізацыі, СНД, путч, распад СССР, Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, прэзідэнцкая рэспубліка, рэфэрэндум, адзіная эканамічная прастора;
 - асноўныя гістарычныя факты, даты, падзеі, імёны гістарычных дзеячоў разглядаемага перыяду;
- **умець:**
 - характарызаваць асноўныя тэндэнцыі развіцця рэспублікі з 20-х гг. XX ст. да нашых дзён;
 - ацэньваць супярэчлівыя працэсы ў палітычным, сацыяльна-эканамічным і адміністрацыйным жыцці грамадства ў савецкі і постсавецкі часы;
 - самастойна працаваць з гістарычнай літаратурай і гістарычнымі крыніцамі, ажыццяўляць самастойны падбор матэрыялу для выступлення на семінарскіх занятках, выкарыстоўваць атрыманыя веды для доказаў уласных меркаванняў і вывадаў аб гістарычных працэсах, удзельнічаць у дыскусіях;
 - ужываць метады гістарычнага даследавання для аналізу гістарычных працэсаў;

- аналізаваць грамадска-палітычныя і эканамічныя працэсы;
- фармуляваць свае думкі і аргументавана адстойваць свой пункт гледжання.

НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ ЗМЕСТ МОДУЛЯ 3

Тэрміналагічны слоўнік

Акупацыя	– сістэма ваенных і палітыка-эканамічных мерапрыемстваў, якія праводзяцца на акупіраваных тэрыторыях.
Асадніцтва	– інстытут ваенных і цывільных каланістаў (“асаднікаў”), якіх польскі ўрад перасяляў з цэнтральных раёнаў краіны ў Заходнюю Беларусь.
Бальшавізм	– плынь палітычнай думкі і палітычная партыя, якая аформілася ў 1903 г. у выніку барацьбы расійскіх рэвалюцыйных марксістаў, узначаленых У.І. Леніным, за стварэнне рэвалюцыйнай партыі. Паняцце “бальшавізм” узнікла ў сувязі з выбарам на II з’ездзе РСДРП кіруючых органаў партыі: прыхільнікі У.І. Леніна атрымалі большасць галасоў (адсюль – бальшавікі), а іх праціўнікі – меншасць (адсюль – меншавікі).
Беларусізацыя	– пераважны накірунак нацыянальнай палітыкі ў БССР у 20-я гг. Значна паспрыяла развіццю беларускай культуры, мовы, узмацненню нацыянальнай свядомасці беларусаў.
“Ваенны камунізм”	– эканамічная палітыка Савецкай дзяржавы ў гады грамадзянскай вайны і ваеннай інтэрвенцыі 1918–1920 гг. Сярод галоўных мер гэтай палітыкі: нацыяналізацыя прамысловасці, цэнтралізацыя кіраўніцтва, забарона прыватнага гандлю, увядзенне харчразвёрсткі і г. д.

- Двоеўладдзе – своеасаблівае перапляценне дзвюх улад у Расіі пасля звяржэння царызму (люты 1917 г.): Часовага ўрада і Саветаў рабочых, салдацкіх дэпутатаў. На Беларусі двоеўладдзе выяўлялася ў адначасовым існаванні “Часовага грамадскага камітэта парадку” і Саветаў рабочых дэпутатаў.
- Інтэрвенцыя – гвалтоўнае ўмяшанне адной ці некалькіх дзяржаў ва ўнутраныя справы іншай дзяржавы. Інтэрвенцыя можа быць ваеннай, эканамічнай, дыпламатычнай.
- Калектывізацыя – аб’яднанне аднаасобных сялянскіх гаспадарак у калектывныя. Стварэнне калектывных гаспадарак (калгасаў) у розных формах пачалося ў першыя паслякастрычніцкія гады. Да канца 20-х гг. калгасны рух шырока не распаўсюджваўся. У 1928–1929 гг. у БССР пачаўся пераход да масавай, суцэльнай калектывізацыі, якая праводзілася ў асноўным шляхам гвалту над сялянамі (т. зв. “раскулачванне”), ліквідацыя хутароў.
- Кантрыбуцыі – грашовыя ці натуральныя паборы з насельніцтва акупіраваных тэрыторый ці пераможанай краіны.
- «Раскулачванне» – гвалтоўныя, у большасці несправядлівыя, дзеянні ў дачыненні да заможных сялян і сярэднякоў.
- Рэвалюцыя – карэнны якасны пераварот ва ўсёй сацыяльна-эканамічнай структуры грамадства.
- Таталітарызм – агульная назва палітычных (дзяржаўных) сістэм, якія вызначаюцца поўным (татальным) кантролем з боку органаў дзяржаўнай улады над усімі сферамі жыцця грамадства. Характэрная рыса таталітарных рэжымаў – канцэнтрацыя ўсёй улады ў дзяржаве ў руках асобнай

- Харчразвёрстка – метаад нарыхтовак сельскагаспадарчых прадуктаў у перыяд грамадзянскай вайны і інтэрвенцыі. Прымянялася ў 1918–1920 гг. Яе сутнасць – абавязковая здача сялянамі лішкаў, а часцей, неабходных ім самім прадуктаў харчавання, у фонд дзяржавы па цвёрдых цэнах. Ажыццяўлялася ў асноўным спецыяльнымі харчатрадамі. У 1921 г. заменена харчпадаткам.
- Этнічная тэрыторыя – тэрыторыя кампактнага рассялення пэўнага народа, з якой цесна звязаны яго паходжанне і гісторыя.

АСНОЎНЫ ТЭКСТ

Тэма 1. Беларусь у перыяд кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. і беларускі нацыянальны рух

План:

1. Кастрычніцкая рэвалюцыя 1917 г.
2. Абвяшчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі.
3. Абвяшчэнне БССР. ЛітБел ССР.

1. Кастрычніцкая рэвалюцыя 1917 г. У ноч з 24 на 25 кастрычніка 1917 г. у Петраградзе адбылося ўзброенае паўстанне рабочых і салдат. Быў абнародаваны заклік “Да грамадзян Расіі”, дзе аб’яўлялася аб звяржэнні Часовага ўрада і пераходзе ўлады да Ваенна-рэвалюцыйнага камітэта Петраградскага Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў.

Поспех кастрычніцкай бальшавіцкай рэвалюцыі быў абумоўлены наступнымі прычынамі:

- падтрымкай з боку большасці насельніцтва краіны, якую забяспечылі два дэкрэты, выданыя бальшавікамі, “Дэкрэт аб міры” і “Дэкрэт аб зямлі”;
- колькаснай перавагай прыхільнікаў бальшавікоў сярод салдат. Калі на баку Часовага ўрада было прыкладна 30 тыс. войска, то на баку бальшавікоў – як мінімум 300 тыс.

Напрыканцы 1917 г. савецкая ўлада ўсталявалася на ўсёй не акупіраванай немцамі тэрыторыі Беларусі.

З прыходам да ўлады бальшавікі адразу ж пачынаюць праводзіць у жыццё сваю палітыку:

- ◆ Жорсткая барацьба з апазіцыяй. Скасоўваліся гарадскія думы, земскія ўстановы, суды, зачыняліся апазыцыйныя газеты. Наяўнасць нязгоды паміж насельніцтвам краіны, у выніку прыводзіць да грамадзянскай вайны.

- ◆ Бальшавікі праводзяць меры, накіраваныя на пабудову новай эканамічнай сістэмы і паляпшэнне матэрыяльнага становішча працоўных мас. Дзеля гэтага яны спачатку ўводзяць рабочы кантроль на прадпрыемствах, а потым праводзяць і іх нацыяналізацыю. Уводзіўся 8-гадзінны рабочы дзень, сацыяльнае страхаванне і г. д.

- ◆ Было вырашана аграрнае пытанне. Па Дэкрэту аб зямлі абвешчалася канфіскацыя памешчыцкіх зямель (без кампенсацыі) і адмянялася прыватная ўласнасць на зямлю. Канфіскаваныя землі, а таксама жывёла і інвентар, пераразмяркоўваліся паміж сялянамі.

- ◆ У знешнепалітычным накірунку, палітыка бальшавікоў была накіравана на заключэнне міру з Германіяй. Але перамовы, якія адбываліся ў снежне 1917 г., былі сарваны і нямецкія войскі перайшлі ў наступленне.

2. Абвешчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі і яе лёс.

Акрамя Саветаў на ўладу ў Беларусі прэтэндавала Беларуская Рада, створаная ў ліпені 1917 г. і ператвораная ў кастрычніку 1917 г. у Вялікую Беларускаю Раду. У Раду ўваходзілі прадстаўнікі БСГ, меншавікі, эсэры, Бунд і інш. Калі Саветы рабочых і салдацкіх дэпутатаў арыентаваліся на Савецкую Расію, прадстаўнікі Беларускай Рады імкнуліся стварыць беларускую дзяржаўнасць. Па ініцыятыве апошніх 7 снежня 1917 г. пачаў сваю работу I Усебеларускі з'езд. I хаця рашэнні з'езду не супярэчылі Савецкай уладзе, бальшавікі вырашылі яго разагнаць, што і адбылося ў ноч з 17 на 18 снежня. 19 снежня ў рабочым дэпо некаторыя дэлегаты з'езда сабраліся зноў і стварылі Раду Усебеларускага з'езда.

Пасля няўдалых перамоў у Брэст-Літоўску і пачатку новага наступлення немцаў, савецкая ўлада была вымушана адступіць. Выкарыстоўваючы гэта, 19 лютага 1918 г. выканкам Рады Усебеларускага з'езда надрукаваў Загад, у якім гаварылася, што ён бярэ ўладу ў горадзе ў свае рукі. 21 лютага выканкам прыняў зварот

да народа Беларусі – Устаўную грамату, якой абвясціў сябе да склікання Устаноўчага сойма ўладаю ў Беларусі.

Немагчымасць весці ваенныя дзеянні на абодвух франтах: унутраным і знешнім – вымушае Савецкую Расію пайсці на мірныя перамовы з немцамі на ўмовах апошніх.

3 сакавіка 1918 г. у Брэст-Літоўску быў падпісаны мірны дагавор паміж Германіяй і Савецкай Расіяй. Ад Расіі адышлі Польшча, Літва, значная частка Беларусі і Латвіі. Паўднёвая частка Беларусі была далучана да гетманскай Украіны; а Заходняя і Цэнтральная – трапілі пад уладу германскіх акупантаў. Ва Усходняй Беларусі, у Віцебскай і Магілёўскай губернях захавалася Савецкая ўлада. Прадстаўнікі Рады на перамовах не прысутнічалі, а пытанні былі вырашаны без уліку меркаванняў беларускага народа.

У адказ на гэта выканкам Рады Усебеларускага з'езда 9 сакавіка 1918 г. прыняў другую Устаўную грамату. У ёй аб'яўлялася аб стварэнні Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР). Рада спадзявалася на прызнанне БНР суседнімі краінамі, але гэтага не адбылося.

Толькі германская ваенная адміністрацыя, улічваючы свае інтарэсы, пайшла на супрацоўніцтва з Радай БНР. Яна надала ёй некаторую самастойнасць у пытаннях гандлю, прамысловасці, адукацыі, аховы грамадскага парадку. Германскае камандаванне дало згоду на стварэнне груп беларускіх дарадчыкаў пры павятовых камендантах для рэгулявання ўзаемаадносін мясцовага насельніцтва і акупацыйных улад.

У далейшым Рада стварае бюро па справе напісання падручнікаў, а таксама ажыццяўлення школьнай інспекцыі. Выходзяць беларускія газеты, часопісы і кнігі. Прадстаўніцтва БНР адкрываюцца на Украіне і ў Літве, дыпламатычныя місіі – у Варшаве, Берліне, Берне, Капенгагене. Аднак усе важныя пытанні дзяржаўнага ўзроўню вырашаюцца германскім камандаваннем ці з яго згоды.

25 сакавіка Рада БНР выдае трэцюю Устаўную грамату, у якой абвешчае незалежнасць БНР. Па ёй не прызнаваліся паўнамоцтвы ўрада РСФСР, які падпісаў за Беларусь "трактат у Бярэсці". Грамата патрабавала, каб Беларусь самастойна падпісала мірнае пагадненне з ваяваўшымі дзяржавамі. Такім чынам, Рада БНР дабівалася рэвізіі Брэсцкага міру, што павінна было прывесці да аб'яднання ў адзіную дзяржаву ўсіх беларускіх тэрыторый. Але выканаць гэтае патрабаванне было немагчыма.

На пачатку кастрычніка 1918 г. у Германіі адбылася рэвалюцыя. Германскія акупацыйныя войскі спешна пакідалі акупіраваныя тэрыторыі. Дзеячы Рады БНР пакінулі Мінск з адступаючымі германскімі войскамі.

Такім чынам, фактычна БНР дзяржаваю не была. Нацыянальнае самавызначэнне, стварэнне самастойнай дзяржаўнасці як канкрэтна-гістарычны працэс уяўляе сабой не толькі абвясчэнне тых ці іншых дэкларацый, але і функцыяніраванне рэальнай сістэмы органаў улады на адпаведнай тэрыторыі, выпрацоўку, прыняцце законаў і іх рэалізацыю, выкананне кантрольных функцый, гарантыю забеспячэння правоў і свабод сваіх грамадзян. Усяго гэтага фактычна не было. БНР у поўным аб'ёме з'яўлялася зародкам дзяржаўнага ўтварэння, але так і не змагла ажыццявіць свае прадстаўнічыя і паўнамоцныя функцыі.

У той жа час галоўнай заслугой дзейнасці ўрада БНР было тое, што ён азнаёміў грамадскасць суседскіх краін з наяўнасцю беларускага руху, акрэсліў межы Беларусі, прадухіліў яе падзел паміж суседнімі дзяржавамі. Гэта была першая спроба адрадыць нацыянальную дзяржаўнасць на беларускай зямлі, што таксама паўплывала на адносіны расійскай (бальшавіцкай) улады да Беларусі.

3. Утварэнне БССР. ЛітБел ССР. Савецкі ўрад, улічваючы станоўчую сітуацыю, дэмансваў Брэсцкі дагавор і рушыў Чырвоную Армію на захад. Былі заняты Маладзечна, Мазыр, Каргуз-Бяроза, але ў сакавіку 1919 г. савецкая армія сутыкнулася з польскімі войскамі. Справа ў тым, што ў лістападзе 1918 г. адрадылася польская дзяржава. Яе кіраўнік Пілсудскі аб'явіў аб аднаўленні Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. Таму польская армія пачала захоп беларускіх зямель.

А тым часам, 1 студзеня 1919 г. была ўтворана БССР. Але ўжо 16 студзеня Ленін дае ўстанову на выхад са складу БССР Смаленскай, Віцебскай і Магілёўскай губерням, а Мінскай і Гродзенскай губерням прапануе аб'яднацца з Літоўскай ССР. Галоўным матывам гэтага рашэння было стварэнне Літоўска-Беларускай дзяржавы, якая павінна была стаць буферам паміж Расіяй і Польшчай. Яна была ўтворана 27 лютага 1919 г. Але ж польскія войскі працягвалі наступаць. Тады ў ліпені 1920 г. РСФСР падпісала мірны дагавор з літоўскім урадам, па якому прызнавала незалежнасць Літвы і больш таго аддавала ёй беларускія тэрыторыі: усю Віленскую і Гродзенскую губерні. Такім

чынам, ЛітБел ССР спыніла сваё існаванне і 31 ліпеня 1920 г. зноў была абвешчана незалежная БССР.

18 сакавіка 1921 г. быў падпісаны Рызскі мірны дагавор, па якому да Польшчы адышла Заходняя частка Беларусі з насельніцтвам звыш 4 млн. чалавек.

У 1922 г. Ленін прапанаваў аб'яднаць незалежныя савецкія рэспублікі ў ССР на аснове іх добраахвотнасці, раўнапраўя і суверэннасці. Ідэю падтрымалі ўсе рэспублікі і ССР быў створаны 30 снежня 1922 г.

Тэма 2. Беларусь у 20-х гг. XX ст.: станаўленне новага ўкладу жыцця

План:

1. Тэрыторыя і насельніцтва БССР у пачатку 20-х гг. XX ст.
2. Пераход да НЭПа.
3. Узбуйненне БССР. Канстытуцыя 1927 г.
4. Палітыка беларусізацыі.

1. Тэрыторыя і насельніцтва БССР у пачатку 20-х гг. XX ст.

У 1924 і 1926 гг. адбываюцца два этапы ўзбуйнення тэрыторыі БССР. У 1924 г. Беларусі былі вернуты 16 павеатаў Віцебская, Смаленская і Гомельская губерняў. У 1926 г. да БССР адышлі яшчэ два паветы Гомельскай губерні і Рэчыцкі павет.

Пасля двух узбуйненняў БССР яе тэрыторыя на пачатак 1927 г. складала 125 950 км² з насельніцтвам каля 5 млн. чалавек. У межах рэспублікі склаўся адзіны ў эканамічных, культурна-бытавых і нацыянальных адносінах рэгіён.

2. Пераход да палітыкі НЭПа. Заканчэнне грамадзянскай вайны і паслабленне міжнароднай напружанасці вырашылі лёс "ваеннага камунізму", які страціў трывалую эканамічную і сацыяльную базу пасля таго, як абставіны перасталі быць надзвычайнымі. У гэты час рашаючым фактарам сталі адносіны да Савецкай улады сялян, лаяльнасць якіх і падпарадкаванне харчразвёрсткі былі выкліканы страхам страты сваіх зямельных надзелаў у выпадку "белай рэстаўрацыі". Як толькі гэта пагроза знікла, сяляне сталі патрабаваць права распараджацца зямлёй і прадукцыяй сваёй працы, выказваць незадаволенасць канфіскацыяй

лішкаў. "Ваенны камунізм" перажыў сябе. Сяляне ўсё часцей аказвалі супраціўленне прадстаўнікам улады, у розных рэгіёнах успыхвалі паўстанні.

Трэба было вырашыць, якой павінна быць эканоміка не ў надзвычайных, а ў нармальных умовах.

Адказам на гэтае пытанне стала новая эканамічная палітыка – НЭП (пачатак ёй пакладзены на X з'ездзе РКП(б) у сакавіку 1921 г.). НЭП быў сістэмай мер, разлічаных на пераходны перыяд ад капіталізму да сацыялізму.

У вобласці сельскай гаспадаркі:

- першаступеннай мерай стала замена харчразвёрсткі харчовым падаткам, які быў меншы за развёрстку і аб'яўляўся загадзя. А з 1 студзеня 1924 г. ён быў заменены грашовым падаткам у памеры да 5 % даходу з аднаго двара. Падатак меў прагрэсіўны характар, сяляне-сераднякі і беднякі атрымлівалі больш ільгот: тым, хто пашыраў пасяўныя плошчы і павялічваў ураджайнасць, прадстаўляліся падатковыя скідкі. У выніку ў сялян з'явілася асабістая зацікаўленасць у пашырэнні вытворчасці;

- селянін атрымліваў свабоду выбіраць форму апрацоўкі зямлі і гарантыю землекарыстання. Аднолькава законнымі прызнаваліся арцель, абшчына, прыватнае ўладанне, а таксама камбінацыі гэтых формаў землекарыстання. Дазвалялася здача зямлі ў арэнду і выкарыстанне наёмнай працы;

- у вобласці гандлю НЭП прадугледжваў, што ўсе лішкі, якія заставаліся ў селяніна пасля выплаты падатку, можна было прадаць па сваім меркаванні.

Пры НЭПе існавалі тры віды гандлю: прыватны, кааператыўны і дзяржаўны. Усе яны адкрыта канкурыравалі паміж сабой на роўных умовах. Прыватны гандляр быў найбольш актыўны ў рознічным гандлі, дзяржаўныя органы – у аптовым, кааператывы спалучалі функцыі аптовых і рознічных гандляроў.

У вобласці фінансаў і крэдыту НЭП прадугледжваў правядзенне грашовай рэформы. Яе мэтамі былі:

- легалізацыя і арганізацыя ўнутранага валютнага рынку;
- развіццё знешняга гандлю;
- стымуляванне экспарту;
- эмісія Дзяржбанкам чырвонцаў, меўшых намінальнае залатое забеспячэнне; ліквідаванне бюджэтнага дэфіцыту, спыненне выпуску саўзнакаў для яго пакрыцця;

- выкуп саўзнакаў за новыя казначэйскія білеты з намінальным залатым зместам, якія ўяўлялі сабой разменныя купюры чырвонца.

Практычна ўся гэтая задума была рэалізавана. У 1921 г. быў адноўлены Дзяржбанк і створаны спецыялізаваныя банкі (акцыянерныя, камерцыйныя і г. д.), якія канкурыравалі паміж сабой.

НЭП ахапіў і сферу прамысловасці.

1. Былі вернуты пад прыватныя ўпраўленне і кантроль шляхам здачы ў арэнду раней нацыяналізаваныя прамысловыя прадпрыемствы, паколькі ў новых умовах дзяржава не магла падтрымліваць іх у рэнтабельным стане. У цэлым у перыяд НЭПа на долю прыватнага сектара прыходзілася ад 1/5 да 1/4 прамысловай прадукцыі.

2. Карэнным чынам змяніліся адносіны да кіравання буйной нацыяналізаванай прамысловасцю. Глаўкі былі ліквідаваны, а замест іх створаны трэсты-аб'яднанні аднародных ці звязаных паміж сабой прадпрыемстваў, якія атрымалі поўную гаспадарчую і фінансавую незалежнасць.

3. Стварэнне трэстаў з'явілася сродкам ажыццяўлення пераходу прамысловасці на гаспадарчы разлік.

4. Былі адноўлена грашовая аплата працы, уведзены тарыфы зарплаты, якія выключалі ўраўнілаўку, зняты абмежаванні на павелічэнне заробкаў пры росце выпрацоўкі, адменены абавязковая працоўная павіннасць і абмежаванні на перамену месца работы. Гэта значыць, што арганізацыя працы пачала будавацца на прынцыпах матэрыяльнага стымулявання.

Такім чынам, эканамічны механізм у перыяд НЭПа грунтаваўся на рыначных прынцыпах. НЭП пачаўся з сельскагаспадарчай палітыкі, задачай якой было атрыманне большай колькасці прадуктаў харчавання; затым ён развіўся ў камерцыйную палітыку заахвочвання гандлю і абмену, уключаючы фінансавую палітыку, накіраваную на стабілізацыю валюты; нарэшце, ён стаў прамысловай палітыкай, якая дазволіла павялічыць вытворчасць у прамысловасці.

Дзякуючы НЭПу, які дазволіў спалучыць дзяржаўныя і асабістыя інтарэсы, была паспяхова адноўлена сельская гаспадарка рэспублікі, атрымала стымул да развіцця прамысловасць, узрасла колькасць прамысловых прадпрыемстваў і працуючых на іх. Аб'ём валавай прадукцыі як у прамысловасці, так і ў сельскай гаспадарке, перавысіў даваенны. Палепшыліся ўмовы жыцця насельніцтва.

Аднак НЭП – гэта перыяд не беспраблемнага развіцця, а насупраць, час, калі функцыяніраванне рыначных адносін паміж горадамі і вёскай немінуча стварала крызісныя з’явы.

Першы крызіс развіўся восенню 1923 г. Гэта быў "крызіс збыту". Пачынаючы яшчэ са жніўня 1922 г. сталі ўтварацца так званыя "нажніцы цэн" – цэны на прамысловыя вырабы пераўзышлі цэны на сельскагаспадарчую прадукцыю ў параўнанні з даваенным узроўнем больш чым у 3 разы. Напрыклад, рынкавая цана пары ботаў у кастрычніку 1923 г. дасягнула 64,3 пуда зерня. Такім чынам, сяляннам стала нявыгадна прадаваць сваю прадукцыю.

Парушэнне рынкавай раўнавагі было выклікана:

- 1) больш хуткім аднаўленнем сельскай гаспадаркі, чым прамысловасці, як вынік, прадукцыя першай была значна танней;
- 2) манапольным узяццем цэн на прамысловыя вырабы з боку трэстаў і сіндыкатаў;
- 3) умовамі здавання сельгаспадатку, які па жаданні сялян збіраўся натурай або грашыма. Восенню 1923 г. (дарэчы, ураджайнага) сяляне аддавалі перавагу грашовай форме разліку. Дзеля гэтага яны выкінулі на рынак вялізную масу хлеба, што пры слабеjším развіцці рыначнай інфраструктуры і несвоечасовым фінансаванні дзяржаўных хлебнарыхтовак выклікала рэзкае зніжэнне цэн на хлеб;
- 4) неразвітасцю гандлёвага апарату. У гандлёвых арганізацый іншы раз не было магчымасці перавезці прамысловыя тавары з месца вырабу ў месца продажу.

Для выпраўлення сітуацыі ў цэнаўтварэнне ўмяшалася дзяржава. Былі ўстаноўлены дырэктывыя цэны на прадметы спажывання. Спрыяльна паўплывала і грашовае рэформа 1924 г. Аднак ўстанаўленне цэн зверху было неўласціва рыначнай эканоміцы і прывяло ў наступным годзе да таварнага голаду, але так і не было адменена.

Крызісы паўтараліся і ў 1925/26 і ў 1927/28 гг. Прычынай частых эканамічных крызісаў было тое, што партыйна-дзяржаўнае кіраўніцтва імкнулася да паскоранай мадэрнізацыі грамадства пад сцягам "рыўка ў сацыялізм", што не магло не весці да пастаянных збояў у працэсе ўзнаўлення.

НЭП таксама выклікаў шэраг эканамічных, сацыяльных і палітычных супярэчнасцей:

- НЭП нельга разглядаць як закончаную сістэму, у ёй было шмат элементаў як рыначных, так і рэшткаў эканамічнай палітыкі "ваеннага камунізму";

- НЭП своеасабліва праламляўся ў масавай свядомасці. Рэзкі кантраст паміж рэчаіснасцю і тым за што змагаліся ў час грамадзянскай вайны, адштурхоўваў ад гэтай палітыкі ў бок "ваенна-камуністычных" пераваг;

- неадпаведнасць паміж аўтарытарнай палітычнай сістэмай і рынкавымі метадамі эканомікі. Безупынна растучы адміністрацыйна-бюракратычны апарат, які ва ўмовах НЭПа пазбаўляўся надзвычайных паўнамоцтваў, размяркоўваючых і кіруючых функцый, бачыў у адраджэнні вольнага рынку смяротную небяспеку сваім прывілеям.

Усё гэта, а таксама патрэбнасць мадэрнізацыі эканамічнага комплексу СССР (пераўтварэння дзяржавы з аграрнай у індустрыяльную), ставяць у канцы 20-х гг. перад палітычным кіраўніцтвам нялёгкае пытанне выбару далейшых шляхоў развіцця эканомікі краіны.

3. Узбуйненне БССР. Канстытуцыя 1927 г. У 1922 г. Ленін прапанаваў аб’яднаць незалежныя савецкія рэспублікі ў СССР на аснове іх добраахвотнасці, раўнапраўя і суверэннасці. Ідэю падтрымалі ўсе рэспублікі, і СССР быў створаны 30 снежня 1922 г.

Пасля ўваходжання БССР у склад СССР паўстала новае пытанне – неадпаведнасці тэрыторыі БССР, заселенай пераважна большасцю беларусамі. БССР на 1922 г. – гэта 6 паветаў былой Мінскай губерні з колькасцю насельніцтва 1,5 млн. чалавек.

У сакавіку 1924 г. VI Надзвычайны з’езд Саветаў БССР ухваліў аб’яднанне тэрыторыі, па рашэнню ЦВК РСФСР ад 3 сакавіка 1924 г. да БССР было далучана 15 паветаў Віцебскай, Гомельскай (былой Магілёўскай) і Смаленскай губерняў. Тэрыторыя павялічалася крыху болей, чым у два разы, насельніцтва вырасла да 4,2 млн. чалавек. Аднак па-за межамі БССР заставалася большая частка Гомельскай губерні і частка Віцебскай – Веліжскі, Сабезскі і Навельскі паветы. У лістападзе 1926 г. пасля вывучэння гэтага пытання Палітбюро ЦК ЦКП (б) прыняў рашэнне аб перадачы БССР Гомельскага і Рэчыцкага паветаў, у перадачы паўночных паветаў было адмоўлена. З 1926 г. БССР уяўляла сабой больш-менш адзіны культурны і гаспадарчы рэгіён.

5–12 красавіка 1927 г. на чарговым VIII з’ездзе Саветаў БССР была прынята новая Канстытуцыя БССР, якая замацавала тэрытарыяльныя змяненні і адзначыла некаторыя асаблівасці дзяржаўнага будаўніцтва на Беларусі. Вышэйшым органам улады з’яўляўся Усебеларускі з’езд

Саветаў. Дзяржаўнымі мовамі былі зацверджаны беларуская, руская, польская і яўрэйская. Мовай міжнацыянальных зносін вызначалася беларуская.

4. Палітыка беларусізацыі. 3 ліпеня 1924 г. кампартыя Беларусі афіцыйна аб'явіла аб пачатку палітыкі "беларусізацыі". Асноўныя мерапрыемствы "беларусізацыі":

- 1) развіццё культуры Беларусі і беларускай мовы;
- 2) пераход справаводства і дзяржаўных органаў улады на беларускую мову;
- 3) арганізоўвалася навукова-даследчая дзейнасць па ўсебаковаму вывучэнню Беларусі.

У 1922 г. быў адкрыты Інстытут беларускай культуры (Інбелкульт), пераўтвораны ў 1929 г. у Беларускую акадэмію навук.

Перыяд беларусізацыі аказаўся вельмі кароткі. У 1929 г. палітыка "беларусізацыі" зварочваецца, паколькі змяняецца палітычны курс і правяччыя колы краіны адмаўляюцца ад правядзення палітыкі НЭПа.

Тэма 3. Заходняя Беларусь у складзе Польскай дзяржавы 1921–1939 гг.

План:

1. Палітычнае і эканамічнае становішча Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы.
2. Асноўныя формы нацыянальна-вызваленчай барацьбы ў Заходняй Беларусі.

1. Палітычнае і эканамічнае становішча Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы. У выніку падпісання Рыжскага мірнага дагавора паміж Польшчай і Савецкай Расіяй (18.03.1921) заходнія беларускія тэрыторыі плошчай 98 815 км² з насельніцтвам звыш 3 млн. чалавек (з іх беларусаў больш за 50 %) сталі часткай "другой Рэчы Паспалітай". Яны былі падзелены на чатыры ваяводства (Віленскае, Беластоцкае, Наваградскае і Палескае), 29 павеатаў і гміны. Палякі называлі гэтыя тэрыторыі "крэсы ўсходнія", "паўночна-ўсходнія землі Польшчы", "Белапольшча", што падкрэслівала пазіцыю непрызнання беларускіх зямель як асобнай не толькі тэрытарыяльна-палітычнай, але і этнічнай адзінкі.

У эканамічным плане Заходняя Беларусь была аграрным рэгіёнам. У сельскай гаспадарцы гэтага краю было занята звыш

80 % насельніцтва. Многія сяляне пакутавалі ад мала-ці безземелля. Звыш 50 % пашы належала памешчыкам. У 20-х гг. польскі ўрад праводзіць на далучаных землях шэраг аграрных рэформ: парцэляцыю – продаж памешчыкамі праз банк часткі сваіх зямель па фіксаваных цэнах; камасацыю – аб'яднанне ў адзіны надзел дробных сялянскіх палосак і высяленне сямей на хутары; пераход сервітутаў – сумесных для карыстання памешчыкаў і сялян зямель (сенажаць, лес, месца для рыбнай лоўлі і інш.) – да прыватных уласнікаў. У выніку комплексных мерапрыемстваў у сельскай гаспадарцы ўмацавалася становішча заможных і сярэдніх сялян, паскорыўся працэс сацыяльнага расслаення на вёсцы, актывізавалася канцэнтрацыя сельгасвытворчасці. У 1926 г. быў прыняты закон, па якім польскія афіцэры і унтэрафіцэры (асаднікі) маглі набываць на далучаных да Польшчы землях за невялікія грошы надзелы плошчай ад 15 да 45 гектараў. Яны мелі права насіць зброю і карыстацца ёй па сваім жаданні. Гэтай мерай польскі ўрад імкнуўся стварыць сабе сацыяльную апору на вёсцы.

Прамысловасць Заходняй Беларусі насіла пераважна дробны характар (каля 80 % прадпрыемстваў) з найбольшым развіццём харчовай і дрэваапрацоўчай галін. У адносінах да рабочых прымянялася пашыраная сістэма штрафаў, не развівалася сацыяльнае заканадаўства (рабочы дзень дасягаў 12–14 гадзін, не было шпітальных кас і інш.). Сярэдняя заробатная плата рабочага на заходнебеларускіх прадпрыемствах складала каля 68 % ад заробатнай платы рабочага ў Цэнтральнай Польшчы. Значна абвастрыў стан працоўных эканамічны крызіс 1929–1933 гг., у выніку 46 % рабочых засталіся без працы. Адным з вынікаў непамернай эксплуатацыі народа і цяжкага сацыяльна-эканамічнага стану стаў масавы выезд за мяжу: за 1921–1939 гг. краіну пакінулі каля 120–150 тысяч чалавек; выхадцы з Беларусі пераязджалі ў Канаду, ЗША, краіны Заходняй Еўропы і Лацінскай Амерыкі.

Яшчэ адным паказчыкам цяжкага становішча стала нацыянальна-рэлігійная палітыка польскага ўрада, якая мела мэтай непрызнанне і далейшае знішчэнне беларускай нацыі. Зачыняліся навучальныя ўстановы з беларускай мовай навучання, мясцовыя настаўнікі замяняліся польскімі, скарачалася колькасць беларускіх бібліятэк, клубаў, хат-чытальняў, выдавецтваў, а гэта значыць і выданняў (з 23 беларускіх газет і часопісаў у 1927 г. праз пяць год засталася толькі 8). Беларускую мову забаранялася ўжываць у дзяржаўных установах. Няведанне польскай мовы прызнавалася

непісьменнасцю і вяло да пазбаўлення выбарчых правоў. Зачыняліся ці ператвараліся ў каталіцкія праваслаўныя храмы.

На тэрыторыі Заходняй Беларусі дзейнічала 19 турмаў і канцэнтрацыйны лагер у Бярозе-Картузскай. Рэжым санацыі Ю. Пілсудскага (1926–1939) узмацніў сацыяльны, нацыянальны і рэлігійны прыгнёт, што выклікала актывізацыю нацыянальна-вызваленчага і рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі. У першай палове 20-х гг. пераважалі ўзброеныя выступленні партызанскага характару. У паўночна-заходнім рэгіёне дзейнічалі беларускія эсэры; яны вызначалі патрабаванні самавызначэння беларускіх зямель і спынення ўрадавых рэпрэсій. З 1923 г. у заходнебеларускім рэгіёне пачынае дзейнічаць камуністычная партыя (КПЗБ), якая разам з заходнеўкраінскай з'яўлялася часткай кампартыі Польшчы (КПП). У 1924 г. з'явіўся Камуністычны Саюз Моладзі Заходняй Беларусі (першы сакратар – В. Харужая). З'яўленне новай палітычнай сілы – КПЗБ – спрыяла пашырэнню партызанскага руху. Але актывізацыя ўзброеных выступленняў паўплывала на ўвядзенне аснаднага становішча і далейшае згортванне партызанскай барацьбы.

У сярэдзіне 20-х гг. на палітычную сцэну выходзіць яшчэ некалькі сіл, сярод якіх вызначаецца Беларуская сялянска-работніцкая грамада (БСРГ). За два гады яе існавання (1925–1927) яна ператварылася ў самую масавую палітычную арганізацыю сялян Еўропы. Яе праграмныя мэты: самавызначэнне Заходняй Беларусі, аб'яднанне ўсіх беларускіх зямель, сялянска-рабочы ўрад, ліквідацыя аснадніцтва, дэмакратыя, свабода, нацыянальная роўнасць і навучанне на роднай мове. На пазіцыях нацыянальнага вызвалення беларускага народа стаялі некаторыя іншыя партыі і арганізацыі.

Яшчэ ў 1922 г. ў польскім сойме пачала сваю працу фракцыя "Беларускі пасольскі клуб", якую стварылі 11 лідэраў розных палітычных сіл Заходняй Беларусі. Яе галоўнай мэтай было адстойванне інтарэсаў беларускага насельніцтва праз парламенцкую дзейнасць. У 1927 г. напярэдадні выбараў у сойм была створана беларуская дэпутацкая фракцыя "Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых" (І. Гаўрылік і інш.).

Сярэдзіна 20-х – пачатак 30-х гг характарызаваліся імкненнем да спалучэння легальных і рэвалюцыйных формаў барацьбы. На выбарах 1928 г. толькі за дэпутатаў ад КПЗБ было аддадзена 26 % галасоў. У першай палове 30-х гг. значна зніжаецца колькасць

выступленняў з нацыянальна-вызваленчымі лозунгамі. Прычына таму – эканамічны крызіс, які пацягнуў за сабой значнае пагаршэнне стану жыцця працоўных. У рабочым руху адзначаецца паступовы рост забастовачнай барацьбы з перавагай стачак эканамічнага характару. З 1931 г. пачынаецца рост сялянскіх выступленняў; адбываецца ўзброенае паўстанне сялян Кобрынскага павета (1933) і найбуйнейшае паўстанне нарачанскіх рыбакоў, у якім удзельнічала каля 5 тыс. чалавек (1935–1939).

2. Асноўныя формы нацыянальна-вызваленчай барацьбы ў Заходняй Беларусі. Другая палова 30-х гг. стала цяжкім часам для рэвалюцыйна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі. У Еўропе шырылася фашысцкая пагроза. У 1935 г. быў створаны адзіны антыфашысцкі фронт. Гэта садзейнічала рэвалюцыйнаму ўздыму 1936–1937 гг., які змяніўся спадам. Жорсткая рэпрэсіўная палітыка польскіх улад прыводзіла да шматлікіх арыштаў лідэраў палітычных арганізацый (арыштавана больш за 30 тысяч чалавек) і забароны іх дзейнасці. У 1938 г. Камінтэрнам была распушчана КПП і яе адгалінаванне – КПЗБ.

Зместам нацыянальна-культурнай палітыкі польскіх улад на заходнебеларускіх землях была прымусовая паланізацыя і асіміляцыя мясцовага насельніцтва. Супраць гэтага выступіла Таварыства беларускай школы (ТБШ). Яно дзейнічала на працягу 1921–1937 гг. У розны час яго ўзначальвалі Б. Тарашкевіч, І. Дварчанін, Р. Шырма і інш. Яго сябры выступалі за беларускую школу, рыхтавалі новыя падручнікі, стваралі чытальні, гурткі самаадукацыі. У канцы 20-х гг. пад націскам грамадскасці было адчынена 18 беларускіх школ. Ідэйным кіраўніком ТБШ стаў вучоны-філолаг, літаратар, аўтар "Беларускай граматыкі для школ" (1918) Браніслаў Тарашкевіч. Сапраўднымі асяродкамі беларускай мовы і культуры становяцца Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры (1926–1936), беларускія гімназіі ў Вільні (1914–1944), Наваградку, Нясвіжы, Радашковічах, Клецку, Будславе (зачынены ў канцы 20-х – пачатку 30-х гг.). У віленскіх выдавецтвах выходзяць "Хрэстаматыя беларускай літаратуры XI век – 1905 год" М. Гарэцкага (1922), "Хрэстаматыя новай беларускай літаратуры (ад 1905 г.)" І. Дварчаніна (1927), падручнікі для беларускіх школ С. Рак-Міхайлоўскага, С. Паўлоўскага, беларускамоўныя часопісы і газеты ("Маланка", "Шлях моладзі", "Летапіс ТБШ" ("Беларускі летапіс"), "Беларуская крыніца" і інш.). У 1921 г. на базе прыватнай

калекцыі беларускага археолага і этнографа І. Луцкевіча па ініцыятыве Беларускага навуковага таварыства (1918–1939) быў заснаваны Віленскі беларускі гісторыка-этнаграфічны музей. У навукавай і культурна-асветніцкай рабоце актыўна ўдзельнічалі В. Ластоўскі, А. Станкевіч, Б. Тарашкевіч, браты Луцкевічы і інш.

У час, калі ў БССР пачаўся працэс згортвання палітыкі беларусізацыі, супрацьстаянне прымусовай паланізацыі ў Заходняй Беларусі садзейнічала актывізацыі і аб'яднанню беларускай інтэлігенцыі. Нацыянальны фактар вызначаўся як галоўны ў сацыяльна-палітычнай барацьбе. У канцы 20-х – 30-я гг. палітыка польскага ўрада канчаткова павярнулася да ліквідацыі беларускіх нацыянальных асяродкаў (выдавецтваў і выданняў, культурна-асветніцкіх арганізацый).

Для заходнебеларускай літаратуры характэрна перавага пэтычнага жанру, які адзначаецца эмацыянальнай рэакцыяй на падзеі, актыўнай грамадзянскай пазіцыяй аўтараў (М. Танк, В. Таўлай, М. Засім), а таксама рамантызмам і лірызмам (Н. Арсеннева, К. Сваяк, У. Жылка і інш.). Выяўленае мастацтва адметна касмічнымі, гістарычнымі і сімволіка-алегарычнымі карцінамі Я. Драздовіча ("Дух зла" і інш.), бытавымі палотнамі М. Сеўрука і П. Сергіевіча, партрэтамі і пейзажам – Г. Семашкевіч, карыкатурамі – Я. Горыда. Сур'ёзную працу па збіранні і прапагандзе беларускага фальклору праводзілі Р. Шырма, Г. Цітовіч. Утвараліся хоры (адзін з самых папулярных – хор Беларускага саюзу студэнтаў у Вільні), рэпертуар якіх складаўся пераважна з беларускіх песень.

Тэма 4. Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны

План:

1. Пачатак Вялікай Айчыннай вайны.
2. Усталяванне акупацыйнага рэжыму.
3. Партызанскі і падпольны рух на Беларусі.
4. Вызваленне Беларусі.

1. Пачатак Вялікай Айчыннай вайны. Захапіўшы еўрапейскія краіны, германскае ваенна-палітычнае кіраўніцтва пачало распрацоўку плана-нападу на СССР. Пачатак гэтаму быў пакладзены дэрыктывай, вядомай пад назвай "Барбароса". Стратэгічны план захапа СССР уяўляў комплекс ваенных,

палітычных і эканамічных мерапрыемстваў. Згодна з ім у ходзе кароткатэрміновай ваеннай кампаніі прадугледжвалася разграміць узброеныя сілы Савецкага Саюза.

Баявыя дзеянні на тэрыторыі Беларусі пачаліся ў ноч на 22 чэрвеня 1941 г. пранікненнем авіяцыі ў яе паветраную прастору, нападам на пагранзаставы ўдарных атрадаў гітлераўцаў. Уздоўж заходняй мяжы ім супрацьстаялі дыслацыраваныя на глыбіню 100-600 км каля 50 дывізій Заходняй Асобай ваеннай акругі, якая 22 чэрвеня 1941 г. была пераўтворана ў Заходні фронт (1941–1944).

Для кіраўніцтва ўзброенай барацьбы на франтах 23 чэрвеня 1941 г. была створана Стаўка Галоўнага камандавання (СГК) – найвышэйшы орган стратэгічнага кіраўніцтва Узброенымі Сіламі СССР і матэрыяльна-тэхнічнага забеспячэння войск. Узначальваў СГК І.В. Сталін.

У чэрвені–жніўні 1941 г. Чырвонай Арміяй вяліся цяжкія абарончыя баі з ворагам. На беларускім накірунку наступала найбольш баяздольная група армій "Цэнтр".

Беларусь была акупіравана з чэрвеня 1941 г. да ліпеня 1944 г. Фашысты ставілі за мэту ліквідаваць нацыянальную дзяржаўнасць Беларусі, ператварыць яе ў аграрна-сыравінны прыдатак і калонію Германіі. Яны расчлانیлі тэрыторыю Беларусі: паўночна-заходнія раёны Брэсцкай і Беластоцкую вобласці з гарадамі Гродна і Ваўкавыск далучылі да Усходняй Прусіі; паўднёвыя раёны Брэсцкай, Пінскай, Палескай і Гомельскай вобласцей – да рэйхкамісарыята "Украіна"; раёны Вілейскай вобласці – у генеральную акругу Літвы; Віцебскую, Магілёўскую, большую частку Гомельскай і ўсходнія раёны Мінскай абласцей – у зону армейскага тылу. У склад генеральнай акругі Беларусі ўвайшлі Баранавіцкая, Вілейская, Мінская (без усходніх раёнаў) вобласці, паўночныя раёны Брэсцкай, Пінскай і Палескай абласцей, што складала 1/3 тэрыторыі БССР. Гэта тэрыторыя была ўключана ў склад рэйхкамісарыята "Остланд" з рэзідэнцыяй у Рызе і падзелена на 10 акруг (гебітаў): Баранавіцкую, Барысаўскую, Вілейскую, Ганцавіцкую, Глыбоцкую, Лідскую, Мінскую, Навагрудскую, Слоніўскую, Слуцкую.

На чале генеральнага камісарыята Беларусі са жніўня 1941 г. быў гаўляйтэр В. Кубэ (23.09.1943 знішчаны членамі Мінскага падполля). Пасля забойства Кубэ яго змяніў начальнік СС і паліцыі на Беларусі групенфюрэр войск СС фон Готберг. На чале акруг

стаялі гебітскамісары, гарадоў – гіматкамісары, раёнаў – ортскамісары.

2. Усталёванне акупацыйнага рэжыму на Беларусі. Адною з галоўных мэтаў акупацыйнай палітыцы гітлераўцаў было планамернае знішчэнне народаў. Паводле плана “Ост”, на Беларусі прадугледжвалася пакінуць для анямечвання і выкарыстання ў якасці рабочай сілы не болей за 25 % беларусаў, якія павінны былі страціць свае палітычныя, сацыяльныя і іншыя правы. План быў разлічаны на 30 гадоў. Каб скараціць гэты тэрмін, гітлераўцы выкарыстоўвалі лагеры смерці, турмы, гета (ізаляваная частка горада, адведзеная ўладамі для пражывання яўрэяў). У перыяд Другой сусветнай вайны 1939–1945 гг. гета ператвараліся нацыстамі ў лагеры знішчэння яўрэйскага насельніцтва.

Захопнікі стварылі цэлую сістэму турмаў і канцэнтрацыйных лагераў – месца масавага зняволення і фізічнага знішчэння палітычных супраціўнікаў. На Беларусі дзейнічала болей за 260 канцлагераў, іх філіялаў і аддзяленняў. Адзін з самых буйных канцлагераў на Беларусі быў Трастенец (пад Мінскам).

Няўдачы вермахта на савецка-германскім фронце, актыўная барацьба ў тылу акупантаў партызан і падпольшчыкаў прымусалі германскія ўлады шукаць падтрымкі сярод мясцовага насельніцтва. З мясцовага насельніцтва ствараліся калабарацыйныя органы і арганізацыі (калабарацыянізм – супрацоўніцтва мясцовых асоб з акупацыйнымі ўладамі). У кастрычніку 1941 г. была створана Беларуская народная самапомач (БНС) ва главе з І.А. Ермачэнка, якая павінна была займацца вярбоўкай і вывазам насельніцтва на прымусовыя работы ў Германію, арганізацыяй ваеннай справы, школьнага выхавання, культуры і прапагандай германскага нацызма і г. д. Для барацьбы супраць партызан і падпольшчыкаў БНС разгарнула працу па стварэнню вайсковай арганізацыі – Беларускага корпуса самаабароны (БКС). Яго камандуючым быў прызначаны І.А. Ермачэнка. 29 чэрвеня 1942 г. В. Кубэ аб’явіў аб яго заснаванні. Аднак ужо вясной 1943 г. гэта арганізацыя была ліквідавана германскімі органамі кіравання, палічыўшы, што БКС не выконвае тых задач, якія на яго ўскладаліся.

22 ліпеня 1943 г. было абвешчана аб стварэнні Саюза беларускай моладзі (СБА).

Каб далучыць мясцовае насельніцтва да рэалізацыі акупацыйнай палітыкі, германскія ўлады 27 чэрвеня 1943 г. стварылі дарадчы орган – Беларускую раду даверу. У яе склад увайшлі лідэры

грамадскіх калабарацыйных арганізацый на чале з бургамістрам Мінска В.Л. Іваноўскім. У верасні–лістападзе 1943 г. акупацыйныя ўлады пры падтрымцы рады пачалі прымусовую мабілізацыю ў беларускія паліцэйскія батальёны.

У снежні 1943 г. акупацыйныя ўлады абвясцілі аб стварэнні Беларускай Цэнтральнай Рады (БЦР) – марыянэткавага ўрада, які ўзначальваў Р.К. Астроўскі. Рада разгарнула дзейнасць па стварэнню Беларускай краёвай абароны (БКА). БЦР атрымала дазвол нямецка-фашысцкіх улад на правадзенне прымусовай мабілізацыі насельніцтва ў БКА. 6 сакавіка 1944 г. была аб’яўлена мабілізацыя мужчын 1908–1924 гг. нараджэння. Да канца сакавіка 1944 г. прымусова мабілізаваны былі каля 25 тыс. чалавек, якія пазней удзельнічалі ў гаспадарчых работах, ахове складаў і г. д.

Апошняя акцыя калабарацыяністаў стаў Другі Усебеларускі кангрэс, які адбыўся 27 чэрвеня 1944 г. у Мінску, калі Чырвоная Армія ўжо падыходзіла да горада. Збор бургамістраў, начальнікаў паліцыі, членаў БЦР абвясцілі сябе “паўнамоцным і найвышэйшым прадстаўніком беларускага народа”. Кангрэс не скончыў работу, а ўдзельнікі кангрэсу вымушаны былі хавацца па замежным краінам.

Барацьба супраць акупантаў пачалася яшчэ ў абставінах наступлення нямецка-фашысцкіх войск. Таму асноўная праца па арганізацыі падполля і партызанскага руху разгарнулася ва ўмовах акупацыі. Узначальвалі барацьбу насельніцтва супраць захопнікаў партыйныя органы, якія на захопленнай тэрыторыі пачалі ствараць сетку падпольных арганізацый і груп, арганізоўваць партызанскія атрады.

3. Партызанскі і падпольны рух на Беларусі. Вызваленне Беларусі. Для каардынацыі партызанскай дзейнасці 30 мая 1942 г. быў створаны Цэнтральны штаб партызанскага руху (ЦШПР) пад кіраўніцтвам П.К. Панамарэнкі. 9 верасня 1942 г. пачаў дзейнічаць Беларускі штаб партызанскага руху (БШПР), які ўзначальваў П.З. Калінін. У развіцці партызанскага руху можна вызначыць некалькі этапаў.

Першы этап (чэрвень 1941 – лістапад 1942 г.) – пачатковы перыяд арганізацыі і развіцця партызанскага руху. У гэты час на Беларусі дзейнічалі ўжо звыш 56 тыс. партызан, 417 атрадаў. На гэтым этапе склалася арганізацыйная структура, адбылася цэнтралізацыя кіраўніцтва партызанскім рухам.

Другі этап (лістапад 1942 – снежань 1943 г.) – перыяд масавага развіцця партызанскага руху. Колькасць партызанаў за гэты перыяд павялічалася амаль утвая і складала болей за 153 тыс. чалавек. Дзейнічала ўжо 998 партызанскіх атрадаў. Партызаны кантралявалі значную частку тэрыторыі Беларусі.

Трэці этап (снежань 1943 – ліпень 1944 г.) – заключны перыяд партызанскага руху. На гэтым этапе арганізацыя баявога ўзаемадзеяння партызан, падпольшчыкаў і насельніцтва з войскамі Чырвонай Арміі дасягнула найвышэйшага ўзроўню.

Актыўны супраціў захопнікам аказвалі жыхары акупіраваных гарадоў і населеных пунктаў. Адною з важных форм была падпольная барацьба – нелегальная дзейнасць органаў і арганізацый, а таксама асобных прадстаўнікоў з мясцовага насельніцтва, якая ажыццяўлялася на захопленай ворагам тэрыторыі і была накіравана на зрыў акупацыйнай палітыцы. Падпольныя органы і арганізацыі складалі шырокую нелегальную сетку. Яны звычайна базіраваліся ў партызанскіх атрадах і брыгадах. Дзейнасць падпольшчыкаў ажыццяўлялася ва ўмовах строгай канспірацыі.

Адным з галоўных накірункаў дзейнасці беларускіх партызан былі аперацыі на чыгуначных, шашэйных і грунтовых дарогах, дыверсіі на чыгуначных вузлах і г. д. Адна з буйнейшых аперацый партызан па адначасоваму масавому разбурэнню чыгуначных камунікацый ворага вядома пад назвай “рэйкавая вайна”. Яна праводзілася ў тры этапы.

1. Жнівень–верасень 1943 г. у час контрнаступлення савецкіх войск пад Курскам. У аперацыі прымалі ўдзел партызаны Беларусі, Украіны, Літвы, Латвіі, Расіі.

2. З сярэдзіны верасня 1943 г. – да пачатку лістапада 1943 г. пад кодавай назвай “Канцэрт”, калі Чырвоная Армія ўжо ўступіла на тэрыторыю БССР. Падчас першага і другога этапаў былі падарваны 211 тыс. чыгуначных рельсаў, пад адкос пушчаны 2 171 цягнікоў, 6 броняцягнікоў, узарвана 295 чыгуначных мастоў.

3. Трэці этап пачаўся ў ноч 20 чэрвеня 1944 г. напярэдадні аперацыі “Баграціён” і цягнуўся да поўнага вызвалення Беларусі. Пачатак вызвалення БССР ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў быў звязаны з наступленнем Чырвонай Арміі восенню 1943 г. 28 верасня быў вызвалены першы раённы цэнтр – Камарын, а ў канцы года – абласны цэнтр Гомель. У 1944 г. пачаўся заключны этап Вялікай Айчыннай вайны.

На працягу красавіка – мая 1944 г. быў дэталёва распрацаваны план аперацыі “Баграціён”. Для яго ажыццяўлення былі задзейнічаны войскі наступных франтоў: 1-га Беларускага (камандуючы маршал К. Ракасоўскі), 2-га Беларускага (камандуючы генерал арміі Г.Захараў); 3-га Беларускага (камандуючы генерал-лейтэнант І. Чарняхоўскі); 1-га Прыбалтыйскага (камандуючы генерал арміі І. Баграмян), а таксама Дняпроўская ваенная флатылія і партызаны. Дзеянні франтоў каардынавалі маршалы Савецкага Саюза А. Васілеўскі і Г. Жукаў.

23 чэрвеня 1944 г. нечакана для немцаў пачалася аперацыя “Баграціён”. Нямецка-фашысцкае камандаванне разлічвала, што ўдар савецкіх войск летам 1944 г. адбудзецца на Украіне. Аднак аперацыя пачалася на Беларусі праз цяжкапрахадзімыя лясы і балоты.

Ужо на трэці дзень наступу быў вызвалены Віцебск, а затым Орша.

Пасля вызвалення Бабруйска (29 чэрвеня) разгарнуліся баі на мінскім напрамку. 3 чэрвеня 1944 г. пачаліся баі за вызвалення Мінска. Першым увайшоў у Мінск танк камандзіра Д. Фролікава.

У ходзе далейшай наступальнай аперацыі 28 чэрвеня 1944 г. быў вызвалены Брэст. Нямецка-фашысцкія захопнікі былі канчаткова выгнаны з беларускай зямлі.

Вайна прынесла Беларусі вялікія людскія і матэрыяльныя страты. Загінуў кожны чацверты жыхар. БССР згубіла больш паловы нацыянальнага багацця. Па агульнаму ўзроўню развіцця эканомікі рэспубліка была адкінута да ўзроўня 1928 г.

Аднаўленне народнай гаспадаркі пачалося ад часу вызвалення ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў усходніх раёнаў рэспубліцы (восень 1943 г.) і цягнулася да пачатку 1950-х гг.

У рамках планавай сістэмы ў СССР аднаўленне народнай гаспадаркі БССР планавалася завяршыць на працягу 1946–1950 гг. Акцэнт быў зроблены на паскоранае аднаўленне торфаздабычы, энергетыкі і развіццё машынабудавання, стварэнне такіх галін прамысловасці, якіх раней не існавала: машынабудаванне, трактарабудаванне і г. д.

Дзякуючы хуткаму развіццю машынабудавання і металаапрацоўкі прамысловасць рэспубліцы ў 1950 г. пераўзышла даваенны ўзровень на 20 %.

Істотна пагоршыла сітуацыю ў сельскай гаспадарцы масавая калектывізацыя ў заходніх абласцях Беларусі. Рашэнне аб яе

правядзенні было прынята ў лютым 1949 г. на XIX з'ездзе КПБ, і за 2 гады яна была завершана. Дзяржаўная форма арганізацыі тэхнічнай базы калгасаў і кіраўніцтва іх працай ажыццяўлялася Машынна-трактарнымі станцыямі (МТС). У МТС быў сканцэнтраваны перадавы на той час арсенал сельска-гаспадарчай вытворчасці і працы (трактары, камбайны, складаныя малатарні, аўтамабілі і г. д.), якім выконваліся ў адпаведнасці з дагаворамі палявыя і стацыянарныя работы ва ўсіх галінах калгаснай гаспадаркі. За выкананне МТС сельска-гаспадарчай работы дзяржава атрымлівала ад калгасаў натуральную аплату збожжам, бульбай і інш. Такім чынам, МТС з'яўлялася матэрыяльнай асновай распаўсюджвання пераважна натуральнай (не рынкавай) формы эканамічных адносін паміж калгаснай і дзяржаўнай сістэмамі. Таму МТС матэрыяльна не былі зацікаўлены ў павышэнні ўраджаяў і росце вытворчасці. У заходніх абласцях Беларусі пры МТС ствараліся палітычныя аддзелы як палітычныя цэнтры і апорныя пункты партыйна-дзяржаўнага апарата.

Па сутнасці сельскагаспадарчая палітыка, якую праводзілі ўлады на Беларусі ў першыя пасляваенныя гады, цярпела няўдачу. Нягледзячы на рост пагалоўя ската ў калгасах, у 1950 г. , мяса было атрымана на 1/3 менш, чым ў 1940 г. Прамысловасць малака не дасягнула і 60 % даваеннага ўзроўню. Нават паказальнік па павелічэнню пасеўных плошчаў не быў выкананы.

Са зменай кіраўніцтва СССР у 1953 г. былі зроблены спробы палепшыць сітуацыю ў сельскай гаспадарцы: былі павялічаны закупачныя цэны на сельскагаспадарчую прадукцыю, спісана запазычанасць з калгасаў, а самае галоўнае, зменена сістэма падаткаабкладання асабістага надзела вяскоўца (ён стаў больш плаціць з памера зямельнай плошчы, а не з таго, што на ёй вырошчвалася). Гэта дало плён – і паказальнікі істотна ўзраслі.

ДАДАТКОВЫ ТЭКСТ

Усталяванне і панаванне таталітарнага рэжыму ў перадаенны перыяд (1928–1939 гг.)

1. Палітыка індустрыялізацыі і калектывізацыі. Першыя пяцігодкі. У сярэдзіне 20-х гг. большасць кіраўніцтва партыі бальшавікоў рашуча падтрымлівала ідэю аб магчымасці пабудовы сацыялізму ў адной, асобна ўзятай краіне. Але праблема выбара шляхоў і метадаў сацыялістычнага будаўніцтва выклікала ў кіраўніцтва партыі даволі моцныя спрэчкі. Паступова фарміруюцца дзве асноўныя стратэгіі эканамічнага развіцця.

Першая з іх, узначаленая М.І. Бухарыным, прапанавала стратэгію рэгулюемага рынка з абавязковым выкарыстаннем таварна-грашовых адносін і пераадоўваннем дыспропорцый эканамічнымі метадамі. Разам з гэтым прапанаваліся і змены ў палітычным кіраўніцтве краінай: фарміраванне дзяржаўных структур на асновах умацавання законнасці, развіцця агульнадэмакратычных нормаў, магчымасці з'яўлення новых палітычных аб'яднанняў, гэта значыць паступовай эвалюцыі аўтарытарнага рэжыму 20-х гг. у бок яго лібералізацыі і плюралістычнасці.

Адначасова складваецца і іншы варыянт развіцця краіны, які ўзначальваў І. Сталін. Ідэі гэтай групы засноўваліся на перакананасці ў неабходнасці ў недалёкай будучыні захавання і ўмацавання партыйна-дзяржаўнай сістэмы, яе правы і здольнасці вырашаць складанейшыя эканамічныя праблемы пры дапамозе энтузіязму і прымусу, непазбежнасці значных ахвяр для дасягнення "светлай будучыні". Натуральна, што гэтым людзям больш прывычнымі і надзейнымі прадстаўляліся адміністрацыйна-камандныя метады кіраўніцтва, адвяргаўся ўсялякі намёк на магчымасць плюралізму ў грамадскім жыцці.

Адкрытае сутыкненне дзвюх стратэгіяў развіцця НЭПа адбылося ў студзені 1928 г. Перамогу атрымала група Сталіна, што і абумовіла рашучы паварот ва ўнутранай палітыцы ад прынцыпаў НЭПа да нормаў адміністрацыйна-каманднай сістэмы, уступленне на шлях пераўтварэння СССР у таталітарную дзяржаву.

Таталітарызм – даведзеная да крайнасці форма дыктатарскага праўлення, якая характарызуецца поўным кантролем дзяржавы над усім жыццём грамадства.

Прычынамі магчымасці ўсталявання ў краіне таталітарызму былі наступныя фактары.

1. Адміністрацыйна-камандная сістэма кіравання поўнаасцю адпавядала ўяўленню таго часу аб сацыялізме. Бальшавікі ўяўлялі сабе сацыялізм не як нейкую стыхійную з'яву, а як структуру, якую трэба будаваць. Адсюль узнікае думка аб неабходнасці іерархіі ў грамадстве: нехта павінен планаваць будучае будаўніцтва, а хтосьці быць непасрэдным будаўніком. На месца кіраўніка ставілася партыя, якой павінна было падпарадкоўвацца ўсё астатняе грамадства.

2. Нізкі ўзровень агульнай культуры народных мас, камуністаў і кіраўнікоў дзяржавы.

3. Адсутнасць палітычнай культуры і дэмакратычных традыцый у краіне.

4. Адсутнасць механізма кантроля грамадства за дзейнасцю апарата ўлады (выбары, размежаванне ўлады, свабодны доступ да інфармацыі і г. д.).

5. Асабісты фактар, г. зн. асабістыя якасці характару людзей, якія прыйшлі да ўлады.

Усё гэта прывяло да усталявання таталітарнага рэжыму і адміністрацыйна-каманднай мадэлі кіравання ўсімі сферамі жыцця грамадства.

2. Усталяванне таталітарнай сістэмы кіравання. Масавыя рэпрэсіі. Грамадска-палітычнае жыццё 30-х гг. мела свае асабістыя рысы:

- манаполія на ўладу адной партыі. Камуністычная партыя пераўтварылася з партыйнай у дзяржаўную структуру, г. зн. што яна замяняе сабой палітычны апарат. Яна аб'яднала ў сваіх руках усе галіны ўлады (заканадаўчую, выканаўчую і судовую). Уся дзейнасць партыя была прызнана беспамылковай, г. зн. што кіраўніцтва дзяржавы мела права не адказваць за свае памылкі і злачынства;
- усталяванне марксісцка-ленінскай ідэалогіі, як адзіна магчымай манапольнай ідэалогіі ў краіне. Але ж правадыр і партыя мелі права змяняць яе па свайму жаданню;
- культ правадыра, які быў народжаны таталітарным рэжымам;
- пераўтварэнне праваахоўных органаў у рэпрэсіўныя, якія павінны падтрымліваць страх у грамадстве;
- фармалізацыя законаў, у тым ліку і Канстытуцыі, г.зн. што Канстытуцыя існавала, але не адпавядала рэальнаму жыццю;

- выбары былі заменены прызначэннямі;
- адсутнасць свабоднай інфармацыі аб становішчы ў краіне. Усе крыніцы інфармацыі падпарадкаваны кіраўніцтву, што абавязкова патрэбна для падтрымання стабільнасці рэжыму.

Падчас таталітарнага рэжыму эканоміка поўнаасцю падпарадкоўваецца пануючай у дзяржаве ідэалогіі. Галоўныя рысы эканамічнай сістэмы ў СССР:

- манапольная дзяржаўная ўласнасць на сродкі вытворчасці і вынікі працы;
- дырэктывнае планаванне;
- цэнтралізаванае размеркаванне ўсіх відаў рэсурсаў і прадукцыі;
- шырокае ўжыванне пазаканамічных форм прымушэння;
- ураўняльныя тэндэнцыі пры размеркаванні вынікаў працы ў спалучэнні з сістэмай прывілеяў;
- экстэнсіўны тып эканамічнага развіцця;
- адмаўленне ад рэнтабельнасці як крытэрыя ацэнкі эканамічнай дзейнасці;
- нізкі жыццёвы ўзровень усіх слаёў насельніцтва.

Асноўным накірункам першай пяцігодкі (1928–1932) стала індустрыялізацыя краіны. Са студзеня 1930 г. І. Сталін заклікае перайсці да фарсіраваных тэмпаў індустрыялізацыі – "вялікага скачка". Кіраўніцтва прапануе выканаць пяцігодку ў чатыры гады. На вырашэнне гэтай задачы павінны быць накіраваны намаганні камуністаў і ўсяго рабочага класа. Але такое паскарэнне вяло да звышнапружанасці і ломкі ўсёй сістэмы кіравання, пастаянных збояў у вытворчасці, а масавыя арышты спецыялістаў і прыток неадукаваных рабочых – да росту аварый, якія ў большасці аб'яўляліся "вылазкамі класавага ворага".

З мэтай знайсці сродкі для разгортвання індустрыялізацыі праводзілася гвалтоўная калектывізацыя сялянства, скарачалася доля нацыянальнага даходу, якая ішла на спажыванне, праводзілася эмісія грошай і г. д.

Усё гэта не паскарала, а наадварот, прыводзіла да падзення тэмпаў развіцця прамысловасці. І хаця было аб'яўлена аб выкананні пяцігодкі за чатыры гады і тры месяцы, фактычна мінімальны варыянт пяцігадовага плана не быў выкананы.

Менавіта ў гэты час склаўся механізм, які забяспечваў перш за ўсё рост аб'ёмаў вытворчасці. Перавага аддавалася колькасным паказчыкам. Якасць прадукцыі і фінансавая эфектыўнасць адсоўваліся на другі план. Такое гаспадаранне апіралася на шырокае

выкарыстанне экстрэнсіўных фактараў: у вытворчасць уцягваліся ўсё новыя дадатковыя рэсурсы, матэрыяльныя і працоўныя.

Нягледзечы на ўсе адмоўныя бакі, падчас першай пяцігодкі на Беларусі ўзніклі новыя галіны прамысловасці: сельскагаспадарчае машынабудаванне, станкабудаванне, хімічная (вытворчасць штучнага валакна і хіміка-фармацэўтычная) і інш. Павысілася ўдзельная вага металапрацоўчай, тарфяной, хімічнай, швейнай, тэкстыльнай і абутковай галін прамысловасці. Буйная прамысловасць за гады пяцігодкі павялічыла выпуск прадукцыі больш чым у 4 разы, і яе ўдзельная вага ў народнай гаспадарцы БССР узрасла з 41,3 да 67%. Апрабіраваныя метады адміністрацыйна-каманднага кіраўніцтва эканомікай у гады першай пяцігодкі атрымалі далейшае развіццё і ўмацаванне ў краіне ў другой (1933–1937) і трэцяй (1938–1942) пяцігодках.

Другая сусветная вайна 1939–1945 гг.

Другая сусветная вайна 1939–1945 гг. – самая вялікая і кровапралітная вайна ў гісторыі чалавецтва. У яе была ўцягнута 61 дзяржава, больш за 80% насельніцтва Зямлі. Пачалася ў выніку абстраэння барацьбы паміж буйнейшымі дзяржавамі за перадел зон уплыву, што склаліся пасля Першай сусветнай вайны 1914–1918 гг. Вырашальную ролю ў развязванні вайны адыграла Германія. Яе кіруючыя колы імкнуліся ліквідаваць Версальска-Вашынгтонскую сістэму дагавораў (1919–1922), паводле якіх Германія страціла не толькі свой уплыў у свеце, але і большую частку свайго прамысловага і сыравіннага патэнцыялу. З усталяваннем у 1933 г. нацыскай дыктатуры палітыка Германіі будавалася на аснове расісцкай ідэалогіі нацызму, што прадугледжвала знішчэнне цэлых народаў. Нацысцкая праграма стварэння ў свеце “новага парадку” (па сутнасці – сусветнага панавання) і планы правячых колаў Італіі і Японіі былі, з аднаго боку, пагрозай для Вялікабрытаніі, Францыі і ЗША, з другога – для СССР. Правячыя колы кожнай з гэтых дзяржаў, спрабуючы адвесці пагрозу ад сваіх краін, напачатку імкнуліся не да таго, каб наогул стрымаць фашысцкіх агрэсараў, а каб накіраваць удар аднаго на другога. Кульмінацыяй патуральніцтва фашысцкім агрэсарам з боку заходніх дзяржаў, якія імкнуліся накіраваць удар на СССР, стала Мюнхенскае пагадненне 1938 г. паміж кіраўнікамі ўрадаў Вялікабрытаніі, Францыі, нацыскай Германіі і фашыскай Італіі аб

расчлянэнні Чэхаславакіі. 1 кастрычніка 1938 г. гітлераўцы акупіравалі Судэцкую вобласць, у 1939 – усю краіну.

СССР прапаноўваў заходнім дзяржавам стварыць сістэму калектыўнай бяспекі ў Еўропе, накіраваную супраць фашысцкіх агрэсараў, але бакі не знайшлі ўзаемапаразумення. Пагэтану паміж Германіяй і СССР былі заключаны пагадненні: 23 жніўня 1939 г. дагавор аб ненападзе, сакрэтны пратакол (т.зв. пакт Молатава–Рыбентропа), які фактычна дзяліў частку Усходняй Еўропы на сферы ўплыву паміж Германіяй і СССР, і 28 верасня 1939 г. – “Аб дружбе і мяжы”.

Вайна пачалася нападам 1 верасня 1939 г. гітлераўскай Германіі на Польшчу. Аснову стратэгічнай канцэпцыі вермахта складаў “бліцкрыг” (“маланкавая вайна”), паводле якога перамога павінна быць дасягнута да таго, як праціўнік паспее разгарнуць свае ўзброеныя сілы і прамысловы патэнцыял. Але на працягу 9 месяцаў абодва бакі не рабілі ніякіх захадаў супраць адзін аднаго (перыяд увайшоў у гісторыю пад назвай “дзіўная вайна”). Гэта дазволіла Германіі завяршыць падрыхтоўку да агрэсіі супраць Заходняй Еўропы.

Паводле сакрэтнага пратакола, СССР 17 верасня 1939 г. увёў свае войскі на тэрыторыю Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны, якія былі ў складзе Польшчы. Паводле дагавора ад 28 верасня, размежаванне паміж СССР і Германіяй праведзена па “Лініі Керзана”, вызначанай Вярхоўным саветам Антанты ў 1919 г. як усходняя граніца Польшчы (з некаторымі зменамі на карысць Польшчы).

У красавіку – пачатку мая 1940 г. Германія акупіравала Данію, Нарвегію, Бельгію, Галандыю, Люксембург. 10 мая 1940 г. фашысцкія войскі пачалі наступленне на Францыю. 14 чэрвеня Парыж быў заняты немцамі без бою.

Адыход заходніх зямель Беларусі і Украіны з СССР меў важнае ваенна-эканамічнае і стратэгічнае значэнне. Болей чым на 250 км адсунулася заходняя граніца.

Грамадска-палітычнае і сацыяльна-эканамічнае развіццё ў 50–90-х гг.

1. Асноўныя тэндэнцыі эканамічнага развіцця рэспублікі у 40–60-х гг.. XX ст. Грамадска-палітычнае, эканамічнае і культурнае жыццё БССР у пасляваенны перыяд (1945–1953) было звязана з

таталітарным рэжымам. Для таталітарнага рэжыму характэрны поўны кантроль дзяржавы над жыццём грамадства, адзіная дзяржаўная ідэалогія, аднапартыйная палітычная сістэма.

З імем Сталіна звязана беспрэцэдэнтная канцэнтрацыя дзяржаўнай улады ў руках партыйнага апарата, зрастанне партыйнай і дзяржаўнай бюракратыі, стварэнне партыі-дзяржавы. Партыю Сталін рэальна ператварыў ва інструмент улады. У 1947 г. культ яго асобы дасягнуў апагея. Дыктатарскія метады Сталіна капіраваліся і тыражыраваліся пераважнай большасцю партыйных і дзяржаўных дзеячаў.

Усе прыкметы грамадска-палітычнага жыцця грамадства (наяўнасць грамадскіх арганізацый, галасаванне і выбары, сходы, дэманстрацыі і г. д.) былі звязаны з дзейнасцю толькі Камуністычнай партыі. Асаблівасцю грамадска-палітычнага жыцця з'яўлялася адсутнасць шматпартыйнасці.

Знаёмства з прыстойным жыццём у еўрапейскіх краінах прымушала франтавікоў засумнявацца ў так званых перавагах савецкага ладу, пра якія казалі камуністы. Таму савецкі рэжым стараўся зацікавіць іх пасадамі, а непакорлівыя зведалі рэпрэсіі.

У Беларусі стварыўся разгалінаваны карны апарат. Ён доўгі час займаўся праверкай палітычнай добранадзейнасці насельніцтва, што знаходзілася пад нямецкай акупацыяй, а таксама былых ваеннапалонных. Па звестках У. Адамушкі, у 1946–1953 гг. пад рэпрэсіі падпала каля 50 тыс. жыхароў Беларусі, амаль столькі, колькі пад рэпрэсіі мінулай вайны (55 тыс.). Барацьбу са “зброднікамі” ўзначальваў кіраўнік НКУС Л. Цанава.

Наступным савецкім дыктатарам стаў М. Хрушчоў (1953–1964) ён быў першым, хто асудзіў культ асобы Сталіна на XX з'ездзе КПСС (1956).

У першы ж год кіравання М. Хрушчоў правёў істотнае скарачэнне адміністрацыйнага апарата. У Беларусі ліквідаваліся Баранавіцкая, Бабруйская, Палеская (з цэнтрам у Мазыры), Пінская, а потым і Маладзечанская вобласці, касаваліся палітадзелы пры МТС у заходніх раёнах. Дэклараваліся прынцыпы дэмакратыі, пашырэнне правоў саюзных рэспублік. Першыя сакратары ЦК КПБ з 1956 г. пачалі выбірацца з беларусаў. Пачынальнікам стаў К. Мазураў (1956–1965). Ён спрабаваў праводзіць палітыку беларусізацыі, але хутка зразумеў, што плыве супраць цяжэння. Беларусы складалі ў дзяржаўным апарате не болей за дзве трэці і займалі пераважна другарадныя пасады. Былі нарэшце

зацвержаныя дзяржаўны сцяг (1953), гімн (1955) і герб (1956) БССР, якія сімвалізавалі камуністычную сістэму і непарушную сувязь Беларусі з Масквой. Пэўны час (1958–1965) усе галіны эканомікі стварылі адзіны адміністрацыйны комплекс – Беларускі саўнаркас. Камуністы БССР атрымалі ад Масквы часовую адміністрацыйна-палітычную аўтаномію.

З вясны 1955 г. калгасам давалася права самастойна вызначаць плошчы пасаваў і выбіраць тэмпы жывёлагадоўлі, што спрыяла росту сельскагаспадарчай вытворчасці. Пасля ліквідацыі ў 1958 г. МТС калгасы атрымалі тэхніку ў сваё непасрэднае распараджэнне. Пры Хрушчове вяскоўцаў прымушалі сеяць кукурузу нават на прысядзібных участках.

У 1956–1968 гг. удакладнялася распрацоўка сістэмы меліярацыі – комплекса гідратэхнічных і гаспадарча-арганізацыйных мерапрыемстваў, накіраваных на карэннае паляпшэнне глебы (асушванне балоцістых зямель). Буйнамаштабныя меліярацыйныя работы пачаліся на Палессі.

2. Асноўныя напрамкі і тэмпы развіцця прамысловасці і сельскай гаспадаркі 70–80 гг. XX ст. Палітыка “перабудовы”.

У другой палове 50-х – першай палове 60-х гг. XX ст. прамысловае развіццё адбывалася ва ўмовах навукова-тэхнічнай рэвалюцыі (НТР), ахапіўшай развіцця краіны сусвету. У гэты перыяд былі пабудаваны завод электронных вылічальных машын (ЭВМ) у Мінску, пабудаваны нафтаперапрацоўчы камбінат у Новаполацку, азотна-тукавы у Гародні, суперфасфатны ў Гомелі. У канцы 1963 г. пачаў дзейнічаць Салігорскі калійны камбінат.

Разгортванне НТР было звязана з развіццём навукі. Дзяржава стала выдзяляць значныя сродкі на развіццё навукі. Вядучым цэнтрам навукі з'яўлялася Акадэмія навук Беларусі.

Перыяд Хрушчова звычайна называюць часам “адлігі”, але рэальна палітыка першага сакратара была накіравана не на злом таталітарнага палітычнага рэжыму, а на яго рэфармаванне. Увогуле насельніцтва падтрымлівала палітычны курс М. Хрушчова. Аднак пры Хрушчове “за антысавецкую агітацыю і прапаганду” былі асуджаны некаторыя дэсідэнтны, якія прапагандавалі права прыватнай уласнасці, дэмакратызацыю грамадства, адмену кіраўнічай ролі КПСС.

Палітыка Хрушчова характарызуецца як “палітычны валонтарызм”, пры якім воля кіраўніка становіцца вызначальнай у

развіцці грамадства. Правай валютарызму стала прыняцце ў 1961 г. Праграмы КПСС. У ёй было аб'яўлена аб курсе на пабудову камунізму ў СССР да 80-х гг. XX ст.

Палітыка Хрушчова стала спробай дэмакратызацыі грамадска-палітычнага жыцця. У СССР адбыўся пераход ад таталітарнага да аўтарытарнага палітычнага рэжыму. Жыццё грамадства пры такім рэжыме падладжваецца пад кіраўніка і шмат у чым залежыць ад яго волі, але не суправаджаецца адкрытым насілле. Галоўным дасягненнем “адлігі” сталі крытыка асобы Сталіна, частковая рэабілітацыя рэпрэсаваных.

Месца М. Хрушчова ў выніку ўрадавага перавароту заняў Л. Брэжнеў (1964–1982). Хрушчоўскія пралікі звязваліся з празмернай лібералізацыяй. Брэжнеўскае кіраўніцтва перастала тлуміць людзям голавы камунізмам. Яно задавальнялася развітым сацыялізмам.

Кіраўніцтва БССР на чале з новым першым саратаром ЦК КПБ П. Машэравым (1965–1980) узяло курс на русіфікацыю краю. У 70-х гадах цалкам зніклі беларускія школы ў гарадах, у некалькі разоў скарацілася іх колькасць у вёсках. З творамі беларускіх класікаў моладзь знаёмілася на аснове рускамоўных перакладаў. Усеагульная сярэдняя адукацыя, а значыць, і русіфікацыя рабіліся абавязковымі (1972)

Эканамічныя рэформы, якія праводзіліся з сярэдзіны 60-х гг. саюзным прэм'ерам А. Касыгіным, павысілі эканамічную самастойнасць прадпрыемстваў і ўзнялі ролю эканамічных стымуляў. У другой палове 60-х гг. прамысловасць Беларусі развівалася даволі паспяхова. Значную долю ў ёй занялі радыётэхніка, электроніка, оптыка, якія выкарыстоўваліся ў асноўным у ваенных мэтах. У 1985 г. прамысловасць Беларусі давала 60 % валавага нацыянальнага прадукта. Але ўжо ў 70-х гг. рэформы пачалі зварочвацца. У 1985 г. прамысловасць Беларусі давала 60 % валавага нацыянальнага прадукта.

У сельскую гаспадарку ўкладваліся вялікія сродкі, але не заўсёды рацыянальна. Мяса і малака выраблялася столькі, што ў Беларусі не хапала халадзільнікаў і прамысловых магутнасцей для іх перапрацоўцы. Але харчоваперапрацоўчыя прадпрыемствы ўсё роўна не будаваліся.

У 60–70 гг. высокі кошт нафты, што трымаўся на міжнародным рынку, дазволіў савецкаму кіраўніцтву прадаваць каштоўную

сыравіну ў еўрапейскія краіны і мець за гэта высокі прыбытак. Саюз жыў за кошт нафты.

Але савецкі чалавек заставаўся за жалезнай заслонай. Ён не меў права выезду за мяжу. Міжнародная дзейнасць БССР зводзілася да дзяржаўных выступленняў яе дэлегатаў у ААН і ЮНЕСКА.

Пасля смерці Л. Брэжнева (1982) і яго паслядоўніка К. Чарненкі да вышэйшай улады прыйшоў М. Гарбачоў (1985). Красавіцкі пленум (1985) ЦК КПСС, а потым і XXVII з'езд партыі (люты–сакавік 1986 г.), абвясцілі рэвалюцыйнае абнаўленне сацыялізму, карэнную перабудову савецкага грамадства. М. Гарбачоў пачаў вынішчаць тое, на чым трымалася бальшавіцкая дзяржава – азіяцкі дэспатызм і камандна-адміністрацыйную эканоміку.

Прадугледжвалася ўдасканалванне планавага кіравання эканомікай і павышэнне самастойнасці прадпрыемстваў. На XX з'ездзе кампартыі Беларусі пры абмеркаванні наступнай пяцігодкі на 1986–1990 гг. у плане ставілася задача забяспечыць прырост прамысловасці за кошт выкарыстання інтэнсіўных, а не экстэнсіўных шляхоў развіцця эканомікі. *Інтэнсіўны шлях* развіцця быў звязаны з паляпшэннем якасці прадукцыі на аснове дасягненняў навукі і тэхнікі. У Беларусі была прынята рэспубліканская праграма “Інтэнсіфікацыя”.

Першапачатковай задачай у 1987 г. была вызначана неабходнасць забяспечыць пераход ад цэнтралізаванай каманднай сістэмы кіравання да больш дэмакратычнай. Пачаўся пераход прадпрыемстваў народнага гаспадарства на поўны гаспадарчы разлік і самафінансаванне. Аднак чакаемых вынікаў гэта не дало.

З усіх перабудовачных навацый пэўныя вынікі дала толькі антыалкагольная кампанія. На працягу гэтай кампаніі (1985–1989) у Беларусі ў чатыры разы знізілася смяротнасць, выкліканая папярэднім спойваннем народа гарэлкай.

Незвычайнай з'явай да савецкага чалавека стала галоснасць. З'явілася магчымасць казаць праўду аб гісторыі, выказваць крытычныя адносіны да ўлады і да існуючай ідэалогіі.

У 1990 г. эканамічны крызіс савецкай сістэмы ахапіў і Беларусь. З сярэдзіны 1990 г. пачаўся пераход ад адзінай формы агульнадзяржаўнай уласнасці да прыватнай, каператыўнай, змяшанай.

Эканамічнае становішча Беларусі і ў канцы 80-х гг. рэзка пагоршылася ў сувязі з аварыяй на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі, якая адбылася 26 красавіка 1986 г. Выбух на

атамнай станцыі адпавядаў 90 хірасімскім бомбам. На Беларусь выпала больш за дзве трэці радыёактыўных рэчываў, якія пакрылі амаль трэць частку яе тэрыторыі. На землях павышанага забруджвання апынулася амаль пятая частка насельніцтва БССР (2,2 млн. чалавек). У 1989 г. кіраўніцтва рэспублікі была распрацавана долгатэрміновая Дзяржаўная праграма ліквідацыі вынікаў аварыі на Чарнобыльскай АЭС. З забруджаных тэрыторый на новае месцажыхарства за 1986–1992 гг. было пераселена звыш 130 тыс. чалавек.

3. Заканадаўчае афармленне Рэспублікі Беларусь. З сярэдзіны 80-х гг. пачалося нацыянальнае абуджэнне савецкіх беларусаў.

У 1990 г. па новаму выбарчаму Закону былі праведзены выбары народных дэпутатаў у вярхоўны і мясцовыя Саветы народных дэпутатаў БССР. Некамуністычныя сілы ўпершыню за ўсю гісторыю савецкай улады змаглі правесці на савецкіх выбарах сваіх кандыдатаў у народныя дэпутаты БССР у склад мясцовых саветаў.

Працэс зараджэння і фарміравання і новых партый у Беларусі пачаўся ў канцы 80-х – пачатку 90-х гг. ХХ ст. У 1989 г. узнік Беларускі Народны фронт “Адраджэнне” (БНФ), у 1990 г. узніклі Нацыянальна-дэмакратычная партыя Беларусі (НДПБ) патрыятычнага накірунку, Аб’яднаная дэмакратычная партыя Беларусі (АДПБ) ліберальнага накірунку, у 1991 г. – Беларуская сацыял-дэмакратычная грамада (БСДГ), пераемніца БСГ, Беларуская сялянская партыя (БСП), Беларуская хрысціянска-дэмакратычная злучнасць.

27 ліпеня 1990 г. Вярхоўны Савет Беларускай ССР прыняў Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце рэспублікі. У сакавіку 1991 г. быў праведзены рэферэндум (усенароднае галасаванне) па пытанню захавання СССР, большасць беларусаў (82,7 %) выказаліся за яго захаванне.

25 жніўня 1991 г. Вярхоўны Савет БССР прымае рашэнне аб наданні Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце БССР, прынятай 7 ліпеня 1990 г., канстытуцыйнага статуса, а 26 жніўня 1991 г. – закон “Аб забяспечанні палітычнай і эканамічнай самастойнасці БССР”, згодна з якім прамое ўмешванне Цэнтра у жыццё рэспубліцы забаранялася. 19 верасня 1991 г. Вярхоўны Савет прыняў Закон аб назве Беларускай ССР. Яна стала называцца “Рэспубліка Беларусь”, а ў скарачаным варыянце – “Беларусь”.

Была зацверджана таксама новая дзяржаўная сімволіка герб “Пагоня” і сцяг бел-чырвона-белага колеру.

8 снежня 1991 г. кіраўнікі Расійска Федэрацыі, Украіны і Беларусі ва ўмовах крызісу саюзных улад і ўзмацнення руху саюзных рэспублік за суверэнітэт падпісалі ў Белавежскай пушчы Пагадненне аб спыненні існавання СССР і стварэнні Садружнасці Незалежных Дзяржаў (СНД).

Адначасова былі прыняты рашэнні аб скасаванні СССР ад 1922 г. Пагадненне, падпісанае Расіяй, Украінай і Беларусіяй 8 снежня 1991 г., было зацверджана Вярхоўным Саветам гэтых рэспублік. Яно атрымала назву “Белавежскага”. Заснавальнікі СНД запрасілі іншыя рэспублікі былога СССР уступіць у Садружнасць. У выніку ў яго склад увайшлі 12 краін. Цэнтрам СНД была вызначана сталіца Беларусі – Мінск.

Вярхоўным Саветам 15 сакавіка 1994 г. была прынята Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, канчаткова замацаваўшая дзяржаўны суверэнітэт Беларусі. Канстытуцыя ўстанавіла новую прэзідэнцкую форму дзяржаўнага кіравання. У выніку праведзеных у рэспубліцы летам 1994 г. прэзідэнцкіх выбараў звыш 80 % выбаршчыкаў аддалі свае галасы за Аляксандра Лукашэнку. У 2001 г. ён паўторна выбраны Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь.

24 лістапада 1996 г. адбыўся Рэферэндум. На яго вынесена было сем пытанняў: чатыры – Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь і тры – Вярхоўным Саветам. Па сутнасці, галасаванне давала адказ на пытанне: “Каго падтрымлівае беларускі народ – Прэзідэнта ці Вярхоўны Савет? За прыняцце Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь 1994 г. са зменамі і дапаўненнямі (новая рэдакцыя Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь), прапанаванымі Прэзідэнтам А.Р. Лукашэнка, прагаласавала 70,4 % выбаршчыкаў.

Рэферэндум 1996 г. фактычна змяніў дзяржаўнае будаўніцтва Беларусі. Новая рэдакцыя Канстытуцыі 1994 г. пашырала паўнамоцтвы Прэзідэнта. Прэзідэнт па Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь атрымаў права заканадаўчай ініцыятывы. Прынцыповыя змены адбыліся ў структуры заканадаўчай улады. У прыватнасці, прыпыніў паўнамоцтвы выбраны у 1994 г. парламент – Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь. Замест яго быў створаны двухпалатны Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, які з’яўляецца прадстаўнічым органам улады. Ён складаецца з Палаты прадстаўнікоў і Савета Рэспублікі. Выканаўчую ўладу ажыццяўляе урад – Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, які фарміруе

прэзідэнт. Канстытуцыйны суд назірае за адпаведнасцю Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь усіх прымаемых у нашай краіне законаў. Судзэбная ўлада належыць судам.

Па новай рэдакцыі Канстытуцыі Рэспубліка Беларусь абвешчана ўнітарнай дэмакратычнай сацыяльнай і прававой дзяржавай.

Рэспубліка Беларусь прыарэтэтным накірункам у знешняй палітыцы выбрала ўзаемаадносінны з Расійскай Федэрацыяй. У 1995 г. Беларусь падпісала дагавор аб сяброўстве і супрацоўніцтве з Расіяй. 2 красавіка 1996 г. быў падпісаны дагавор аб стварэнні Згуртавання Беларусі і Расіі, затым дагавор ад 2 сакавіка 1997 г. аб стварэнні Саюза Беларусі і Расіі, і ад 8 снежня 1999 г. аб стварэнні Саюзнай дзяржавы.

У 2006 г. на выбарах Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А.Г. Лукашэнка ў трэці раз атрымаў перамогу.

Беларускае замежжа

Сёння даволі значная колькасць беларускіх эмігрантаў жыве у ЗША, Канадзе, Аргенціне, Англіі, Францыі, Бельгіі, Аўстраліі, Чэхіі і краінах былога Саюза – Расіі, Украіне, Казахстане, Латвіі, Эстоніі. Асноўным цэнтрамі пасялення беларусаў у Расіі сталі Масква, Санкт-Пецярбург, Карэлія, Калінінградская і Мурманская вобласці, Сібір. Аўтахтоннае, але істотна дэнацыяналізаванае беларускае насельніцтва займае раёны Беластоцчыны. Усяго за межамі Беларусі сёння жыве больш за тры мільёны беларусаў і іх нашчадкаў. Пакінуць радзіму іх прымушалі царскія і бальшавіцкія рэпрэсіі, эканамічная галечка і спадзяванні на лепшую долю за мяжой.

Большасць беларусаў па-за межамі сваёй краіны страціла нацыянальную адметнасць і самасвядомасць. У другім, трэцім пакаленні гэта здаралася з непазбежнасцю. Але амаль у кожнай краіне, дзе ёсць беларусы, захавалася свядомае нацыянальнае ядро. Большасць беларускіх аб'яднанняў за мяжой узнікла ў першыя пасляваенныя гады, калі сотні тысяч нашых землякоў апынулася на чужыне ў выніку нацыскай акупацыі і сталінскага гвалту. Сёння яны дзейнічаюць у Вялікабрытаніі, ЗША, Канадзе, Аўстраліі, Францыі, Польшчы. З 1952 г. у Паўночнай Амерыцы і з 1976 г. у Аўстраліі праводзяцца рэгулярныя сустрэчы беларусаў. Душпастырскую місію на эміграцыі выконваюць Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква, Беларуская праваслаўная

царква ў канстанцінопальскай юрысдыкцыі і Беларуская каталіцкая місія.

З верасня 1990 г. дзейнічае згуртаванне беларусаў свету “Бацькаўшчына”. Навукоўцы аб'ядналіся ў Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, створанай у маі 1991 г. У снежні 1992 г. адбыўся Першы сход беларусаў, створанай у маі 1991 г. У снежні 1992 г. адбыўся Першы сход беларусаў блізкага замежжа (краін былога СССР), а ў ліпені 1993 г. – Усебеларускі з'езд. У тым жа годзе была прынята Дзяржаўная праграма “Беларусы ў свеце” з мэтай гуманітарнай падтрымкі беларускай дыяспары.

Беларусь на міжнароднай арэне

Беларусь унесла ў перамогу над фашызмам не меншы ўклад, чым Францыя ці Польшча. У рэгулярнай арміі ваявала больш за мільён жыхароў беларускай рэспублікі. Таму не выпадкова кіраўнікі антыгітлераўскай кааліцыі надалі БССР права заснавальніцы Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (ААН). Беларуская дэлегацыя 26 чэрвеня 1945 г. падпісала Статут ААН. Аднак Сталін не лічыўся з узрослым міжнародным аўтарэтэтам Беларусі. У 1944 г. камуністычнае кіраўніцтва Польшчы выпрасіла ў Сталіна Беластоцкую вобласць (17 раёнаў гэтай вобласці і тры Брэсцкай вобласці). Узамен БССР атрымала 15 вёсак былой польскай тэрыторыі. Вызначаная ў 1919 г. краінамі Антанты – “лінія Керзана” стала дзяржаўнай савецка-польскай тэрыторыяй.

Дзейнасць дэлегацыі БССР у ААН з пачатку 1946 г. праходзіла ва ўмовах “халоднай вайны” – (тэрмін узнік пасля Другой сусветнай вайны, калі, з аднаго боку, ЗША і іншыя заходнееўрапейскія краіны прэтэндавалі на сусветнае лідэрства, і СССР з сацыялістычным лагерам – з другога боку; пачалі ствараць ваенныя базы, арганізоўваць ваенныя блокі, накіраваныя супраць адзін аднаго, пагражаць ядзернай зброяй). “Халодная вайна”, апагеем якой стала вайна ў Карэі (1950–1953), адлюстравалася і на дзейнасці ААН, паколькі змагаючыся бакі выкарыстоўвалі трыбуну ААН для ўзаемных абвінавачванняў.

З 1955 г. ваеннаму блоку ЗША і заходнееўрапейскіх дзяржаў НАТО (1949 г. Паўночнаатлантычны альянс уяўляў сабе ваенны блок з 15 капіталістычных краінаў: ЗША, Вялікабрытанія, Францыя, Бельгія і інш., супрацьпастаўлены СССР і сацыялістычнаму лагеру).

Удзел дэлегацыі Беларусі ў рабоце ААН з самага пачатку прыняў фармальны характар, бо яна фактычна рабіла то, што дыктавала Масква. Аднак членства БССР у складзе ААН садзейнічала развіццю міжнародных адносін.

Дэлегацыя БССР удзельнічала ў шэрагу абмеркаванняў пытанняў. На першай сесіі Генеральнай Асамблеі ААН у студзені 1946 г. была прынята рэзалюцыя “Аб выдачы і пакаранні ваенных злачынцаў”, прапанаваная БССР. У 1946 г. на Парыжскай мірнай канферэнцыі беларуская дэлегацыя выступіла ў абмеркаванні тэрытарыяльных і рэпарацыйных пытанняў у пасляваеннай Еўропе. У 1947 г. БССР падпісала мірныя дагаворы з Балгарыяй, Венгрыяй, Румыніяй, Фінляндыяй і інш.

Больш прыемныя магчымасці для ажыццяўлення міжнароднай дзейнасці БССР з’явіліся ў другой палове 50-х. Міжнародная напружанасць спала, адбыўся пераход савецкага кіраўніцтва на шлях супрацоўніцтва з ААН і з яе арганізацыямі.

У 1958 г. было адчынена пастаяннае прадстаўніцтва Беларускай ССР пры ААН. Потым Беларусь выбіралася непастаянным членам Савета Небяспекі ААН (1974–1975), чатыры разы ў Эканамічны і Сацыяльны Саветы.

БССР – член спецыялізаваных устаноў ААН: з 1954 – ЮНЕСКА (арганізацыя аб’яднаных нацый па пытаннях выхавання, навукі і культуры), з 1957 – МАГАТЭ (Міжнароднага валютнага фонда і інш.)

У цяперашні час Беларусь як незалежную дзяржаву прызналі болей за 120 краін сусвету. У Мінску адчынена 34 амбасады, 7 консульства і 11 прадстаўніцтва міжнародных арганізацый. Беларусь мае свае амбасады у Расіі, на Украіне, у Літве, Польшчы, ЗША, Германіі, Кітае, Францыі, Аўстрыі, Швейцарыі, Ізраіле і г. д. Беларусь заключыла дагаворы з суверэннымі рэспублікамі СНД, прыняла дэкларацыі аб прынцыпах добрасуседскіх адносін з рэспублікамі Прыбалтыкі. У сваёй дзейнасці на міжнароднай арэне Беларусь кіруецца прынцыпам шматвектарнага супрацоўніцтва.

Сярод краін-партнёраў Беларусь арыентуецца у першую чаргу на Расію і краіны СНД.

Развіццё культуры ў БССР у 50–80 гг. XX ст.

Развіццё культуры ў 50–80-х гг. у БССР праходзіла пад уплывам “хрушчоўскай адлігі” (1954–1964).

З 1959 г. уводзілася абавізковая васьмігадовая школьная адукацыя. У пачатку 60-х гг. былі створаны ўстановы, якія рыхтавалі рабочых – прафесіянальна-тэхнічныя вучылішчы (ПТВ). Развівалася сістэма вышэйшай адукацыі. Найбуйнейшай вышэйшай установай з’яўлялася Белдзяржуніверсітэт (БДУ).

Разам з тым у другой палове 50-х гг. у сістэме народнай адукацыі скарачаецца сфера ўжытку беларускай мовы. Гэта стала магчымым, калі бацькі атрымалі права вырашаць пытанне аб мове навучання дзяцей у школе. З гэтага моманту пачаўся перавод беларускамоўных школ у рускамоўныя. Перавагу рускай мове аддавалі таму, што ў СССР і БССР яна была дзяржаўная, а таксама з’яўлялася сродкам міжнацыянальных адносін.

Літаратура тых гадоў у асноўным была прысвечана Беларусі падчас Вялікай Айчыннай вайны. Вядомыя творы: Міхась Лынькоў “Векапомныя дні”, Іван Навуменка “Сасна пры дарозе”. Шырокую вядомасць сваімі ваеннымі творамі “Жураўліны крык”, “Альпійская балада”, “Трэцяя ракета” набыў Васіль Быкаў.

У 1954 г. скончыў працу над трылогіяй “На ростанях” Якуб Колас. У 60-я гг. вядучым літаратурным жанрам быў раман. Былі напісаны наступныя творы: “Людзі на балоце” Івана Мележа, “Птушкі і гнёзды” Янкі Брыля, “Крыніцы” і “Сэрца на далоні” Івана Шамякіна і інш.

Умовы развіцця культуры ў БССР у 1964–1982 гг. адпавядалі ўмовам грамадска-палітычнага жыцця ў гады “застоя”. У гэты час узмацняецца кіраўніцтва культурай з боку Камуністычнай партыі Беларусі. Быў абвінавачаны ў паклёпе на Савецкую Армію Васіль Быкаў.

У 1971 г. быў зроблены вынік аб тым, што ў СССР узнікла новая гістарычная супольнасць людзей – савецкі народ. Гэта перашкаджала ў літаратуры і мастацтве адлюстраванню нацыянальна-культурных асаблівасцей беларускага народа.

Пытанні для самакантролю ведаў

1. Акрэсліце асаблівасці гаспадарчай сістэмы новай эканамічнай палітыкі ў сельскай гаспадарцы, прамысловасці, гандлю.

2. Ці была неабходна індустрыялізацыя ў БССР на мяжы 20–30-х гг. XX ст.?

3. Ахарактарызуйце міжнароднае становішча перад Другой сусветнай вайной.

4. Якія краіны ўдзельнічалі ў падпісанні Мюнхенскага пагаднення?

5. Калі быў падпісаны Пакт Рыбентропа-Молатава і ў чым яго існасць?

6. Як адбылося ўключэнне Заходняй Беларусі ў склад БССР?

7. Ахарактарызуйце акупацыйны рэжым, устаноўлены нямецка-фашысцкімі захопнікамі на Беларусі.

8. Ахарактарэзуйце формы партызанскага і падпольнага руху.

9. Як рыхтавалася і была ажыццяўлена “рэйкавая вайна”?

10. Раскажыце пра аперацыю “Баграціён”.

11. Вызначце прычыны марудных тэмпаў аднаўлення сельскай гаспадаркі ў другой палове 40-х – пачатку 50-х гг.

12. Як праходзіла калектывізацыя? Якая асаблівасць правядзення калектывізацыі была ў заходніх раёнах БССР?

13. Якія рэформы праводзіліся ў 60-х гадах? Вызначце іх вынікі?

14. Перыяд 70-х пачатку 80-х гг. Чаму ён завецца “застойным”? Акрэсліце галоўныя рысы развіцця прамысловасці і сельскай гаспадаркі.

15. У чым сутнасць новай палітыкі “перабудовы” ў СССР?

16. У чым прычыны крызісу беларускай эканоміцы ў другой палове 80-х – на пачатку 90-х гг.?

17. Якія палітычныя партыі ўзніклі у 90-х гадах?

18. Якія змены ў палітычным жыцці беларускага грамадства адбыліся пасля ўвядзення інстытута прэзідэнства ў Рэспубліке Беларусь?

19. На якіх прынцыпах грунтуецца знешняя палітыка Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе?

МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЕМІНАРАЎ

Палітычнае і эканамічная палітыка на беларускіх землях ў 1919–1921 гг.

1. Савецка-польская вайна. Падпісанне Рыжскага дагавора.
2. Палітыка “ваеннага камунізму”.

Метадычныя указанні

Прааналізуйце прычыны і мэты польскай інтэрвенцыі на тэрыторыі Беларусі ў лютым 1919 г. і савецка-польскай вайны 1920 г., якія ставілі кіруючыя колы Польскай дзяржавы. Асвяціце ход ваенных дзеянняў на тэрыторыі Беларусі і ўмовы падпісання мірнага дагавора.

Што азначае тэрмін “ваенны камунізм”? Мэты і наступствы гэтай палітыкі. Прааналізуйце гэтыя пытанні.

БССР у 30-х гг. XX ст.

1. Палітыка індустрыялізацыі і калектывізацыі. Першыя пяцігодкі.
2. Усталяванне таталітарнай сістэмы кіравання. Масавыя рэпрэсіі.
3. Канстытуцыя 1937 г.

Метадычныя указанні

1. Калі дзяржава бярэ курс на індустрыялізацыю, дайце вызначэнне гэтаму працэсу, вызначце яго мэты і сродкі ажыццяўлення. Якія асаблівасці гэтай палітыкі выявіліся на Беларусі? Прааналізуйце прамысловае будаўніцтва ў гады першых пяцігодак. Ахарактарызуйце становішча ў сельскай гаспадарцы ў другой палове і канцы 20-х гг. XX ст. Вызначце з якой прычыны дзяржаўнае і партыйнае кіраўніцтва краіны адмовілася ад прынцыпаў кааперацыі і перайшло да палітыкі “суцэльнай калектывізацыі”. Як праходзіў гэты працэс?

2. Вызначце прычыны ўзмацнення таталітарнага рэжыму ў 20–30-я гг. XX ст, выдзяліце рысы, характэрныя для таталітарнага грамадства, у эканоміцы і грамадска-палітычным жыцці. Вызначце прычыны масавых рэпрэсій супраць інтэлігенцыі (“нацдэмы” і інш.), сялянства, рабочых, вайскоўцаў.

3. Якія змены замацаваліся ў Канстытуцыі 1937 г.? Вынікі гэтых працэсаў для Беларусі.

Міжнароднае становішча напярэдадні Другой сусветнай вайны

1. Міжнароднае становішча напярэдадні Другой сусветнай вайны. Пакт Молатава–Рыбентропа. Пачатак Другой сусветнай вайны.

2. Вызваленне Чырвонай Арміяй Заходняй Беларусі.
3. Аб'яднанне беларускага народа у склад БССР.

Метадычныя ўказанні

Семінар праводзіцца ў форме заслухоўвання і абмеркавання паведамленняў і рэфератаў. Студэнты, акрамя дакладчыкаў, павінны зрабіць разгорнуты план-канспект пералічаных пытанняў, каб пасля заслухоўвання рэфератаў і паведамленняў адбылося ўсебаковае абмеркаванне па праблеме.

У працэсе падрыхтоўкі трэба звярнуць увагу на наступныя пытанні і праблемы: абвастрэнне паміж еўрапейскімі дзяржавамі ў канцы 30-х гг.; умовы, у якіх праходзіла вызваленне і аб'яднанне Заходняй Беларусі ў склад БССР.

Беларусь у 50–80-х гг. XX ст.

1. Асноўныя тэндэнцыі эканамічнага развіцця ў 50–60 гг.
2. Асноўныя напрамкі і тэмпы развіцця прамысловасці і сельскай гаспадаркі ў 70–80 гг. XX ст.
3. Асноўныя этапы палітыкі “перабудовы”.

Метадычныя ўказанні

Семінар праходзіць у форме дыскусіі. Галоўная мэта – па магчымасці аб'ектыўна разгледзець жыццё беларускага народа ў неадназначны перыяд 50–80-х гг. XX ст. Аўдыторыя студэнтаў падзяляецца на 2 групы: “апанент-дакладчык” і “апанент-скептык”. “Апанент-дакладчык” распавядае матэрыял, падае факты, абагульняе і выказвае свае меркаванні. “Апанент-скептык” –

характаразуе недахопы “дакладчыка”, дадае ўпушчанае, выказвае свой пункт гледжання.

Трэба звярнуць увагу на наступныя пытанні: перыяд “адлігі”; прааналізаваць працэс фарміравання аднабаковай структуры прамысловасці і становішча сельскай гаспадарцы ў 50–60-х гг.; спыненне перыяду “адлігі”; “халодная вайна”; рысы перыяду “застою”, прааналізаваць спробу М.С. Гарбачова з 1985 г. ажыццяўляць палітыку “перабудовы”, вызначыць яе асноўныя накірункі; трагедыя Чарнобыльскай АЭС і памеры катастрофы для Беларусі.

Суверэнная Рэспубліка Беларусь ва ўмовах глабалізацыі

1. Прычыны крызісу сусветнай сістэмы сацыялізму і распад СССР.

2. Працэс заканадаўчага афармлення дзяржаўнай незалежнасці Рэспублікі Беларусь.

3. Роля Рэспублікі Беларусь у інтэграцыйных працэсах на постсавецкай прасторы.

Метадычныя ўказанні

Семінар з элементамі лекцыі прапаноўвае студэнтам наступны план занятка: спачатку студэнты выказваюцца па пытаннях, якія не выклікалі цяжкасцей пры падрыхтоўцы; затым астатнія пытанні выкладчык тэзісна выкладае, студэнты, ў сваю чаргу, робяць план выкладаемых пытанняў. У канцы занятка студэнты робяць абагульненні і вынікі.

Трэба звярнуць увагу на наступныя пытанні: прычыны распада і крушэння СССР; як праходзіў працэс заканадаўчага афармлення Рэспублікі Беларусь, роля Рэспублікі Беларусь у інтэграцыйных працэсах на постсавецкай прасторы; новыя тэндэнцыі развіцця ў адукацыі, літаратуры; царква і дзяржава – суадносіны гэтых інстытутаў на сучасным этапе; развіццё міжнародных адносін Беларусі з краінамі свету пасля атрымання незалежнасці на наступных накірунках: устанавленне дыпламатычных адносін, удзел у дзейнасці еўрапейскіх і сусветных арганізацый, адносіны з бліжэйшымі суседзямі і змены ў міжнароднай палітыцы Беларусі.

КІРУЕМАЯ САМАСТОЙНАЯ ПРАЦА СТУДЭНТАЎ

Напішыце гістарычнае эсе па адной з прапанаваных тэм.

1. Шляхі і метады будаўніцтва індустрыяльнага грамадства ў савецкай Беларусі.

2. Асаблівасці ажыццяўлення НЭПа ў БССР.

3. Стварэнне матэрыяльна-тэхнічнай базы індустрыяльна-аграрнага грамадства: правядзенне палітыкі індустрыялізацыі і калектывізацыі сельскай гаспадаркі.

4. Экстэнсіўныя і інтэнсіўныя фактары развіцця эканомікі БССР у складзе адзінага народнагаспадарчага комплекса СССР.

5. Прычыны паступовага запавольвання тэмпаў эканамічнага росту і ўзнікнення цяжкасцей у сацыяльна-эканамічнай сферы.

6. Удзел БССР у зацвярджэнні і дзейнасці ААН. Статус БССР у садружнасці краін свету.

7. Роля і месца БССР на міжнароднай у перыяд канфрантацыі двух грамадска-палітычных сістэм у другой палове 40-х першай палове 80-х гг. XX ст.

8. Духоўнае і культурнае жыццё беларускага народа на рубяжы XX–XXI стст.

9. Нацыянальна-культурнае адраджэнне.

10. Далейшае фарміраванне беларускай нацыянальнай ідэі.

11. Месца рэлігіі ў духоўным адраджэнні: узаемаадносінны дзяржавы і царквы.

12. Роля навукі ў стварэнні ўмоў для масавага выкарыстання інфармацыйных тэхналогій. Роля ведаў у інфармацыйным грамадстве.

Метадычныя ўказанні

Эсэ – самастойнае сачыненне-разважанне студэнта над навукавай праблемай пры выкарыстанні ідэй, канцэпцый, асацыятыўных вобразаў з іншых галін навукі, мастацтва, асабістага вопыту, грамадскай практыкі.

Тыпы эсе:

- “апісальнае” эсэ, якое вызначае напрамак задачы;
- “прычынна-следчае” эсэ, якое факусіруе ўвагу на перадумовы і наступствы вырашэння даследуемай праблемы;
- “вызначальнае” эсэ, якое прапаноўвае пашыранае тлумачэнне тэмы;

- “параўнальнае” эсэ, якое фіксуе адрозненні і/або падабенства паміж пазіцыямі, ідэямі, падыходамі і г. д.;
- “аргументаванае” (контр-аргументаванае) эсэ, у якім фіксуюцца абгрунтаваныя думкі ў адносінах да прадмета вывучэння;
- пісьмо сябру (гістарычнай асобе, палітыку, дзеячу культуры і г. д.);
- наратыўнае эсэ – апісанне студэнтам асабістых адносін (ацэнкі) да той ці іншай падзеі;
- дэскрыптыўнае эсэ – аўтар павінен апісваць аб’ект, месца ці асобу з мэтай сфарміраваць у чытача іх жывы вобраз;
- аргументаванае эсэ;
- ролевае эсэ – ад студэнта патрабуецца выбраць для сабе ту ці іншую ролю ў вызначанай сітуацыі і апісаць рэакцыю на гэтую сітуацыю.

Для ацэнкі гэтага віда дзейнасці самастойнай работы прапануюцца наступныя крытэрыі:

Змест	Дакладны тэзіс, яснае выкладанне пазіцыі. Закранаюцца ўсе важныя пытанні. Крытычна выкарыстоўваецца матэрыял. Вызначаецца кантэкст разгляду
Аргументацыя	Факты адзелены ад суб’ектыўных думак. Аналіз праблемы праведзены з розных пазіцый. Прад’яўлены высновы для ўсіх сфармуляваных вынікаў
Тэхнічны аспект	Адэкватнасць выкарыстання крыніц. Дакладнасць афармлення спасылак / бібліяграфіі

Агульныя рэкамендацыі для напісання эсэ:

- 1) “трымайце” пытанне эсэ;
- 2) фіксуйце тэзісы, які вы жадаеце раскрыць у эсэ;
- 3) каротка фармулайце тэзісы ў пачатку свайго эсэ, у асноўнай частцы развівайце іх аргументацыю, а ў заключэнні дакладна і проста фармулайце вынікі, якія суадносяцца з вызначанымі тэзісамі;
- 4) больш аналізуйце, менш апісвайце (акрамя апісальнага ці дэскрыптыўнага эсэ);
- 5) прад’яўляйце высновы для ўсіх сфармуляваных сцвярджэнняў. Выкарыстоўвайце асноўную і дадатковую літаратуру.

ВЫНІКОВЫ КАНТРОЛЬ ПА МОДУЛЮ 3

Вызначце правільныя варыянты адказу.

1. Вызваленне Беларусі пачалося:

- а) з верасня 1944 г.,
- б) з верасня 1943 г.,
- в) з чэрвеня 1944 г.,
- г) з студзеня 1945 г.,
- д) з красавіка 1945 г.

2. У час аперацыі «Баграціён» дзеянні франтоў каардынавалі:

- а) Г. Жукаў і А. Васілеўскі,
- б) І. Сталін і Г. Жукаў,
- в) І. Сталін і А. Васілеўскі,
- г) Г. Жукаў і К. Ракасоўскі,
- д) І. Сталін і К. Ракасоўскі.

3. Палітыка перабудовы ў СССР была абвешчана:

- а) 1984 г.,
- б) 1985 г.,
- в) 1986 г.,
- г) 1987 г.,
- д) 1994 г.

4. Выбары у Вярхоўны Савет у мясцовыя Саветы БССР прайшлі на альтэрнатыўнай аснове ў :

- а) 1947 г.,
- б) 1951 г.,
- в) 1956 г.,
- г) 1965 г.,
- д) 1990 г.

5. Ініцыятарам правядзення палітыкі “перабудовы” з’яўляецца:

- а) А. Грамыка,
- б) Я. Лігачоў,
- в) М. Гарбачоў,
- г) Л. Брэжнеў,
- д) П. Машэраў.

6. Устанавіце адпаведнасць. Запішыце ў выглядзе спалучэння лічбаў і літар.

1. 1 верасня 1939 г.	а) вызваленне Мінска ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў.
2. 22 чэрвеня 1941 г.	б) завяршэнне вызвалення Беларусі.
3. 16 ліпеня 1944 г.	в) пачатак Другой сусветнай вайны.
4. 28 ліпеня 1944 г.	г) пачатак Вялікай Айчыннай вайны.
5. 9 мая 1945 г.	д) парад партызан у Мінску.
6. 2 верасня 1944 г.	е) заканчэнне Другой сусветнай вайны.
7. 3 ліпеня 1944 г.	ж) заканчэнне Вялікай Айчыннай вайны.

7. Як называецца шлях развіцця прамысловасці, які звязаны найперш з павялічэннем колькасці выпускаемай прадукцыі за кошт росту колькасці працуючых, колькасці грошай на развіццё прамысловасці, колькасці прадпрыемстваў.

8. Ахарактарызуйце і прааналізуйце новыя з’явы ў развіцці беларускай культуры на сучасным этапе.

9. Прааналізуйце і дайце сваю ацэнку дзвюм асноўным стратэгіям эканамічнага развіцця краіны пры кіраўніцтве партыі бальшавікоў у сярэдзіне 20-х гг. XX ст. (стратэгія М.І. Бухарына і стратэгія І.В. Сталіна).

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1. Беларусь ў гады Вялікай Айчыннай вайны: праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства. – Мінск : Беларуская навука, 1999.

2. Беларусь ў Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 : энцыклапедыя / Рэдкал.: І.П. Шамякін [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1990.

3. Біч, М.В. Гісторыя Беларусі: XX стагоддзе / М.В. Біч і [і інш.]. – Мінск : Народная асвета, 1992.

4. Гісторыя Беларусі : вучэбны дапаможнік для ВНУ / Пад рэд. А.Г. Каханова, А.П. Яноўскага. – Мінск : Эканомпрэс, 1997.

5 Гісторыя Беларусі : вучэбны дапаможнік. У 2 ч. / Пад рэд. Я.Новіка, Г.С. Марцуля. – Мінск, 1996.

6 История Беларуси в документах и материалах / Авт.-сост.: И.Н. Кузнецов, В.Г. Мазец. – Минск : Амалфея, 2000.

7 Шыбека, З. Гісторыя Беларусі 1795–2002 / З. Шыбека. – Мінск : “Энцыклапедыкс”, 2003.

Дадатковая

1. Белазаровіч, В.А. Асаблівасці калектывізацыі ў заходніх абласцях БССР у 1939–1941 гг. / В.А. Белазаровіч // Беларускі гістарычны часопіс. – 1999. – № 1. – с. 37–41.

2. Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. – Мінск : БелЭн, 2000.

3. Бобков, В.А. Политические партии Беларуси / В.А. Бобков [и др.]. – Минск, 1997.

4. Беларусь на пути к европейской интеграции: вопросы суверенитета / Материалы Международного семинара. – Минск, 12–16 июня 1997.

5. Варданов, А.И. Разгром немецко-фашистских войск в Беларуси / А.И. Варданов. – Минск, 1989.

6. Великая Отечественная война (в контексте Второй мировой): учебное пособие / Под. ред. А.А. Коваленя [и др.]. – Минск : Издат. Центр БГУ, 2004.

7. Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь (новыя канцэпцыі і падыходы) : Усебеларуская канферэнцыя гісторыкаў 3–5 ліпеня. У 2 ч. Ч. 1. – Мінск, 1993.

8. Гісторыя Беларусі. – Мінск : Універсітэцкае, 1994. – с. 161–274.

9. Дэкларацыя Вярхоўнага Савета Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі // Літаратура і мастацтва. – Мінск, 1989.

10. Далгатовіч, В.Д. Беларусь в годы Великой Отечественной войны. Вопросы и ответы / В.Д. Далгатовіч. – Мінск, 1996.

11. Заканадаўчыя акты аб дзяржаўнай сімволіцы Рэспублікі Беларусь. – Мінск, 1994.

12. Закон Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі аб мовах у Беларускай ССР = Закон Белорусской Советской Социалистической республики о языках в Белорусской ССР :

Прыняты на чатырнацатай сесіі Вярхоўнага Савета Беларускай ССР адзінага склікання, 26 студзеня 1990 г. – Мінск : Беларусь, 1990.

13. Запруднік, Я. Беларусь на гістарычных скрыжаваннях / Я. Запруднік. – Мінск, 1996.

14. Коршук, М.П. Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны / М.П. Коршук // Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. – Мінск : БелЭн, 2000. – С. 180–190.

15. Касцюк, М.П. Шлях складаны, але плённы. (Да 70-годдзя з дня існавання інстытута гісторыі НАНБ) / М.П. Касцюк // Беларускі гістарычны часопіс. – 1999. – № 4. – С. 5–12.

16. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь. – Мінск : Польша, 1994.

17. Ладыеў, У. Ваенныя падзеі верасня 1939 года ў лёсе беларускага народа / У. Ладыеў // Беларускі гістарычны часопіс. – 1999. – № 3. – С. 3–11. – № 4. – С. 5–12.

18. Кіпель, В. Беларусы ў ЗША / В. Кіпель. – Мінск : Беларусь, 1993.

19. Лемяшонак, І.І. Вызваленне – без грыфа “Сакрэтна!” / І.І. Лемяшонак. – Мінск : Польша, 1996.

20. Мінскае антыфашыскае падполле // Аўт.-уклад. Я.І. Бараноўскі [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 1995.

21. Назаўсёды разам / Пад рэд. М.П. Касцюка і І.Я. Навушэнкі. – Мінск : БелЭн, 1999.

22. Найдзюк Я.І. Беларусь учора і сёння / Я.І. Найдзюк [і інш.]. – Мінск, 1993.

23. Нацистская политика геноцида и «выжженной зямли» в Белоруссии 1941–1944 гг. – Минск, 1984.

24. Очерки военной истории Белоруссии. – Минск, 1995.

25. Смірноў, М. Дзейнасць савецкай разведкі і контрразведкі супраць нямецкіх спецслужбаў на тэрыторыі Беларусі 1941–1944 гг. / М. Смірноў // Беларускі гістарычны часопіс. – 2000. – № 2–3.

26. Соловьёв, А.К. Белорусская Центральная рада: создание, деятельность, крах / А.К. Соловьёв. – Минск, 1995.

27. Слука, А. Сучасны гістарычны працэс і ідэалогія беларускай дзяржаўнасці для XXI стагоддзя / А. Слука // Беларускі гістарычны часопіс. – 2000. – № 4. – С. 8–11.

28. Станкевіч, А. Беларусы як нацыянальная меншасць у Польшчы / А. Станкевіч // Беларускі гістарычны часопіс. – 1995. – № 2. – С. 109–120.

29. Сямашка, Я. Армія Краёва на Беларусі / Я. Сямашка. – Мінск : Беларуская выдавецкая таварыства “Хата”, 1994.

30. Тимокович, Т.В. Битва за Белоруссию / Т.В. Тимокович. – Минск, 1994.

31. Туронак, Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй / Ю. Туронак. – Мінск : Беларусь, 1993.

32. Эканамічная гісторыя Беларусі : вучэбны дапаможнік. – Мінск: Экаперспектыва, 1996.

33. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. У 5 т. – Мінск : Бел.Сав. Энцыклапедыя, 1984–1987.

34. Часноўскі, М. Беларуская-польскія адносіны у 1996–1999 гг. / М. Часноўскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2000. – № 3. – С. 16–21.

35. Шадурскі, В. Супрацоўніцтва Рэспублікі Беларусь з еўрапейскімі краінамі ў галіне культуры / В. Шадурскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 1999. – № 1. – С. 45–47.

36. Яноўскі, А. Гістарычны факультэт БДУ: позірк на мінулае і сучаснае / А. Яноўскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2000. – С. 29–36.

МОДУЛЬ РЭЗІЮМЭ ВЫНІКІ І ПЕРСПЕКТЫВЫ РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАГА ГРАМАДСТВА

План:

1. Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветнай гісторыі.
2. Гістарычная свядомасць. Гісторыя як памяць народа. Традыцыйнае і наватарскае ў гістарычным працэсе. Гісторыя і сучаснасць. Паняцце “уроки гісторыі”.
3. Гістарычныя веды ў сістэме гуманітарнага навучання.

1. Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветнай гісторыі.

Гісторыя беларускага народа налічвае не адно стагоддзе і прадстаўляе сабою важную частку агульнаславянскай, еўрапейскай і сусветнай цывілізацыі. Гістарычнае мінулае беларусаў – гэта іх неад’емнае багацце, важны фактар нацыянальнай адметнасці. Яно дазваляе пазнаць непаўторнасць, арыгінальнасць пройдзенага народам шляху, яго матэрыяльнай і духоўнай культуры, усвядоміць яе нацыянальную адметнасць і каштоўнасць у сістэме славянскай, еўрапейскай і сусветнай культур. Неабходна засяроджваць увагу на супярэчлівасці, шматварыянтнасці, але разам з тым і адзінстве гістарычнага працэсу на тэрыторыі Беларусі, яго паступальнасці.

Мэтазгоднасць вывучэння гісторыі Беларусі ў кантэксце сусветнай гісторыі абумоўлена тым, што беларускі народ гістарычна сфарміраваўся ў працэсе ўзаемадзеяння розных сацыяльна-эканамічных і этнакультурных супольнасцей пад уплывам еўразійскіх цывілізацыйных і геапалітычных фактараў. Улік уплыву на працэс гістарычнага развіцця беларусаў розных культурна-цывілізацыйных фактараў, і ў першую чаргу ўсходнеславянскага і ўсходнееўрапейскага, адлюстроўвае патрэбу сучаснага беларускага грамадства ў абуджэнні нацыянальнай самасвядомасці праз асэнсаванне свайго мінулага.

2. Гістарычная свядомасць. Гісторыя як памяць народа. Традыцыйнае і наватарскае ў гістарычным працэсе. Гісторыя і сучаснасць. Паняцце “уроки гісторыі”. Як і заўсёды на пераломе эпох, у момант нацыянальна-духоўнага ўздыму народа, паўстае пытанне: хто мы? І тады позірк накіроўваецца ў глыб роднай гісторыі,

бо нацыя не можа быць жыццязойкай без засведчанага і асэнсаванага мінулага. Гісторыя з'яўляецца не толькі памяццю народа, але і тым падмуркам, на якім ён будзе сваё жыццё. Таму кожны народ павінен ведаць сваё мінулае, асабліва калі яно даўняе і багатае.

Гістарычны працэс характарызуецца пастаянным развіццём, стварэннем новага і ўзнаўленнем старога, якое магчыма дзякуючы творчай, пераўтваральнай дзейнасці чалавека і грамадства ў цэлым. Наватарства ўзбагачае матэрыяльную і духоўную культуру, пазбаўляе яе ад састарэлага, непатрэбнага. Між тым, прагрэсіўнае развіццё чалавецтва і асобных народаў магчыма толькі ў тым выпадку, калі выкарыстоўваецца вопыт папярэдніх пакаленняў, іх гістарычная спадчына, традыцыі. Такім чынам, гістарычны працэс уяўляе сабой пастаяннае ўзаемадзеянне, узаемапранікненне, узаемны ўплыў традыцыйнага і наватарскага.

У сваім мінулым народы заўсёды шукаюць тую крыніцу, якая здольна ўмацаваць іх духоўную сілу. Памяць пра ўрокі гісторыі неабходна жывым, каб, глядзячы на веліч мінулага, упэўнена будаваць заўтрашні дзень. Зварот да ўрокаў гісторыі, якія могуць быць як пазітыўнымі, так і негатыўнымі, неабходны для таго, каб не паўтараць ранейшых памылак.

3. Гістарычныя веды ў сістэме гуманітарнага навучання.

Вывучэнне гісторыі Беларусі па праву займае вядучае месца ў сістэме гуманітарнай адукацыі студэнцкай моладзі, бо менавіта на гістарычных ведах будзе пачуццё гонару за сваю краіну, патрыятызму. Падчас засваення гістарычных ведаў студэнты спасцігаюць гістарычны вопыт продкаў, вучацца крытычна аналізаваць мінулае, выяўляць наступствы гістарычных працэсаў у сённяшнім жыцці, асэнсоўваць сучаснасць скрозь прызму мінулага і наадварот. Студэнты павінны вучыцца знаходзіць прычынна-выніковыя сувязі гістарычных працэсаў і падзей, вызначаць эканамічныя, знешнепалітычныя, ідэалагічныя, рэлігійныя, геаграфічныя, прыродныя, цывілізацыйныя і іншыя фактары, што абумовілі тэмпы, характар і асаблівасці развіцця беларускага народа.

Айчынная гісторыя – невычэрпная крыніца духоўнага ўзбагачэння, фарміравання навуковага гуманістычнага светапогляду, высокіх грамадзянскіх якасцей, патрыятычнага выхавання асобы. Яе вывучэнне закладвае аснову для абуджэння

гістарычнай памяці і нацыянальнай свядомасці, пачуццяў грамадзянскай годнасці і гонару і, такім чынам, садзейнічае нацыянальна-культурнаму адраджэнню Беларусі, засцерагае ад паўтарэння памылак мінулага, выходзіць чалавека-грамадзяніна, патрыёта Беларусі, добрага гаспадара на сваёй роднай зямлі, які адчувае духоўную сувязь з пакаленнямі продкаў, а значыць – і адказнасць за працяг іх спраў, за будучыню сваёй краіны.

ДЛЯ НАТАТАК

Вучэбнае выданне

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

Вучэбна-метадычны комплекс

Складальнікі:

Маскалёў Валянцін Георгіевіч
Дзіханова-Внукоўская Любоў Андрэеўна
Літвін-Савіч Вера Вітальеўна
Шумскі Канстанцін Анатольевіч

Адказны за выпуск *І.Г. Падпорын*

Рэдактар *М.А. Макрэцкая*

Карэктар *М.А. Макрэцкая*

Падпісана ў друк 06.07.2009 г. Фармат 60×84¹/₁₆.
Папера афсетная. Гарнітура Times New Roman. Рызаграфія. Ум. друк. арк. 9,41.
Ул.-выд. арк. 7,45. Тыраж 300 экз. Заказ 617.

Выдавецтва і поліграфічнае выкананне
Установа адукацыі

“Беларускі дзяржаўны аграрны тэхнічны ўніверсітэт”
ЛІ № 02330/0131734 от 10.02.2006. ЛП № 02330/0131656 от 02.02.2006.
220023, г. Мінск, пр-т Незалежнасці, 99, к. 2